

มหาวิทยาลัยศรีปทุม

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน

THE VIEWPOINTS OF PHRA DHAMMAPITAKA
(PRAYUDH PAYUTTO) ON THE WAY OF LIFE

IN CONTEMPORARY WORLD

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

ชนภณ สมหวัง

งานวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากทบวงมหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2545

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาและความอนุเคราะห์ของผู้ที่เกี่ยวข้องหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พระศรีปริยัติโมลี รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้เมตตารับเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัยนี้ ศาสตราจารย์ ดร.ทรงศักดิ์ ศรีกาพสินธุ์ ประธานคณะกรรมการพัฒนางานวิจัย และคณะกรรมการทุกท่าน ผู้อำนวยการสำนักวิจัย มหาวิทยาลัยศรีปทุม และคณาจารย์ในสำนักวิจัยทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์นิภาวรรณ พุทธสงกรานต์ ที่เมตตาให้ความช่วยเหลือและเอื้อเฟื้อต่อผู้วิจัยเสมอมา และขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.อุทัย ภิรมย์รัตน์

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่เมตตาให้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Dr.Martin Seeger แห่ง University of Leeds ประเทศอังกฤษ ที่นอกเหนือจะให้สัมภาษณ์แล้ว ยังได้ให้ข้อคิดและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องานวิจัยนี้ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์กิติภูมิ มีประดิษฐ์ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการศึกษาทั่วไป ที่ได้ส่งเสริมและสนับสนุนในการทำวิจัยครั้งนี้ด้วยดีเสมอมา และผู้ช่วยศาสตราจารย์มงคล หวังสุขใจ ที่ให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) แห่งวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระเจิก อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ที่เป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้ใฝ่ศึกษา เรียนรู้และพัฒนาตนเองตามแนวทางพระพุทธศาสนาเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณในเมตตาธรรมของพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินสร จินดาปญโญ) ที่ได้กรุณาเอื้อเฟื้อข้อมูลคำแนะนำและข้อคิดต่างๆ อันมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัยนี้ และต่อการศึกษาของผู้วิจัยเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณท่านอธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีปทุม ดร.รัชนิพร พุคยาภรณ์ พุกกะมาน และทบวงมหาวิทยาลัยที่ได้กรุณาให้ทุนสนับสนุนในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

คุณความดีอันจะพึงมีจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอน้อมเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดามารดา และพระคุณของครูอาจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอน้อมบูชาแต่พระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตโต) และมหาวิทยาลัยศรีปทุม สถาบันการศึกษาที่เป็นบ่อเกิดแห่งวิชาที่เบิกบานเช่นดอกบัว

ธนภณ สมหวัง

สิงหาคม 2548

หัวข้อวิจัย : ทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) ต่อวิถีการดำเนินชีวิต
ในยุคปัจจุบัน
ผู้วิจัย : นายธนภณ สมหวัง
หน่วยงาน : มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตบางเขน
ปีที่พิมพ์ : พ.ศ. 2548

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) ต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงความคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎกที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน รวมทั้งศึกษาถึงผลกระทบของความคิดที่มีต่อโลกสมัยใหม่

ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อแนวคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎก จริยวัตร กระบวนการในการเรียนรู้และฝึกฝนตนเองของพระธรรมปิฎก ตลอดจนการนำพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชีวิตและสังคม

ส่วนทรรศนะที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในปัจจุบันนั้น พระธรรมปิฎกเห็นว่า วิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในปัจจุบัน อยู่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ที่ได้สร้างสภาพการณ์ใหม่ๆ ให้กับบุคคลและสังคมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ในขณะที่เดียวกัน ก็ก่อให้เกิดภาวะผกผัน เป็นโลกแห่งความย้อนแย้งกันอยู่ในตัว ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันมนุษย์ไม่ได้เผชิญหน้ากับปัญหาอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์อันเป็นเรื่องของยุคสมัยเท่านั้น หากแต่ยังเผชิญกับปัญหารุนแรงที่เป็นพื้นฐานของปัญหาทั้งหมด คือ รากฐานความคิดหรือกระบวนการทัศน์ที่ผิดพลาด(มีจนาทิภูจฺฐิ)ซึ่งครอบงำอารยธรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน 3 ประการ คือ การมองเพื่อนมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ โดยมีฐานะเป็นเจ้าของผู้สามารถครอบครองและพิชิตธรรมชาติได้ การมองเพื่อนมนุษย์แบบแบ่งแยก และการมองจุดมุ่งหมายชีวิตของมนุษย์ว่า จะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อมีวัตถุเสพบำเรอ ท่านจึงนำเสนอกระบวนการทัศน์แบบพุทธ อันมีสาระสำคัญอยู่บนพื้นฐานที่ว่า สรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกัน โดยต่างเป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวพันกันและกัน ซึ่งจะสร้างสรรค์ความผสมกลมกลืน และสร้างคุณภาพแห่งชีวิตของบุคคลทั้งในด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา ในขณะเดียวกันก็จะเชื่อมโยงชีวิตเข้ากับธรรมชาติแวดล้อมและสังคมอย่างยั่งยืน แนวคิดและทรรศนะของท่านจึงมีอิทธิพลต่อการศึกษาเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมในยุคปัจจุบัน

คำสำคัญ : ทรรศนะ ป.อ.ปยุตโต พระพุทธศาสนา วิถีการดำเนินชีวิต ยุคปัจจุบัน

Research Title : The Viewpoints of Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto)
 On the Way of Life in Contemporary World

Name of Researcher : Mr.Dhanapon Somwang

Name of Instruction : Sripatum University, Bangkhen Campus

Year of Publication : B.E.2548

ABSTRACT

The purpose of this research is to study the viewpoints of Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto) on the way of life in contemporary world as well as the impact his thoughts on the modern world.

The result of this research shows that Theravada Buddhism has deeply influenced on Ven.Phra Dhammapitaka's thoughts and the way of life.

Phra Dhammapitaka pointed out that the way of life in the present day is in the age of globalization, which has set the stage for a new environment that will empower individual and social as never before. At the same time, it becomes the global paradox or an apparent contradiction. Now the human confronts of many problems which do not come from the globalization alone but critical problem which is a basis of all other human problems is "the problem of wrong basis of thoughts" or "the wrong paradigm".

He indicated that now culture is based on the belief that human is superior to nature, can overcome and control nature. Therefore, human can control, manage and consume nature. This wrong belief leads to the crisis of human and society in today. The world, now is global and borderless but human's mind is not. He has presented his views with a Buddhist paradigm. Its essence is based on to see the truth that all things are related as cause and effect (dependent origination). In his opinion, the Buddhist paradigm will create a balance between body, mind, society and nature. It will lead to integration to make the sustainable and stable solution for man, society, and nature. His viewpoints influenced on education for individual and social development in the present.

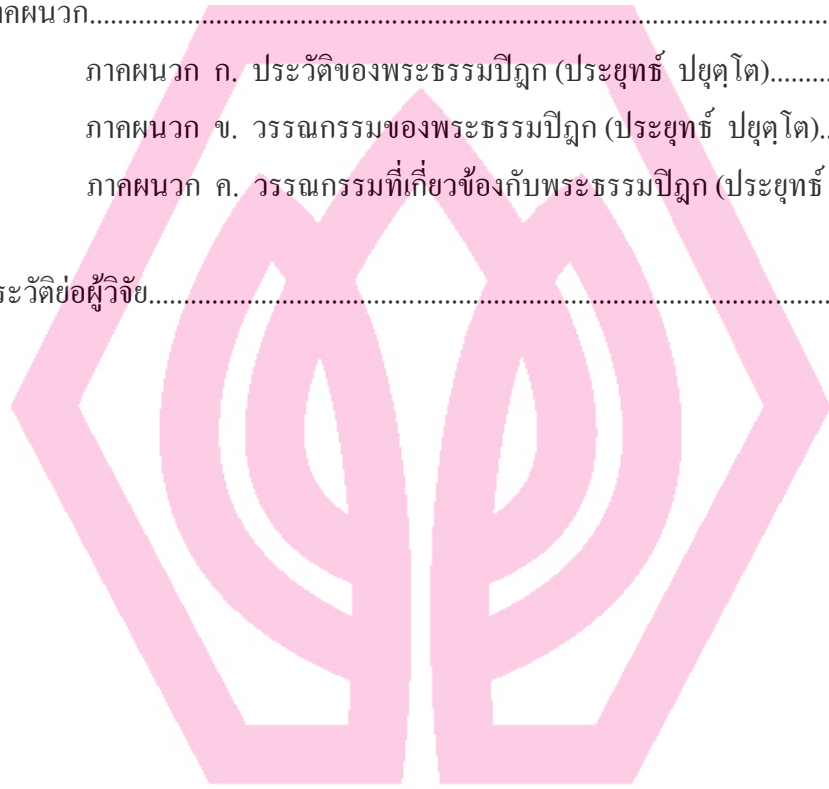
Keywords : The Viewpoints, P.A.Payutto, Buddhism, Way of Life, Contemporary World

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ.....	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
	คำถามการวิจัย.....	3
	ขอบเขตของการวิจัย.....	3
	กรอบความคิดในการวิจัย.....	4
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
2	วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	5
	ผลงานศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและการทำงาน.....	5
	ผลงานศึกษาบทบาทและความคิด.....	10
	งานประยุกต์แนวความคิดในเชิงวิชาการ.....	26
	บทสรุป.....	28
3	ระเบียบวิธีการวิจัย.....	30
	พระธรรมปิฎกในฐานะนักคิดชาวพุทธสำหรับโลกสมัยใหม่.....	30
	บทบาทในการเชื่อมโยงพระสงฆ์และสถาบันสงฆ์เข้ากับโลกสมัยใหม่...42	
	บทบาทในการเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับโลกสมัยใหม่.....45	
	บทบาทในฐานะพระอรหันตศาจารย์ร่วมสมัย.....46	
	บทบาทในการสร้างสรรค์สันติภาพโลก.....49	
	บทบาทในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมสู่ยุคแห่งการเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้..50	
	บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อตรศนะของพระธรรมปิฎก....53	
	ปัจจัยที่เป็นบริบททางด้านชาติภูมิ การศึกษาและหน้าที่การงาน.....54	
	ปัจจัยที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรม.....67	

	การอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก.....	70
	การอธิบายหลักธรรมบนพื้นฐานพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	72
	การเชื่อมโยงและบูรณาการอย่างมีคุณภาพ.....	73
	การอธิบายตามหลักอริยสัจ 4.....	75
	การอธิบายด้วยวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย.....	76
	การอธิบายด้วยวิธีคิดแบบให้รู้เท่าทัน.....	77
	การอธิบายเพื่อการนำเสนอทางออก.....	78
	บทสรุป.....	79
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	81
	พรรณนะของพระธรรมปิฎกต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน.....	81
	พรรณนะของพระธรรมปิฎกต่อมนุษย์.....	82
	พรรณนะของพระธรรมปิฎกต่อธรรมชาติแวดล้อม.....	85
	พรรณนะของพระธรรมปิฎกทางด้านสังคม.....	101
	อิทธิพลและผลกระทบทางความคิดของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่121
	แนวคิดและการจัดการศึกษาตามแนวพุทธ.....	121
	แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism).....	123
	อิทธิพลต่อการรักษาและการปรับปรุงสถานะและบทบาทของ-	
	พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน.....	125
	บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์.....	128
	บทสรุป.....	130
5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	131
	สรุปผลการวิจัย.....	131
	อภิปรายผล.....	135
	ข้อเสนอแนะ.....	136

บทที่	หน้า
บรรณานุกรม.....	138
ภาคผนวก.....	151
ภาคผนวก ก. ประวัติของพระธรรมปิฎก (ประยูรธ์ ปยุตโต).....	152
ภาคผนวก ข. วรรณกรรมของพระธรรมปิฎก (ประยูรธ์ ปยุตโต).....	158
ภาคผนวก ค. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมปิฎก (ประยูรธ์ ปยุตโต).....	182
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	196

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ผลกระทบของความคิดที่มีต่อโลกสมัยใหม่.....	4
2 การนำเสนอด้วยวิธีไตรลักษณ์.....	78
3 วิธีการนำเสนอแบบคุณ โทษ และทางออก.....	79
4 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติบนรากฐานแห่งความคิด ของอารยธรรมตะวันตก.....	93
5 ทำที่และความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อธรรมชาติ.....	98
6 องค์ประกอบแห่งการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง.....	100

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบวนการที่สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ ตามแบบอย่างตะวันตก ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และได้ทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ช่วงปี พุทธศักราช 2500 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อสถาบันพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นสถาบันหลักที่ทำหน้าที่ในการกำหนดโลกทัศน์และคุณค่าให้กับสังคมไทยมาช้านาน ผลแห่งความเจริญสมัยใหม่ทำให้สถาบันสงฆ์สูญเสียบทบาทแห่งการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและสูญเสียการเป็นผู้นำทางคุณค่า ในขณะที่เดียวกันก็ก่อให้เกิดกระแสการปฏิรูปพระพุทธศาสนาขึ้นในหลายแนวทาง เพื่อฟื้นฟูบทบาทของพระพุทธศาสนาให้มีความสำคัญต่อสังคม โดยเกิดมีขบวนการทางพระพุทธศาสนาที่ตีความพุทธธรรมตอบสนองต่อความเจริญสมัยใหม่อย่างมากมาย ชนิดที่ไม่มียุคใดในประวัติศาสตร์ไทยที่จะมีขบวนการต่าง ๆ จำนวนมากเท่ายุคปัจจุบัน (อภิญา เพ็ญพัสกุล 2541 : 4) ขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้นอกจากจะสามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในยุคปัจจุบัน ที่มีทางเลือกมากยิ่งขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่งยังนำไปสู่ปัญหาในการอธิบายและตีความพุทธธรรมด้วยว่า การอธิบายและตีความพุทธธรรมดังกล่าวนั้น สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่แท้จริงมากน้อยแค่ไหนเพียงไรอีกด้วย

ในบรรดากลุ่มและขบวนการทางพระพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่เป็นจำนวนมากนั้น พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) นับเป็นพระภิกษุสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่มีความคิดและบทบาทในฐานะนักคิดชาวพุทธในปัจจุบัน ที่ได้รับการยอมรับและวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุดทั้งในประเทศและต่างประเทศว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์สมัยใหม่ (modern monk) ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของไทย ที่สามารถเชื่อมโยงพุทธธรรมและพุทธวิธีมาประยุกต์ใช้กับชีวิตและสังคมในโลกสมัยใหม่ได้อย่างมีคุณค่าและเหมาะสม โดยการเสนอแนวความคิดและทางออกในการแก้ไขปัญหาในบริบทสังคมยุคโลกาภิวัตน์อย่างเป็นระบบ สืบต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและพุทธทาสภิกขุ (Olson 1995 : 14 – 15) โดยท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นนักวิชาการผู้ทรงความรู้ทางโลกและทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง มีผลงานด้านงานเขียนและการบรรยายเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและต่างประเทศ ทั้งนี้มิใช่เพราะท่าน

จะมีทัศนะและมีการตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาประยุกต์เข้ากับวิชาการสมัยใหม่ ได้อย่างเหมาะสมเท่านั้น หากแต่รูปแบบวิธีการศึกษาและวิธีการนำเสนอของท่านยังเป็นระบบตามหลักวิชาการสมัยใหม่อีกด้วย ท่านจึงเป็นพระนักวิชาการ (a scholar monk) รูปแรกที่มีการอ้างอิงงานอย่างเป็นระบบและอย่างทั่วถึง (Jackson 1990 : 138) ผลงานของท่านจึงได้รับการพิจารณาว่าเป็นงานของนักวิชาการและเพื่อนักวิชาการโดยแท้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2535 : 57) ในขณะเดียวกันท่านเองกลับมีสถานภาพเป็นพระภิกษุนักปฏิรูปตามแนวจารีตนิยม ที่มีแนวทางในการอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่อิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎกเป็นหลัก (ภัทรพร สิริกาญจน 2532 : 6) ผลงานของท่านจึงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการและคนรุ่นใหม่ ดังจะเห็นได้ว่า มีผู้สนใจและนักวิชาการได้ศึกษาผลงานของท่าน แล้วนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาและค้นคว้าวิจัยโดยตรงเป็นจำนวนมาก แต่ยังคงการศึกษาถึงความคิด พัฒนาการทางความคิดและทฤษฎีของท่านที่มีต่อโลกสมัยใหม่อย่างจริงจัง

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ในกระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัย(modernity) ในโลกปัจจุบันนี้ แนวคิดและหลักพุทธธรรมจะสามารถตอบสนอง และเสนอทางออกต่อสังคมในโลกยุคใหม่ได้อย่างไร การศึกษาถึงความคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ในฐานะเป็นนักคิดชาวพุทธที่มีบทบาทต่อโลกสมัยใหม่อย่างลึกซึ้งนั้น นอกจากจะเป็นการอธิบายถึงปัจจัยทางบริบทสังคมที่มีผลต่อการก่อรูปความคิดและทฤษฎีของพระสงฆ์ไทยรูปหนึ่งแล้ว ยังจะเป็นการช่วยตอบคำถามถึงบทบาทของพระพุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่ด้วยว่า จะยังทรงคุณค่าต่อสังคมร่วมสมัยได้มากน้อยเพียงใดอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้เลือกศึกษาวิจัยถึงความคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่ รวมทั้งการอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาต่อโลกสมัยใหม่ โดยเน้นประเด็นดังนี้

- (1) เพื่อศึกษาบริบท(context) ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อความคิดและการสร้างสรรค์ผลงานของพระธรรมปิฎก

- (2.) เพื่อศึกษาลักษณะการอธิบายและการตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่
- (3.) เพื่อศึกษาพัฒนาการทางความคิดของพระธรรมปิฎก
- (4.) เพื่อศึกษาทรรศนะของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่
- (5.) เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของความคิดและและทรรศนะของพระธรรมปิฎกที่มีต่อสังคมโลกสมัยใหม่

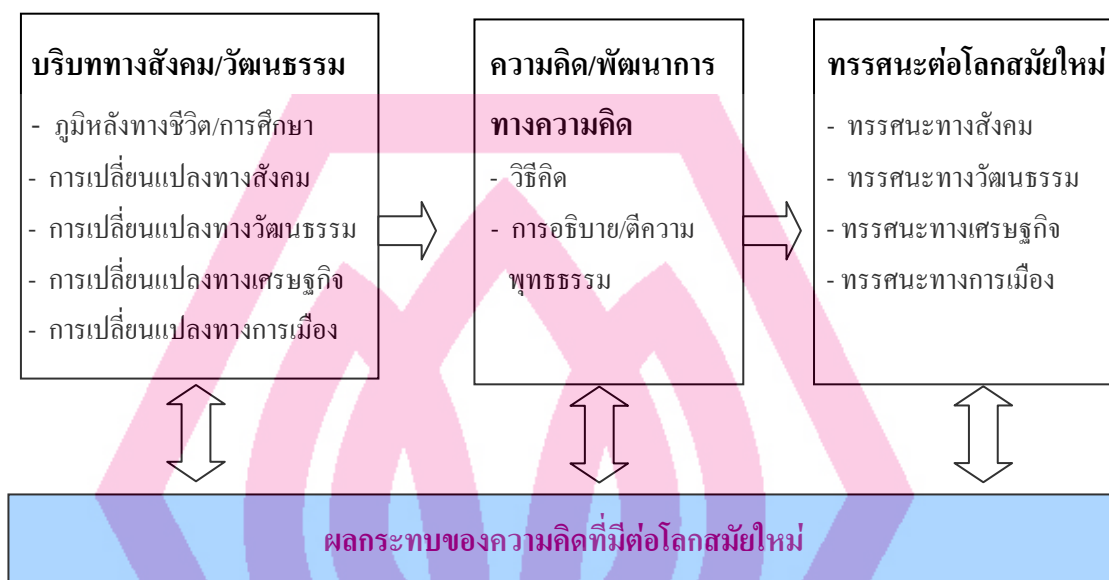
1.3 คำถามการวิจัย

- (1) ปัจจัยที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่ออิทธิพลต่อความคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎกมีอะไรบ้าง
- (2) พระธรรมปิฎกมีการอธิบายและตีความพุทธธรรมต่อโลกสมัยใหม่อย่างไรบ้าง
- (3) พระธรรมปิฎกมีพัฒนาการทางความคิดอย่างไรบ้าง
- (4) พระธรรมปิฎกมีทรรศนะต่อโลกสมัยใหม่ทั้งในแง่ของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอย่างไรบ้าง
- (5) ความคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎกมีผลกระทบต่อสังคมยุคใหม่อย่างไรบ้าง

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ มุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์ปัจจัย ที่มีผลต่อความคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ที่ปรากฏในวรรณกรรมของท่าน และมุ่งศึกษาวิเคราะห์ถึงพัฒนาการทางความคิดและผลกระทบของความคิดและทรรศนะของท่านที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน โดยการศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร พร้อมทั้งสัมภาษณ์นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาโดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้

กรอบความคิดในการวิจัย

ภาพประกอบ 1 ผลกระทบของความคิดที่มีต่อโลกสมัยใหม่

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- (1) ทำให้ทราบถึงปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีผลต่อความคิดและการสร้างสรรค์ผลงานของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา
- (2) ทำให้ทราบถึงความคิดและทรรชนะของพระธรรมปิฎก ที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน
- (3) ทำให้ทราบพัฒนาการทางความคิดของพระธรรมปิฎก
- (4) ทำให้ทราบถึงลักษณะการอธิบายและการตีความหลักพุทธธรรมที่สอดคล้องและเหมาะสมกับโลกสมัยใหม่
- (5) ทำให้ทราบถึงผลกระทบของความคิดของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่
- (6) สามารถนำเอาแนวความคิดทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในโลกสมัยใหม่ได้
- (7) เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนด้านพระพุทธศาสนาและจริยศาสตร์

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎกศึกษา : เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมปิฎก

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่กำลังเป็นไปอย่างรวดเร็วในปัจจุบันนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในทุกๆ ด้าน พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันและองค์ประกอบอย่างหนึ่งของสังคมไทย ก็ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยเช่นกัน พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ในฐานะเป็นพระเถระที่ได้รับการยอมรับและมีอิทธิพลอย่างสูงในแวดวงวิชาการที่ศึกษาถึง สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อบทบาททางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้เพราะท่านมีความรู้รอบด้านและแตกฉานในการนำเสนอแนวคิดทางพระพุทธศาสนาสู่สังคมไทยและโลก โดยเชื่อมโยงกับศาสตร์ต่างๆ ด้วยภาษาร่วมสมัยที่งดงาม แนวคิด ชีวิตและผลงาน ตลอดจนบทบาทและหน้าที่ของท่านจึงได้รับการศึกษาวิจัยในแง่มุมต่างๆ ทั้งจากนักวิชาการของประเทศไทยและต่างประเทศ ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาถึงผลงานศึกษาและวิจัยที่มีผู้ศึกษาถึงพระธรรมปิฎก ซึ่งเอกสารและงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระธรรมปิฎกนั้น อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ

1. ผลงานศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและการทำงาน
2. ผลงานศึกษายุทธศาสตร์และความคิด
3. ผลงานประยุกต์แนวคิดในเชิงวิชาการ
4. บทสรุป

2.1 ผลงานศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและการทำงาน

พระธรรมปิฎกเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่ามีผลงานดีเด่นในการนิพนธ์ผลงานทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปัจจุบันมีมากกว่า 300 เล่ม ผลงานต่างๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตและการทำงานของท่านว่า ท่านเป็นพระนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา ได้ทำหน้าที่เผยแพร่ผลงานผ่านงานนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนา ความสำเร็จในการสร้างสรรค์ผลงานของท่าน จึงเป็นผลมาจากวิถีชีวิตและการทำงานของท่านที่ได้อุทิศให้กับงานอย่างเต็มที่ ผลงานของท่านหลายๆ เล่ม จึงได้รับการยอมรับและการยกย่องอย่างสูง เช่น

พุทธธรรม ซึ่งมีผู้เปรียบเทียบกับวิสุทธิมรรคของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พจนานุกรม
พุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้สนใจและนักวิชาการให้ความสนใจในการศึกษาประวัติชีวิต และการ
ทำงานของท่าน โดยมุ่งศึกษาและวิเคราะห์ถึงชีวิตและการทำงานของท่าน ในแง่มุมต่าง ๆ
ลักษณะงานประเภทนี้นอกจากมีจุดมุ่งหมาย ที่จะเข้าใจชีวิตและวิถีการดำเนินชีวิตและการ
ทำงานของท่านโดยตรงแล้ว ยังเป็นงานที่มุ่งจะเข้าใจถึงบทบาทของพระพุทธศาสนาและ
สังคมไทย ผ่านชีวิตและการทำงานของท่านอีกด้วย งานประเภทนี้ ได้แก่

ในปี ค.ศ. 1989 (2532) Grant A. Olson ได้เสนอคุณูปนิพนธ์เรื่อง “A Person-Centered
Ethnography of Thai Buddhism : The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)”
ต่อ Cornell University ซึ่งเป็นงานที่ศึกษาชีวิตของท่านอย่างละเอียดและลึกซึ้งมากที่สุด ใน
ภาษาอังกฤษ งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาที่เรียกว่า “A Person-Centered Ethnography”
ซึ่งเป็นวิธีการทางมานุษยวิทยาที่ต้องการเข้าใจพระพุทธศาสนาแบบไทย(Thai Buddhism) โดยผ่าน
การศึกษาแนวคิด ถึงรายละเอียดชีวประวัติของพระราชาวมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต) ในฐานะ
ปัจเจกชนที่ถูกกำหนดลงในกลุ่มวัฒนธรรม คือ สังคมสงฆ์และสังคมไทย ผู้วิจัยนอกจากจะ
วิเคราะห์ห้วงรณกรรมและสัมภพณ์พระราชาวมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต) โดยตรงแล้ว ยังได้สัมภพณ์
บุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องอีกด้วย เช่น บุคคลในครอบครัว เพื่อน ครู - อาจารย์ กลุ่มนักวิชาการ
ลูกศิษย์ คนใกล้ชิด และพระสงฆ์อื่น ๆ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ชีวประวัติของพระราชาวมุนี
ได้สะท้อนให้เห็นถึงการแสวงหาโอกาสทางการศึกษาของกุลบุตรไทย ระบบการศึกษาและ
การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ ความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาตามหลักการและ
พระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน และความหลากหลายของพระพุทธศาสนาแบบไทยที่กำลัง
เปลี่ยนแปลงและปรับตัวเอง เพื่อเผชิญหน้ากับสังคมสมัยใหม่ในวิถีทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น
ขบวนการใหม่ๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น สันติอโศก ธรรมกาย เป็นต้น การศึกษาถึงประวัติ
ของท่านจึงถือได้ว่า ได้ช่วยในการทำความเข้าใจสังคมไทยได้ดีมากยิ่งขึ้น

ส่วนในประเทศไทยนั้น ก็ปรากฏงานศึกษาเกี่ยวกับพระธรรมปิฎกในลักษณะนี้
เช่นเดียวกัน แต่จะมีลักษณะเป็นผลงานรวบรวมและเรียบเรียงประวัติของท่าน เพื่อประกาศเกียรติ
คุณมากกว่าที่จะเป็นงานวิเคราะห์ถึงชีวิตของท่านโดยตรง ผลงานเหล่านี้คือ

ธรรมรักษา (2532) ได้ศึกษาถึงคุณลักษณะ บทบาทและความประทับใจที่มีต่อ พระธรรมปิฎก ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือ “พระเทพเวที : นักปฏิบัติในคราบของนักวิชาการ” ซึ่งมุ่งจะแสดงให้เห็นว่า คนทั่วไปมักจะมองและวิจารณ์พระธรรมปิฎกในฐานะเป็นพระ นักวิชาการ ที่มีผลงานเขียนทางด้านวิชาการอย่างมากมาย ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า นอกจากท่านจะเป็นพระนักวิชาการอย่างแท้จริงแล้ว ท่านยังเป็นพระนักปฏิบัติด้วย ดังจะเห็นได้ว่า ท่านมีปฏิปทา ที่ประกอบด้วยคุณธรรมอื่นๆ อย่างเพียบพร้อม งานเขียนของท่านจึงเป็นผลงานที่สะท้อนออกมา จากประสบการณ์ของการปฏิบัติด้วย ด้วยเหตุนี้ พระธรรมปิฎกจึงเป็นพระนักปฏิบัติในคราบของ นักวิชาการ

ในปี พ.ศ. 2537 จิตราภา กุลชลบุตร ได้รวบรวมและเรียบเรียง พระธรรมปิฎกกับรางวัล การศึกษาเพื่อสันติภาพ. เพื่อเป็นการเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตเนื่องในโอกาสที่ยูเนสโกถวาย รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพแด่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) โดยเนื้อหาจะกล่าวถึงส่วน ต่าง ๆ ที่สำคัญ 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เกี่ยวกับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ส่วนที่ 2 ขั้นตอน การดำเนินงานเสนอชื่อพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ในฐานะผู้แทนของประเทศไทย ต่อคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยยูเนสโก ซึ่งได้ดำเนินการจนประกาศผลว่า ได้รับรางวัลการศึกษา เพื่อสันติภาพ ส่วนที่ 3 ว่าด้วยเหตุผลที่เสนอพระธรรมปิฎกเข้าแข่งขันเพื่อรับรางวัลการศึกษาเพื่อ สันติภาพ ซึ่งเน้นในประเด็นสำคัญ ๆ คือ ความรู้ความสามารถ ผลงานด้านการศึกษาที่ก่อให้เกิด สันติภาพในใจมนุษย์ ผลกระทบจากการทำงานและวัตรปฏิบัติส่วนตัว และส่วนที่ 4 เป็นส่วน ที่ว่าด้วยเนื้อหาในการนำเสนอยูเนสโก ซึ่งประกอบด้วยประวัติของพระธรรมปิฎก คำสอน และ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อสันติภาพ

ในปีเดียวกันนี้เช่นเดียวกัน สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ เรียบเรียงประวัติและผลงานของท่านในชื่อ “ป.อ.ปยุตฺโต” รวมทั้งพรรณนาที่บุคคลใกล้ชิดและ นักวิชาการต่างๆ มีต่อท่านในแง่มุมต่าง ๆ อีกด้วยเช่นเดียวกัน เช่น พรรคนะของสุมน อมรวิวัฒน์ กัทรพร สิริกาญจนเป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นงานเขียนที่แสดงถึงเกียรติคุณและความสามารถ ของท่าน

ส่วนในปี 2538 อภา จันทรสกุล ได้เรียบเรียงชีวประวัติพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ซึ่งเป็นงานเรียบเรียงที่ขยายมาจากงานวิจัย ที่ผู้เขียนได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และจากเอกสาร หนังสือต่าง ๆ และสอดแทรกการอธิบายโดยหลักการทางจิตวิทยาเป็นช่วง ๆ

เพื่อให้เยาวชนเข้าใจแนวทางในการพัฒนาตนผ่านชีวประวัติของพระธรรมปิฎก งานชิ้นนี้จึงศึกษาถึงชีวประวัติของพระธรรมปิฎกตั้งแต่ถิ่นเกิดและพื้นฐานการเรียนรู้ที่เริ่มจากบ้าน ชีวิตวัยเด็กก่อนบวช วิทยศึกษา วิทยทำงาน

ในปีเดียวกันนี้ สุนทร พลามินทร์และชุติมา ชนะปุระได้รวบรวมและเรียบเรียงชีวประวัติและผลงาน ตลอดจนการสัมภาษณ์บุคคลที่มีชื่อเสียงที่มีต่อพระธรรมปิฎกในชื่อ “นันททัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยูร ปรยุตโต)” ซึ่งเป็นงานในลักษณะที่คล้ายกับเรื่อง “ป.อ.ปรยุตโต” ที่ดำเนินการโดยสภาสถาบันราชภัฏ งานชิ้นนี้จึงเน้นพรรณนาที่บุคคลอื่นมีต่อท่านเป็นสำคัญ เช่นเดียวกัน เช่น พรรณนาของระวี ภาวิไล, สุกฤษณ์ ศิวรักษ์, เสฐียรพงษ์ วรรณปก เป็นต้น

ส่วนในปี 2539 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดพิมพ์ “ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นงานรวบรวมและเรียบเรียงเกี่ยวกับชีวประวัติและผลงานของท่านรวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรมท่านอื่นๆ คือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี และศาสตราจารย์ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง

นอกจากนี้แล้ว ในวาระที่พระธรรมปิฎกมีอายุครบ 60 ปี ในวันที่ 12 มกราคม 2542 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากจะดำเนินงานในส่วนต่างๆ เพื่อเชิดชูเกียรติคุณของท่านแล้ว ยังได้จัดพิมพ์หนังสือ “ชีวิตและผลงานพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปรยุตโต) และนันททัศนะของนักวิชาการ” ซึ่งเป็นผลงานที่รวบรวมพรรณนาของนักวิชาการที่มีต่อพระธรรมปิฎก ประกอบด้วยบทความที่น่าสนใจ เช่น พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปรยุตโต) : พระในอุดมคติของคณะสงฆ์ไทย โดยพระเมธีรัตนดิลก(จรรยา ชินวโร) ได้เขียนถึงพระธรรมปิฎกในฐานะที่คุ้นเคยและเคยรับการศึกษาจากพระธรรมปิฎก โดยเน้นในด้านบทบาทที่มีต่อมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และปฏิบัติที่น่าเคารพนับถือ ท่านจึงเป็นพระในอุดมคติของคณะสงฆ์ไทย ทั้งนี้เพราะท่านมีคุณลักษณะของกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการครบถ้วน คือ 1) ปิโย ปฏิบัติตนเป็นที่รัก เป็นที่สบายใจ 2) กรุ หนักแน่น นำเคารพ ประพฤติตนสมควรแก่ฐานะ 3) ภาวนีโย นายกองนับถือ ในฐานะเป็นผู้คงแก่เรียน 4) วัตตา ฉลาดในการพูด เข้าใจแนะนำ ตักเตือน 5) วจนักขโม มีความอดทนในการที่จะรับฟังคำซักถามและวิพากษ์วิจารณ์ 6) คัมภีร์ญจะ กะถัง กัดดา สามารถอธิบายเรื่องที่ยุ้งยากซับซ้อนให้เป็นที่เข้าใจได้ และ 7) โน จัญฐานะ นิโยชะเย ไม่แนะนำไปในทางเสียหาย

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) : พระเด่น(Eminent Monk) ที่หาได้ยากแห่งยุคปัจจุบัน โดย พระศรีปริยัติโมลี(สมชัย กุศลจิตโต) ผู้เขียนได้แยกแยะพระออกเป็น 4 ประเภท คือ พระคั่น (Common Monks) คือ พระภิกษุสงฆ์ทั่วไป พระดัง (Popular Monks) คือ พระที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน พระดี (Good Monks) พระที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างสมบูรณ์ และพระเด่น (Eminent Monk) เป็นพระชั้นยอดเยี่ยมที่อยู่ทั้งระดับพระดังและพระดี

และในปี พ.ศ. 2542(1999) Bruce Evans ได้เขียนถึงคุณูปการของพระธรรมปิฎกที่มีต่อพระพุทธศาสนาและสังคมในชื่อเรื่อง “Contributions of Venerable Prayudh to Buddhism and Society” ได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือ Socially Engaged Buddhism for the New Millennium อันเป็นหนังสือที่รวมบทความเพื่อเป็นเกียรติในวาระ 60 ปีของพระธรรมปิฎก ซึ่งเขาเห็นว่าพระธรรมปิฎกเป็นผู้ที่มีผลงานที่มีคุณค่าอย่างมากมาย และมีบทบาทอย่างสำคัญหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาที่ศาสนาในชาติประสบวิกฤตการณ์ พระธรรมปิฎกเป็นพระนักปราชญ์ที่แยกตัวออกมาจากแวดวงนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาตามจารีต โดยท่านมีผลงานที่ไม่เพียงแต่การนำเสนอข้อมูลใหม่ๆ เท่านั้น แต่ยังประยุกต์ใช้ความคิดสติปัญญาเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ในปัจจุบันนี้ด้วย การนำเสนอของพระธรรมปิฎกจึงมีทั้งลักษณะที่คงที่และเคลื่อนไหว คงที่ในลักษณะขององค์ความรู้พระพุทธศาสนาตามแนวจารีต และเคลื่อนไหวในลักษณะของการประยุกต์ใช้ความคิดสติปัญญากับองค์ความรู้ กล่าวคือ น้อมนำเข้ามาสู่ภายในตัวคน เพื่อคิดไตร่ตรองพิจารณาและสร้างเป็นความรู้ของตัวเอง แล้วใช้ความรู้นั้นเพื่อตรวจสอบชีวิตและสังคมสืบไป ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงเป็นวิธีการคิดสำคัญที่พระธรรมปิฎกได้เน้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษา ทั้งนี้เพราะท่านเห็นว่า ปัญหาในทางการศึกษา สะท้อนลักษณะทุกอย่างในชีวิตของมนุษย์

ในปี พ.ศ. 2543 ผู้วิจัยเองได้ศึกษาชีวประวัติของท่าน และเขียนลงในวารสารการอ่านในชื่อเรื่อง “การอ่านเพื่ออิสรภาพที่ยั่งยืน : อมตรธรรมจากชีวิตและผลงานของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)” เพื่อศึกษาถึงวิธีการอ่านและการศึกษาค้นคว้าข้อมูลของท่าน ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ท่านได้รับอิทธิพลจากบุคคลในครอบครัวและบุคคลในพระพุทธศาสนาในเรื่องของการอ่านมาก ผลงานที่อ่านมากนอกจากหนังสือธรรมะแล้ว ก็คือภาษาอังกฤษ และหนังสือประเภทประวัติของนักวิทยาศาสตร์ ตลอดจนหนังสือทั่วไป อุปนิสัยแห่งการอ่านและการศึกษาค้นคว้าของท่านจึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ผลงานของท่านในด้านต่าง ๆ

และในปี พ.ศ. 2543 ทรงวิทย์ แก้วศรี ได้เรียบเรียงประวัติของพระธรรมปิฎกในชื่อเรื่อง “สดุดีท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตฺโต)” เพื่อจัดพิมพ์เป็นหนังสือในการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “การศึกษาเพื่อสันติภาพ : วิถีชาวพุทธที่ควรจะเป็นในสังคมไทยปัจจุบัน” โดยเน้นชีวิต และการศึกษา การทำงาน และผลงานนิพนธ์ของท่าน ซึ่งมีภูมิหลังการนิพนธ์ที่สะท้อนถึงความเพียรพยายามอย่างแรงกล้าและความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งของท่าน

จะเห็นได้ว่า ผลงานในส่วนที่ศึกษาเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านนั้น จะเน้นเพื่อการประกาศเชิดชูเกียรติของท่านเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้ชัดจากช่วงที่ท่านได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ซึ่งเป็นช่วงที่มีผู้ให้ความสนใจในการศึกษาประวัติของท่านค่อนข้างที่จะมาก อย่างไรก็ตาม ผลงานเหล่านี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงทรรศนะที่นักวิชาการและบุคคลอื่นมีต่อท่านในแง่มุมต่างๆ

2.2 ผลงานศึกษายาทบาทและความคิด

พระธรรมปิฎกเป็นพระนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ที่มีผลงานเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการในเกือบทุกแขนงสาขาวิชา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา สันติภาพ เศรษฐศาสตร์ การเมือง วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ดังปรากฏว่า ท่านได้รับการถวายปริญญาคุณวุฒิปันจติในสาขาต่างๆ หลายสาขา ดังนั้น ในปัจจุบันจึงมีผู้สนใจศึกษาแนวคิดและบทบาทของท่านอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ ผลงานในลักษณะนี้ คือ

ในปี พ.ศ. 2527 วันจักร พงษ์สมัครไทย ได้ศึกษาแนวความคิดเชิงพุทธธรรมของท่านไว้ในหนังสือชื่อ “พระราชาวมุณี – นักคิดเชิงพุทธธรรม” โดยนำเสนอความคิดเชิงพุทธธรรมของท่านในประเด็นต่างๆ ทั้งทางด้านสังคม การเมืองและการศึกษา ผู้เขียนได้พบว่า การศึกษาค้นคว้าและการนำเสนอของพระราชาวมุณีนั้นมุ่งตรงไปที่พระไตรปิฎกเป็นสำคัญ และมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบหลักธรรมที่ท่านนำเสนอจึงสามารถนำมาปฏิบัติได้ทั้งในระดับบุคคล สังคม และประเทศชาติ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 (1993) Peter A. Jackson นักวิชาการทางด้านไทยศึกษาของมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย ซึ่งมีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาแนวความคิดของพุทธทาสภิกขุ ได้ศึกษายาทบาท ในการอธิบายและตีความพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ในชื่อเรื่อง “Re-Interpreting the Traiphuum Phra Ruang : Political Functions of Buddhist Symbolism in

Contemporary Thailand” ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือชื่อ “Buddhist Trends in Southeast Asia” ในบทความดังกล่าว ได้เน้นถึงหน้าที่ทางการเมืองที่แสดงออกผ่านการอธิบายและตีความไตรภูมิพระร่วง ซึ่งนิพนธ์โดยพญาสิทธิ แห่งเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางศาสนาภาษาไทยเล่มแรกที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากที่สุด การนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงนั้น นอกเหนือจากการเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การสร้างบทบาทและหน้าที่ทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ ในยุคสุโขทัยจะเห็นบทบาทในการสร้างความชอบธรรมให้กับองค์พระมหากษัตริย์ในการเสด็จขึ้นครองราชย์ พร้อมทั้งสร้างอำนาจส่วนกลางให้กับกรุงสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากการเน้นแนวคิดในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชเป็นต้น ต่อมา เมื่ออารยธรรมตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามาในสังคมไทยมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และที่ 4 แห่งกรุงรัตน-โกสินทร์เป็นต้นมา ความจริงที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงได้ถูกอธิบายและตีความใหม่ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น และในยุคแห่งความเจริญสมัยใหม่ ภายหลังจากเข้ามาของอารยธรรมตะวันตก อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงได้เริ่มเสื่อมลง สังคมไทยจึงขาดรากฐานความคิดทางสังคมมากยิ่งขึ้น ความพยายามในการแสวงหารากฐานสังคมไทยจากรากฐานพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น และการกลับไปหารากฐานเดิมคือไตรภูมิพระร่วง ก็เป็นสิ่งที่ไม่ชัดเจน ดังนั้น พุทธธรรม งานนิพนธ์ชิ้นเยี่ยมของพระธรรมปิฎกที่เป็นประจักษ์วิสุทธิธรรมกรร่วมสมัย จึงน่าจะเป็นวรรณกรรมที่สามารถสร้างสรรค์สังคมไทยและทำหน้าที่อธิบายหน้าที่และบทบาททางสังคม การเมืองและการปกครองตามแนวพุทธศาสนาแทนไตรภูมิพระร่วงได้อย่างเหมาะสม

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2532 สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้จัดสัมมนาวิชาการเรื่องวรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยขึ้น ระหว่างวันที่ 24-25 สิงหาคม 2532 กัทรพร สิริกาญจนได้นำเสนอบทความเรื่อง “วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน” เป็นบทความที่มุ่งเปรียบเทียบวรรณกรรมของพระเทพเวทีกับพุทธทาสภิกขุในด้านเนื้อหาของวรรณกรรมและวิธีการนำเสนอ ผลจากการศึกษาพบว่า พุทธทาสภิกขุมีแนวทางวิพากษ์วิจารณ์ระบบสังคมและไม่ผูกพันกับจารีตประเพณี ส่วนพระเทพเวทีจะอิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎก ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์คำอธิบายให้เข้ากับสถานการณ์ของคนรุ่นใหม่ ในส่วนเนื้อหาทั้งสองท่านจะมีทรรศนะที่คล้ายคลึงกันในเรื่องของการพัฒนาบุคคลหรือตน การพัฒนาการศึกษา การพัฒนาการเมืองและสังคม และการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่วนวิธีการนำเสนอจะแตกต่างกันในแง่ที่ท่านพุทธทาสภิกขุจะใช้ภาษาและสัญลักษณ์ในการนำเสนอ เช่น การใช้ภาษาคน ภาษาธรรม ในขณะที่พระเทพเวทีจะ

อาศัยภาษาบาลีเป็นหลักและนิยมอธิบายตามแนวจารีตเป็นสำคัญ งานของพระเทพเวทีจึงอาจเป็นที่พอใจของผู้ที่มีแนวคิดและแนวปฏิบัติแบบจารีตนิยมมากกว่างานของท่านพุทธทาสภิกขุ ส่วนผู้ที่พอใจการพัฒนาปัญญาอย่างเป็นอิสระจากกรอบแห่งจารีต วรรณกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุย่อมเป็นประโยชน์และทำทนายการแสวงหาปัญญามากกว่า

และในปีเดียวกัน เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์และให้สัมภาษณ์ในวารสารปาจารยสาร และต่อมาได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มในชื่อ “จากเสฐียรพงษ์ วรรณปก ถึงพระเทพเวทีและพุทธทาสภิกขุ” โดยได้แก่งคิดและข้อสังเกตเกี่ยวกับผลงานของพระธรรมปิฎกกว่า เป็นงานที่มีคุณค่าทางวิชาการ พร้อมกับได้ยกย่อง “พุทธธรรม” ของพระธรรมปิฎกกว่า มีลักษณะเป็นอรรถกถาร่วมสมัย และผู้แต่งคือ พระเทพเวที (สมณศักดิ์ในขณะนั้น) ก็คือพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัย โดยได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในพุทธธรรมนี้จะไม่ปรากฏตัวหรือมีตัวตนของผู้แต่งอยู่ในหนังสือพุทธธรรม นอกจากนี้ พระธรรมปิฎกยังเป็นพระนักวิชาการที่ไม่เพียงแต่เชี่ยวชาญในทฤษฎีทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ยังกล้ารับรองความรู้มาจาประสบการณ์จริงของท่านเองอีกด้วย

ในปี พ.ศ. 2533 พูนสุข สอนงลักษณ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาโทต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระเทพเวที (ประยูร ญาคูโต)” โดยมุ่งเน้นวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของท่านโดยการใช้วิธีการวิจัยเอกสารและสัมภาษณ์พระเทพเวที ผลจากการวิจัยพบว่า พระเทพเวทีพิจารณาเรื่องการศึกษาจากตัวพระพุทธรูปศาสนาโดยส่วนรวมทั้งในส่วนที่เป็นรูปแบบและส่วนที่เป็นเรื่องของชีวิตทั้งหมด การศึกษาในแนวคิดของพระเทพเวทีจึงเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องของชีวิต ที่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่อิสรภาพ

ในปี พ.ศ. 2533 (1990) Grant A. Olson ได้เขียนบทความเรื่อง “From Buddhadasa Bhikkhu to Phra Debvedi : Two Monks of Wisdom” ซึ่งได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือ “Radical Conservatism : Buddhism in the Contemporary World” บทความดังกล่าวนี้ได้ศึกษาถึงพัฒนาการการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นประเภทต่างๆ ในสังคมไทย และที่แบ่งออกอย่างเด่นชัด คือ แบ่งตามแนวไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา และพุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎกถือเป็นตัวแทนแห่งพระที่เน้นแนวปัญญา (Wisdom) โดยพระธรรมปิฎกนั้นเริ่มมีบทบาทอย่างสำคัญในการนำเสนอแนวคิดต่อสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2512 ตั้งแต่ยังเป็นพระมหาประยูร ญาคูโต ซึ่งได้

นำเสนอบทความเรื่อง “บทบาทของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน” ในการประชุมทางวิชาการเรื่อง “พระพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน” จัดโดยสยามสมาคม บทความดังกล่าวนี้ จึงถูกพิจารณาโดยนักปราชญ์หลายๆ ท่านว่า เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการชี้ให้เห็นถึงการประยุกต์พุทธธรรมมาใช้กับสังคมไทย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแนวคิดและการนำเสนอของพระธรรมปิฎก มักจะเป็นแนววิชาการ จนท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นพระนักวิชาการ ทำให้ผู้ที่ยอมรับผลงาน และแนวคิดของท่านมักจะเป็นบุคคลที่อยู่ในแวดวงวิชาการ ในขณะที่ชาวพุทธทั่วไปอาจไม่คุ้นเคยกับแนวคิดของพระธรรมปิฎก

ในปี พ.ศ. 2535 ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้ดำเนินงานวิจัยเรื่อง “ธัมมวจนโวหารไทย” เพื่อศึกษาธัมมวจนโวหารของไทยในสมัยปัจจุบัน โดยเลือกศึกษางานของพระภิกษุผู้มีชื่อเสียงในด้านการเผยแผ่พุทธธรรม 4 รูป คือ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) พระพยอม กัลยาโณ และพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ผลจากการวิจัยพบว่า ในด้านเนื้อหา งานของท่านพุทธทาสจะเน้นที่ธรรมะระดับสูงสุด ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความหลุดพ้น ส่วนงานของพระเทพเวที เป็นงานที่มีจุดมุ่งหมายวิเคราะห์ค้นหาความถูกต้องเชิงวิชาการ ในขณะที่งานของท่านปัญญานันทะกับพระพยอม กัลยาโณ จะเป็นงานที่ฟังง่ายและฟังสนุกซึ่งเป็นงานที่มุ่งสอนในระดับชาวบ้านทั่วไป ส่วนลักษณะเด่นของพระภิกษุทั้งสี่รูปนี้พบว่า ลักษณะเด่นในงานของท่านพุทธทาสนั้น คือ การสร้างศัพท์ เช่น จิตว่าง ภาษาคน ภาษาธรรมเป็นต้น งานของพระเทพเวทีมีลักษณะเด่นคือ ความละเอียดครบถ้วนของหลักธรรม ที่สามารถค้นหาที่มา ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ฎีกาได้ทั้งสิ้น ทั้งยังสามารถเชื่อมโยงไปถึงธรรมข้ออื่น ๆ ได้ งานของท่านปัญญานันทภิกขุ นั้น เเด่นในทางสาธก คือ การเล่าเรื่องและการพูดธรรมะด้วยภาษาพูดอย่างสามัญ คือ พูดคุยอย่างเป็นธรรมชาติเหมือนผู้ใหญ่สอนลูกสอนหลาน ‘ไม่รู้สึว่าธรรมะเป็นเรื่องเกินสติปัญญาและความสามารถที่คนทั่วไปจะปฏิบัติได้’ ส่วนงานของพระพยอม กัลยาโณนั้น จะเด่นในการเลือกข้อมูลที่ทันสมัย ใช้ภาษาของวัยรุ่นและมีคำพูดที่รุนแรง นิยมวิธีสาธก เช่นเดียวกับท่านปัญญานันทภิกขุ ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบว่า พระพยอมนั้นทำหน้าที่เหมือนกับครูประถม คือ ต้องชักจูงให้ลูกศิษย์สนใจเรียนก่อน เนื้อหายังมีไม่มาก ท่านปัญญานันทภิกขุ เหมือนครูมัธยม คือ ผู้ปูพื้นฐานธรรมะให้เข้าใจไม่มากเรื่องนัก ท่านพุทธทาสเหมือนอาจารย์มหาวิทยาลัย คือ สอนสิ่งที่แก่นของวิชาและโยงความสัมพันธ์ระหว่างหลักความรู้ต่าง ๆ พร้อมทั้งชี้แนะทางการประยุกต์ ทำให้เกิดปัญหาแก่ศิษย์ที่จะไปคิดพิจารณาด้วยตนเองต่อไป ส่วนพระเทพเวทีนั้นเหมือนนักวิจัยที่มุ่งจะรวบรวมและวิเคราะห์ความรู้ไว้ให้ เป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาอันบริบูรณ์ ซึ่งนักวิจัยอื่น ๆ จะมาใช้เป็นเครื่องมือหาความรู้ได้ไม่ว่าแง่ใดมุมใด

ในปี พ.ศ. 2535 พระมหากันต์ วฑฺฒนวิโส ได้เสนอวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในจริยศาสตร์ของค่าน้ำกับในพุทธจริยศาสตร์ตามทฤษฎีของพระพุทธเจ้า(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)” เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวความคิดเกี่ยวกับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ในจริยศาสตร์ของค่าน้ำกับพุทธจริยศาสตร์ตามทฤษฎีของพระพุทธเจ้า ผลการวิจัยสรุปได้ว่า นักคิดทั้งสอง มีความเห็นที่ไม่แตกต่างกันในเรื่องของการใช้ปัญญาในแง่ที่ว่า การใช้ปัญญาที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการไตร่ตรองก่อนลงมือกระทำนั้น ปัญญาจะช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าใจและแยกความแตกต่างระหว่างความดีกับความชั่วได้ ส่วนทฤษฎีที่แตกต่างกันนั้น ค่าน้ำที่ได้เสนอความเห็นที่ว่า เจตนาดี คือ การกระทำตามหน้าที่และปฏิบัติตามหลักการสากล แต่พระพุทธเจ้าเน้นองค์ประกอบที่สำคัญของเจตนาดี คือ ความเป็นกุศลมูลของจิต เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในทฤษฎีของค่าน้ำจึงเน้นความเป็นกุศลสากลที่แน่นอนตายตัว โดยไม่มีข้อยกเว้น ในขณะที่พระพุทธเจ้าเห็นว่า ในระดับโลกีย์สังขารนั้น เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมไม่ควรใช้เกณฑ์หลักแต่เพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงเกณฑ์รองประกอบด้วย ในระดับโลกุตตรสังขาร แม้เกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์จะตายตัวแน่นอน แต่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาแตกต่างไปจากจริยศาสตร์ของค่าน้ำ

ในปี 2535 เช่นเดียวกัน สมยศ จันทะวงษ์ ได้วิจัย “ความคิดทางการเมืองของพระพุทธเจ้า (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)” เพื่อทราบถึงทฤษฎีทางการเมืองของท่าน โดยการวิเคราะห์และศึกษาข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ท่านโดยตรง ผลจากการวิจัยพบว่า ความคิดทางการเมืองของพระพุทธเจ้าได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพระพุทธศาสนา ที่พยายามดำเนินตามทางสายกลางของสังคมไทยที่พยายามสืบต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดั้งเดิมเอาไว้ ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับความคิดใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ ความคิดทางการเมืองของท่านจึงมิได้เป็นอุดมคติอันเลิศลอย แต่เป็นปฏิสัมพันธ์ในสังคม ในทฤษฎีของท่าน ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเกิดจากสภาพที่เรียกกันว่า “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” คือ การยอมรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา ทำให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าในหลายด้าน แต่ในความเจริญนั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทางด้านจิตใจ ท่านจึงได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหา โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย โดยพยายามปรับประยุกต์เอาสิ่งที่ดีมาใช้ ส่วนการแก้ปัญหาในระยะยาวต้องเน้นหนักในเรื่องการศึกษาเป็นหลัก

ในปี พ.ศ. 2535 เช่นเดียวกัน พระมหาบรรจง สิริจนฺโท(สมนา) ได้ทำการวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตฺโต)” โดยได้วิเคราะห์ถึงปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก จากปรัชญาแม่บท คือ อภิปรัชญา ญาณวิทยา ปรัชญาชีวิตและปรัชญาสังคม รวมทั้งชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาแม่บทกับปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก ตลอดจนการนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาของไทย ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ทัศนะทางการศึกษาของพระธรรมปิฎกมีความคล้ายคลึงกับลัทธิสารัตถนิยม และพัฒนาการนิยม ที่ให้ความสำคัญต่อครูและนักเรียนเท่าเทียมกันในด้านหน้าที่ และการศึกษาเป็นเรื่องเดียวกันกับศาสนา การนำพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้จึงทำให้เกิดการศึกษาคือ การพัฒนาชีวิตและสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ แนวคิดทางการศึกษาของพระธรรมปิฎกที่มีพุทธธรรมเป็นพื้นฐาน จึงสามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกสถานการณ์

ในปี พ.ศ. 2538 เจริญชัย จงสมชัย ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พุทธธรรมและการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในทัศนะพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต)” เพื่อศึกษาถึงการเมืองและการเมืองและประชาธิปไตยจากกรอบของพุทธธรรม โดยผ่านทฤษฎีของพระธรรมปิฎก ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธธรรม การเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตย ตลอดจนทางออกสำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยรวมถึงความสำคัญของพระพุทธรูปศาสนาที่มีต่อการเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์พระธรรมปิฎกโดยตรง ผลจากการวิจัยพบว่า ในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก การเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตยต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม การเมืองและประชาธิปไตยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวินัย(การจัดระเบียบภายในสังคมมนุษย์) ที่ต้องสอดคล้องกับธรรม (สัจธรรม คือ ความจริงของธรรมชาติ) จึงจะเป็นการเมืองและประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ ส่วนการพัฒนานั้นต้องเน้นที่การพัฒนาคุณภาพของคนเป็นสำคัญ โดยใช้หลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และปัญญา

ในปี พ.ศ. 2538 ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวินวัฒน์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต)” ในโครงการการศึกษาเรื่อง “จินตนาการสู่ปี 2000 : เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” เพื่อศึกษาถึงภาพเมืองไทยในความใฝ่ฝันหรือเมืองไทยที่ควรจะเป็นในทฤษฎีของพระธรรมปิฎก โดยศึกษาจากงานที่ตีพิมพ์ของท่านเป็นหลักและสัมภาษณ์ประกอบการวิจัย ผลการวิจัยพบว่า เมื่อเปรียบเทียบกับสำนักพุทธศาสนาในเมืองไทยที่จัดออกเป็น 3 กลุ่มตามนัยของไตรสิกขา คือ สำนักแห่งสติ สำนักแห่งสมาธิ และสำนักแห่งปัญญา พระธรรมปิฎกเป็นพระนักวิชาการที่จัดอยู่ในสำนักแห่งปัญญา ซึ่งเป็นกลุ่มของพระภิกษุนักปฏิรูปกลุ่ม

เดียวกับท่านพุทธทาสภิกขุ แต่มีข้อแตกต่างไปจากสำนักอื่น ๆ คือ ท่านเป็นนักคิดอิสระที่สร้างสรรค์ผลงานด้วยการเขียนหนังสือ และการบรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ เป็นเสมือนพระไตรปิฎกที่มีชีวิตที่คอยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทยว่า คำสอนเหล่านั้นถูกต้องตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหรือไม่ นอกจากนี้การพัฒนาสังคมไทยท่านเห็นว่า ถ้าหากชาวพุทธเข้าใจหลักพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง ก็จะช่วยแก้ปัญหาสังคมไทยได้ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งคนไทยควรจะสร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้ ผู้ใฝ่รู้ วัฒนธรรมแห่งการมองกว้าง คิดไกล ใฝ่สูง รวมทั้งวัฒนธรรมแห่งความเป็นผู้นำและผู้ให้ โดยมองเห็นถึงวิถีแห่งความผิดพลาดและความติดตันของอารยธรรมตะวันตกและอารยธรรมโลกในปัจจุบัน วัฒนธรรมไทยบนพื้นฐานแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงอาจสร้างสรรค์อารยธรรมใหม่ให้แก่โลกได้ ซึ่งเป็นอารยธรรมที่ยั่งยืน ไม่ทำลายคุณภาพของชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อม

ในปี พ.ศ. 2538 (1995) โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีเรื่องสิทธิมนุษยชนของพระธรรมปิฎกกับสุลลิกษณ์ ศิวรัักษ์ ในชื่อเรื่อง “Buddhism and Human Rights in the Thoughts of Sulak Sivaraksha and Phra Dhammapidok(Prayudh Payutto)” ซึ่งต่อมาได้รับการเผยแพร่ใน www.jbe.gold.ac.uk/1995conf/honglada.txt และได้รับการตีพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ “Buddhism and Human Rights” โดยผลการศึกษาพบว่า ทั้งสุลลิกษณ์ ศิวรัักษ์ และพระธรรมปิฎก (ประยุทธิ์ ปยุตโต) เป็นนักคิดชั้นนำชาวพุทธของประเทศไทยในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีจุดยืนในจารีตของพระพุทธศาสนาเถรวาทเหมือนกันก็ตาม แต่ทฤษฎีที่มีต่อปัญหาสังคมและปัญหาสิทธิมนุษยชนก็แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ในขณะที่สุลลิกษณ์ ศิวรัักษ์ นำเสนอพระพุทธศาสนาในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับสังคม เป็นเครื่องมือที่จะปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้นในความหมายของความยุติธรรม ประชาธิปไตย และการเคารพสิทธิมนุษยชน เป็นต้น พระธรรมปิฎกกลับมองจากแง่มุมของการอนุรักษ์และในแง่มุมของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่มองว่าหลักพระพุทธศาสนานั้นมุ่งเน้นการดับทุกข์ในระดับบุคคลมากกว่าที่จะพยายามปรับปรุงสังคมในระดับใหญ่ นอกจากนี้สุลลิกษณ์ยังเห็นว่า สิทธิมนุษยชนเป็นส่วนเดียวกันกับเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ในขณะที่พระธรรมปิฎกมองว่า น่าจะเป็นวิธีการ(means) มากกว่า ที่เป็นดังนี้ อาจเนื่องมาจากว่า ทั้งสองท่านมองธรรมชาติของสิทธิมนุษยชนแตกต่างกันออกไป สุลลิกษณ์ ศิวรัักษ์ มองในฐานะเป็นองค์ประกอบของเป้าหมายในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ส่วนพระธรรมปิฎกมองในลักษณะแยกออกจากเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 (1997) Donald K. Swearer นักปราชญ์ชาวตะวันตกคนหนึ่ง ที่เชี่ยวชาญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเถรวาทในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทย ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบการตีความเกี่ยวกับนิเวศวิทยาพุทธศาสนาเรื่อง “The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and Dhammapitaka” ซึ่งเป็นบทความในการนำเสนอในชุด Buddhism and Ecology โดยศูนย์กลางสำหรับการศึกษาศาสนาโลก มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “Buddhism and Ecology : The Interconnection of Dharma and Deeds” ผลการศึกษาในบทความดังกล่าว ได้นำเสนอลักษณะความแตกต่าง ในการอธิบายและตีความคำสอนระหว่างพุทธทาสภิกขุกับพระธรรมปิฎกหลายประการ กล่าวคือ ในขณะที่ส่วนใหญ่ พุทธทาสภิกขุจะตีความพุทธธรรมในเชิงเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ใหม่ๆ พระธรรมปิฎกจะตีความอย่างเป็นระบบ และยึดคัมภีร์พระไตรปิฎกและจารีตประเพณีของเถรวาทเป็นสำคัญ พุทธทาสภิกขุมีรูปแบบชีวิตของพระสงฆ์ ที่อยู่นอกโครงสร้างปกติทั่วไป และอยู่ริมขอบของคณะสงฆ์ไทย พระธรรมปิฎกกลับเลือกที่จะทำงานในโครงสร้างของคณะสงฆ์ไทยในฐานะนักการศึกษาและนักปราชญ์เป็นต้น นอกจากนี้แล้วแม้ทั้งสองท่านจะกล่าวถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยใช้แหล่งอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและจารีตประเพณีเป็นหลัก แต่ทั้งสองท่านก็มีวิธีการในการตีความที่แตกต่างกันซึ่งสะท้อนให้เห็นประวัติเบื้องหลังและความสัมพันธ์กับคณะสงฆ์ไทยที่แตกต่างกัน พระธรรมปิฎกแม้จะมีหลักในการตีความที่สอดคล้องกับพุทธทาสภิกขุหลายประการก็ตาม แต่ก็แตกต่างจากพุทธทาสภิกขุในหลายแนวทาง โดยเฉพาะการอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด จะใช้แนวเรื่องภาษาบาลีมากกว่าภาษาไทย และมีการจัดการและพัฒนาการอย่างเป็นระบบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นนักปราชญ์และนักเขียนที่จัดการอย่างเป็นระบบ ในขณะที่พุทธทาสภิกขุจะมีลักษณะเป็นนักปรัชญาที่นำเสนอผ่านการพูดมากกว่าการเขียน ในการตีความเรื่องนิเวศวิทยาตามแนวทางพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกจึงยึดตามแนวทางคัมภีร์และจารีตของพระพุทธศาสนา โดยเน้นประวัติของพระพุทธองค์และพระสงฆ์ในฐานะตัวอย่างของทำที่ที่พระพุทธศาสนามีต่อธรรมชาติ

ในปี พ.ศ. 2540 ปิยะวัชร สุทธิวิช ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์หลักทางการศึกษานอกโรงเรียนตามหลักพุทธธรรมในผลงานของพระธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตโต)” เพื่อนำเสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผลการศึกษาพบว่า หลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักที่สอดคล้องกับการศึกษานอกโรงเรียนในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง และผลงานของพระธรรมปิฎกเป็นการนำเสนอหลักการศึกษานอกโรงเรียนนั่นเอง ซึ่งครอบคลุมการดำเนินชีวิตที่ดีงาม การที่จะประกอบอาชีพอย่างมีสัมมาอาชีพะและมีความสุข

ในปี พ.ศ. 2540 ผู้วิจัยเอง(ธนภณ สมหวัง) ได้ศึกษาวิจัย “ความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการศึกษาไทยในทศวรรษของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)” เพื่อทราบถึงแนวคิดทางด้านจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการศึกษาไทยในทศวรรษของท่าน โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยศรีปทุม ผลการวิจัยพบว่า จริยศาสตร์ในทศวรรษของพระธรรมปิฎก มีความหมายและขอบเขตกว้างกว่าจริยศาสตร์ตะวันตก กล่าวคือ ความคิดทางจริยศาสตร์ของท่านมีลักษณะเป็น “จริยศาสตร์ทางสายกลาง” หรือ “จริยศาสตร์แบบองค์รวม” ที่ครอบคลุมและบูรณาการหลักการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเชื่อมโยงประสานองค์ประกอบแห่งการดำรงอยู่เข้าด้วยกันทั้งในด้านมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ท่านจึงเห็นว่า จริยศาสตร์กับการศึกษาเป็นเรื่องเดียวกัน การประยุกต์ใช้กับการศึกษาจึงต้องดำเนินไปตามหลักและกระบวนการไตรสิกขา

ในปี พ.ศ. 2540 สุริยา สมุทคุปต์และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสังเคราะห์และนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีคิดที่สำคัญในประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยใหม่ และเพื่อนำเสนอข้อค้นพบเกี่ยวกับวิถีคิดของชาวบ้านในชนบทที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนการอธิบายความหมายและความสำคัญของวิถีคิดของชาวบ้านชนบทที่มีต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทยสมัยใหม่ ผลจากการศึกษาพบว่า วิถีคิดนอกจากจะหมายถึงวิธีการให้เหตุผลหรือวิธีการทางตรรกะซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการคิดของมนุษย์แล้ว ยังหมายถึงผลรวมของประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับความรู้ ภูมิปัญญา โลกทัศน์ ชีวทัศน์ หรืออุดมการณ์ ที่ได้รับการหล่อหลอม สั่งสมและเรียนรู้โดยการใช้ชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมและปรับเปลี่ยนไปตามสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ซึ่งในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิถีคิดของพระธรรมปิฎกว่า คือ วิถีคิดตามหลักพุทธธรรม ซึ่งเป็นวิถีคิดของคนไทยตามแนวพระพุทธศาสนา มีกระบวนการคิดที่ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ ปรโตโมสะ วิธีการแห่งศรัทธา และโยนิโสมนสิการ วิธีการแห่งปัญญา โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดคือ สัมมาทิฐิ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า พระธรรมปิฎกได้ประยุกต์เอาวิถีคิดแบบพุทธธรรมนี้มาใช้ในการอธิบายวิกฤตทางวัฒนธรรมของสังคมไทยสมัยใหม่ รวมทั้งได้นำเสนอทางออกอย่างชัดเจน เช่นงานเขียนเรื่องมองอเมริกามาแก้ปัญหาสังคมไทย เป็นต้น

และต่อมาในปี พ.ศ. 2541 ผู้วิจัยเองได้ศึกษาแนวคิดของพระธรรมปิฎก และเขียนเป็นบทความชื่อ “อุดมการณ์รัฐไทยในศตวรรษที่ 21 : จากไตรภูมิพระร่วงถึงพุทธธรรม” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารศรีปทุม โดยได้ศึกษาถึงรากฐานอุดมการณ์ทางสังคมและการเมืองการปกครองของไทย ที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา และได้พบว่า ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากที่สุด และเป็นวรรณกรรมที่สร้างอุดมการณ์สังคมไทยมาตลอด ต่อมา เมื่ออารยธรรมตะวันตกได้เริ่มเข้ามาสู่สังคมไทย อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงก็เริ่มเสื่อมอิทธิพลลงพร้อมกับการนิยามความหมายใหม่ เกี่ยวกับชีวิตและสังคมที่อิงแนบกับทุนนิยมมากยิ่งขึ้น การแสวงหารากฐานอุดมการณ์สังคมไทยจากรากฐานพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งผู้เขียนเองเห็นว่า พุทธธรรมน่าจะเป็นวรรณกรรมที่เป็นอุดมการณ์ของสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ เพราะเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยและอธิบายความจริงแห่งชีวิตและโลกที่เหมาะสมกับยุคสมัย

ในปี พ.ศ. 2541 พงษ์ศักดิ์ โพธิ์ครูประเสริฐ ก็ได้นำเสนอผลการวิจัยต่อจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในเรื่อง “ความคิดด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)” ผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกไม่ได้มองกระบวนการพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากรทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ได้มองมนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ที่เต็มสมบูรณ์ ดังนั้น การพัฒนามนุษย์ตามแนวคิดของพระธรรมปิฎกจึงมุ่งพัฒนาให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบมากกว่าที่จะพัฒนามาเพื่อรับใช้สังคมยุคปัจจุบัน ที่เน้นในการพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ

ในปี พ.ศ. 2541 เช่นเดียวกัน สุกรี เทพชาติได้ทำการศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดทางการสอนของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต) เพื่อพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสนา” ผลจากการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกเน้นการสอนเพื่อการพัฒนาฝึกฝนตนเอง ในลักษณะเป็นแบบองค์รวม เชื่อมโยงกัน โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อพัฒนาปัญญา เพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้กระบวนการความคิดอย่างมีระบบ มีเหตุผล เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ในปี พ.ศ. 2542 พระไพศาล วิสาโล ได้ทำการศึกษาถึงพระธรรมปิฎกและได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือในชื่อ “พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา” เนื่องในโอกาสครบรอบ 60 ปีของพระธรรมปิฎก ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกเป็นพระที่สามารถเชื่อมต่อยุคสมัยจารีตเข้า

กับสังคมสมัยใหม่ได้อย่างเด่นชัด และเป็นผู้นำเอาพระพุทธศาสนากลับมาบิณฑบาตในสังคมได้อย่างดี โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูสถาบันสงฆ์ให้กลับมาบิณฑบาตในสังคม

ในปี พ.ศ. 2542 (1999) สมภาร พรหมทา ได้นำเสนอบทความเรื่อง “Buddhism and Science in Thai Society” ในการประชุมนานาชาติไทยศึกษาครั้งที่ 7 ณ เมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ วันที่ 4-8 กรกฎาคม 1999 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงปฏิกริยาของพระพุทธศาสนาในฐานะภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีต่อวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาตะวันตกสมัยใหม่ที่เข้ามาสู่สังคมไทย โดยศึกษาผ่านตัวแทนของนักคิดทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ 3 ช่วง คือ ช่วงแรกที่พระพุทธศาสนาในไทย ได้เผชิญหน้ากับวิทยาศาสตร์อย่างจริงจังผ่านบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นช่วงที่นักคิดทางพระพุทธศาสนาของไทยมีทัศนคติในเชิงบวกต่อวิทยาศาสตร์ ยอมรับและนำเอาหลักการหลายอย่างในทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับพระพุทธศาสนา ช่วงที่สองผ่านบทบาทของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งก็ยังเห็นว่า วิทยาศาสตร์นั้นมีคุณค่าหลายประการในการนำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายและทำความเข้าใจพระพุทธศาสนา และความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนาในยุคที่สามผ่านบทบาทของศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไลและพระธรรมปิฎก ซึ่งปราชญ์ทั้งสองท่านนี้มีมุมมองต่อวิทยาศาสตร์ที่แตกต่างไปจากปราชญ์ในสองยุคที่ผ่านมา คือ เริ่มมองเห็นความไม่สมบูรณ์ในวิทยาศาสตร์และอิทธิพลด้านลบที่วิทยาศาสตร์มีต่อโลก อย่างไรก็ตาม นักคิดทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ก็ยังมองเห็นความสำคัญของวิทยาศาสตร์ ที่เป็นระบบความรู้สอนให้มนุษย์รู้จักการใช้เหตุผลในการแสวงหาความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนาที่สอนให้เชื่อและแสวงหาความรู้อย่างมีเหตุผลเช่นเดียวกัน

สันติสุข โสภณศิริ (2542) ได้ศึกษาถึงบทบาทของพระธรรมปิฎกที่มีต่อคณะสงฆ์ไทยในชื่อเรื่อง “พระธรรมปิฎกกับการกอบกู้สถาบันสงฆ์ไทย” ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารเสขิยธรรม ในบทความดังกล่าวได้ศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ไทย และบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมที่เริ่มสูญเสียบทบาทที่มีต่อสังคม ซึ่งได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริมให้สถาบันสงฆ์มีความเข้มแข็งผ่านบทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎกตามลำดับ สำหรับพระธรรมปิฎกนั้น จะให้ความสำคัญกับสถาบันสงฆ์เป็นพิเศษ เพราะท่านเห็นว่า เป็นสถาบันชุมชนตัวอย่างและเป็นสถาบันชุมชนในอนาคตที่จะแก้ปัญหาและร่วมสร้างสรรค์สังคมขึ้นมาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาททางด้านการศึกษาที่จะสื่อศีล สมาธิ และปัญญาสู่สังคมร่วมสมัยได้

ในปี พ.ศ. 2543 อมร รักษาสัตย์ ได้ศึกษาแนวความคิดเรื่อง “จริยธรรมของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในทัศนะของพระธรรมปิฎก” และลงตีพิมพ์เป็นบทความในหนังสือพิมพ์ธุรกิจรายวัน และต่อมาได้รับการตีพิมพ์ในวารสารสาธารณสุขมูลฐานภาคกลาง ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่ได้นำมาจากหนังสือการสร้างสรรค์ประชาธิปไตย ซึ่งพระธรรมปิฎกได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยผ่านทัศนะของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะจริยธรรมของพลเมืองไทยที่ทุกคนควรมีเพื่อช่วยสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ เช่น การเข้าใจในเนื้อหาของประชาธิปไตยที่ไม่จำกัดอยู่เฉพาะรูปแบบ แต่จะต้องเข้าถึงเนื้อหาที่แท้จริง การเน้นเสรีภาพที่มาจากฐานปัญญา ซึ่งเป็นเสรีภาพที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ สิทธิและหน้าที่ที่จะต้องมาคู่กันเป็นต้น ทัศนะของพระธรรมปิฎกที่ผู้เขียนยกมานั้น ยืนยัน เป็นสาระสำคัญในการที่จะพัฒนาความรู้ จริยธรรม และวิธีการปฏิบัติของพลเมือง เพื่อนำไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์

ในปีเดียวกันนี้ ภัทรพร สิริกาญจน ได้ศึกษาถึง “จารีตนักคิด/ปัญญาชนไทยทางพุทธศาสนา” เพื่อนำเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “วิธินักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต” เมื่อวันศุกร์ที่ 10-วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543 ในบทความดังกล่าวได้ศึกษาถึงบทบาทและแนวคิดของพระธรรมปิฎกในฐานะนักคิดและปัญญาชนไทย โดยศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบกับพุทธทาสภิกขุ ซึ่งพระธรรมปิฎกจะมีลักษณะเด่นอยู่ที่การอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่อยู่ในกรอบของการศึกษาพระไตรปิฎก ผลงานของท่านจึงแสดงถึงความละเอียดและแตกฉานในคัมภีร์พระธรรมวินัย แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ทันเหตุการณ์อย่างยากที่จะหาผู้เปรียบได้ในปัจจุบัน นอกจากนี้ งานเขียนของท่านยังเป็นงานที่ครอบคลุมความรู้เกือบทุกแขนงที่มีอยู่ในสังคมไทย

ในปี พ.ศ. 2543 พระประเสริฐ ชุตินฺธโร (สุนทรวัฒน์) ได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)” โดยการศึกษาเชิงวิจัยเอกสาร เพื่อศึกษาถึงแนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ และผลกระทบจากความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ที่มีต่อพระพุทธศาสนาตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์มีความแตกต่างกัน ในแง่ที่ว่าไสยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เวทมนตร์ คาถา สิ่งเร้นลับ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ มีต้นกำเนิดจากคัมภีร์พระเวท และการพึงไสยศาสตร์มีข้อจำกัด

ในแง่ของการไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ ส่วนพุทธศาสนานั้น มีต้นกำเนิดมาจาก พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นการกระทำของมนุษย์ สอนให้มุ่งหวังผลจากการกระทำ ของตนเอง เพื่อนำไปสู่การพ้นทุกข์ ซึ่งพระธรรมปิฎกไม่ได้ปฏิเสธถึงความมีอยู่ของไสยศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้สนับสนุนการพิสูจน์ความมีอยู่ของไสยศาสตร์ โดยท่านเห็นว่า เป็นการเสียเวลา และ ท่านยังได้ชี้ให้เห็นถึงผลเสียของการพึ่งไสยศาสตร์ ที่ไม่สามารถนำมามนุษย์ไปสู่การฝึกฝนพัฒนา ตนเองได้ ความเชื่อในไสยศาสตร์ จึงควรเป็นความเชื่อที่จะมาสนับสนุนหลักการของ พระพุทธศาสนา นั่นคือ มาสนับสนุนให้บุคคลได้เพียรพยายามที่จะพัฒนาตนเองให้มากขึ้น ตามหลักไตรสิกขา

ในปี พ.ศ. 2543 เช่นเดียวกัน กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “พัฒนา มนุษย์: ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะระหว่างอับราฮัม มาสโลว์ กับพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต)” โดยเน้นเปรียบเทียบประเด็นที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ กระบวนการพัฒนามนุษย์ คุณลักษณะของพัฒนามนุษย์ ซึ่งผลการศึกษาพบว่าทฤษฎีจิตวิทยามานุษยนิยมของมาสโลว์และ พระพุทธศาสนาในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น มีลักษณะใกล้เคียงกันหลายประการ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งต่างเห็นว่า เป็นสิ่งที่ดี มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองทั้ง ทางด้านร่างกายและจิตใจ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การรู้จักตนเอง ชีวิตและโลกอย่างแท้จริง ส่วน ข้อแตกต่างกันนั้นอยู่ที่ฐานความคิดของจิตวิทยาตะวันตกมาจากรากฐานความคิด ที่เชื่อในเรื่อง อัตตาหรือตัวตน ในขณะที่พระพุทธศาสนาเน้นหลักคำสอนเรื่องอนัตตาและการเวียนว่ายตายเกิด

ในปี พ.ศ. 2544 พระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์) ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึง “แนวคิดเรื่อง สังคมในอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ทราบถึง สังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก ผลการศึกษาวิจัยพบว่า สังคมอุดมคติของพระธรรมปิฎก หมายถึง สังคมที่ดำรงอันเป็นแบบอย่างที่ดีที่พึงปรารถนาของมนุษย์ มีลักษณะเป็นสังคมแห่ง กัลยาณมิตร ที่มีสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการที่สมาชิกในสังคม จะได้พัฒนาศักยภาพของตนให้เข้าถึง อิศราภาพทั้งสี่ด้าน คือ อิศราภาพทางกาย อิศราภาพทางสังคม อิศราภาพทางจิตใจ และอิศราภาพ ทางปัญญา สังคมจึงมีขึ้นเพื่อให้มนุษย์ได้รับการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง และในทัศนะของ พระธรรมปิฎกเห็นว่า สังคมสงฆ์เป็นสังคมตัวอย่างสำหรับสังคมในอุดมคติ ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ ด้วยการศึกษานี้ถูกต้องตามหลักไตรสิกขา นอกจากนี้ พระธรรมปิฎกยังได้ให้ความสำคัญกับทั้ง สาระและรูปแบบของสังคม ให้มีความสำคัญกับทั้งบุคคลและระบบ ปัจเจกบุคคลและสังคม จิตใจ

และรูปธรรม แนวคิดของท่านจึงสามารถนำมาใช้แก้ไขปัญหาได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคม และธรรมชาติแวดล้อมของสังคมไทยและสังคมโลก

ในปี พ.ศ. 2544 เช่นกัน พิเชษฐ มุสิกะโปดก ได้ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีของ พระธรรมปิฎกกับพุทธทาสภิกขุในเรื่อง “ความต่างในความเหมือน : ทฤษฎีทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุกับพระธรรมปิฎก” ในฐานะที่พระภิกษุทั้งสองเป็นพระนักปราชญ์ของ สังคมไทยที่มีผลงานมากมาย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาทฤษฎีทางการเมืองของทั้งสองท่านว่า มีความเหมือนหรือมีความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ผลจากการศึกษาพบว่า ทั้งสองท่านแม้จะมี ทฤษฎีเกี่ยวกับการเมืองที่แตกต่างกันในรายละเอียด แต่ก็มีทฤษฎีที่เหมือนและสอดคล้องกัน ในการมองสังคมว่า สังคมที่ดีคือ สังคมที่ยึดถือธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรมเป็นหลักของการกระทำ และวินิจัยสิ่งต่างๆ และการเมืองเป็นเรื่องของการจัดการทำให้คนอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ดังนั้น รูปแบบของการปกครองจะเป็นรูปแบบใดก็ได้ ที่ประกอบด้วยธรรมและสามารถสร้าง ประโยชน์สุขให้แก่ประชาชน คือ เป็นการเมืองการปกครองที่เป็นธรรมาธิปไตย ยึดถือธรรมเป็น หลักในการปกครอง

ในปีเดียวกันนี้ ผู้วิจัยเองได้ศึกษาและนำเสนอแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์และปรัชญาสังคม ของพระธรรมปิฎกในเรื่อง “ทางสายกลาง : เศรษฐศาสตร์และปรัชญาสังคมของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)” ในการประชุมวิชาการทางปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย และได้รับการตีพิมพ์ในวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต โดยผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกเป็นผู้ที่ยึดหลักทางสายกลางเป็นหลักสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิต ในการนำเสนอ ทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะท่านเห็นว่า หลักทางสายกลางเป็นหลักที่มีความสำคัญ ที่สุด โดยความเป็นทางสายกลาง (the Middle Path หรือ Middle Way) นั้น อยู่ที่ความมีจุดหมาย หรือเป้าหมายที่แน่ชัด การดำเนินชีวิตในทางเศรษฐศาสตร์และสังคมในปัจจุบันที่มีปัญหาจึงอยู่ที่ ความผิดพลาดทางรากฐานความคิด ทศนคติและค่านิยมที่ผิดพลาดของประเทศตะวันตกที่มุ่ง เอาชนะธรรมชาติเพื่อนำมาปรนเปรอมนุษย์ มองว่า ความสุขของมนุษย์ขึ้นอยู่กับกรอบครอบ ครอบ วัตถุ ความเป็นไปทางสังคมและกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ จึงตอบสนองความต้องการทางด้าน วัตถุ ขาดการมองในมิติทางด้านจิตใจ ทำให้มีปัญหาก็เกิดขึ้นมาอย่างมากมายในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2545 ชำรง บัวศรี ได้ศึกษาทศนะของพระธรรมปิฎกเรื่อง “โยนิโสมนสิการใน ทศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)” ลงตีพิมพ์ในหนังสือสารานุกรมศึกษาศาสตร์ ซึ่งเป็น

การศึกษาเพื่อสรุปทัศนะของพระธรรมปิฎกเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นวิธีคิดสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกนอกจากจะนำเสนอความหมายและคำอธิบายแล้วยังได้ประมวลวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการออกเป็น 10 วิธี วิธี การคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้ ได้มีผู้อธิบายตามนัยที่พระธรรมปิฎกอธิบายอีกหลายคน ที่สำคัญ เช่น สุนน อมรวิวัฒน์ ในคิดเป็นตามนัยแห่งพุทธธรรม วศิน อินทสระ ใน โยนิโสมนสิการ : วิธีคิดเพื่อเอาชนะความทุกข์ เสฐียรพงษ์ วรรณปก วิธีคิดตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา และสโรชา ในกระบวนท่าพาคิดเป็น เป็นต้น

ในปีเดียวกันนี้ เทพทวี โชควสิน ได้ทำการวิจัยเชิงเปรียบเทียบเรื่อง “ ทัศนคติของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่มีต่อเทคโนโลยี : กรณีศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเปรียบเทียบทัศนคติของทั้งสองท่านที่มีต่อเทคโนโลยี ผลการศึกษาพบว่า ทั้งสองท่านมีทัศนคติต่อเทคโนโลยีที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ไฮเดกเกอร์มองว่าสารัตถะของเทคโนโลยีมีผลต่อมนุษย์ ในด้านการมีมุมมองต่อโลกธรรมชาติว่าเป็นแหล่งทรัพยากรพร้อมใช้ซึ่งอาจมีผลต่อความมีอยู่ของมนุษย์ ในขณะที่พระธรรมปิฎกมองว่า เทคโนโลยีเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่มีทั้งคุณและโทษ ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับผู้ใช้ที่จะต้องมีความรู้ ซึ่งคุณธรรมนี้มีอยู่ในพระพุทธศาสนา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 ผู้วิจัยเองได้ทำการศึกษาเรื่อง “ การจัดระเบียบสังคมไทยในทัศนคติของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ” และได้นำเสนอในการประชุมทางวิชาการของสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ในระหว่างวันที่ 25-26 ตุลาคม 2545 ณ มหาวิทยาลัยบูรพา ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกเห็นว่า การจัดระเบียบสังคมไทยที่เป็นอยู่นั้น เป็นการจัดระเบียบภายนอกสังคมไทยที่กำลังมีปัญหา มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยเป็นสังคมที่ดำเนินไปสู่ความทันสมัยตามแบบอย่างสังคมตะวันตก การที่จะจัดระเบียบสังคมไทยได้อย่างยั่งยืนและมั่นคงนั้น จะต้องให้ความสำคัญกับรากฐานของสังคมไทย คือ พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสถาบันสงฆ์ที่เป็นสถาบันทางสังคมที่ถือได้ว่า เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ การให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนานั้น จะนำไปสู่การจัดระเบียบสังคมไทยที่ยั่งยืน เพราะเป็นการให้ความสำคัญทั้งมิติทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา

นอกจากนี้แล้ว ในปี พ.ศ. 2545 ผู้วิจัยยังได้ศึกษาทัศนคติของพระธรรมปิฎกที่มีต่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทย ในชื่อเรื่อง “ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : ทัศนคติของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ในสังคมไทยปัจจุบัน” และได้นำเสนอในที่ประชุมทางวิชาการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2545 ณ โรงแรมโลตัสปางสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกเห็นว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสังคมมนุษย์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็นำไปสู่ภาวะย้อนแย้ง(Paradox) ในการพัฒนามนุษย์และสังคม เพราะปรากฏว่า ยิ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้า คุณภาพชีวิตของคนและสังคมยิ่งเสื่อมโทรม ทั้งนี้เพราะรากฐานที่ผิดพลาดของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มุ่งเอาชนะธรรมชาติและตอบสนองความต้องการเฉพาะในด้านวัตถุ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามาสู่สังคมไทย ก็ปรากฏว่า ไปกันได้ด้วยดีกับไสยศาสตร์และก่อให้เกิดค่านิยมในการบริโภค สังคมไทยจึงก้าวไปสู่ปัญหาและความไม่ยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ท่านจึงเสนอว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะต้องพัฒนาให้สมดุลพร้อมไปกับการพัฒนาตัวมนุษย์เองด้วย

และในปีเดียวกันนี้ (2545) ผู้วิจัยเอง ยังได้ศึกษาทรรณะทางมนุษยนิเวศวิทยาของพระธรรมปิฎกในเรื่อง “จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ : มนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนา ในทรรณะของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)” ในการประชุมทางวิชาการประจำปีครั้งที่ 14 ของสมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ณ ศูนย์การประชุมและแสดงนิทรรศการไบเทค วันที่ 9-10 พฤษภาคม 2545 ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พระธรรมปิฎกได้วิเคราะห์วิกฤตการณ์ทางด้านธรรมชาติแวดล้อมในปัจจุบันว่า มีสาเหตุสำคัญมาจากรากฐานความคิดของอารยธรรมโลกในปัจจุบัน ที่วางอยู่บนรากฐานอารยธรรมของตะวันตกที่มองว่า มนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ สามารถที่จะพิชิตธรรมชาติ ครอบงำและจัดการธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ ในยุคปัจจุบันมนุษย์จึงผันตัวเองขึ้นมาเป็นนายเหนือธรรมชาติ การที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ในปัจจุบันได้นั้น มนุษย์จะต้องปรับเปลี่ยนรากฐานความคิดใหม่ โดยจะต้องมองสิ่งต่างๆ อย่างเป็นองค์รวมในระบบแห่งการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนของสรรพสิ่งและมนุษย์ นั่นคือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ซึ่งรากฐานแห่งระบบมนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนา (Buddhist Human Ecology) ดังจะเห็นได้จากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักธรรมชาติ และกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ รวมทั้งความเชื่อ จารีตประเพณีทางพระพุทธศาสนาก็ล้วนแต่เป็นหลักที่นำไปสู่การอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างเป็นธรรมชาติ

จากการสำรวจถึงผลงานที่มีผู้ศึกษาถึงบทบาท และแนวความคิดของพระธรรมปิฎกจะเห็นได้ว่า มีผู้ให้ความสนใจในการศึกษาเพิ่มมากขึ้นทั้งในแนวกว้างและแนวลึก กล่าวคือ มีการ

ขยายพรมแดนแห่งการศึกษาถึงบทบาทและแนวคิดของท่านออกไป โดยขยายออกไปในด้านต่างๆ และมีลักษณะในเชิงเปรียบเทียบแก่นักปราชญ์อื่น ๆ ในฐานะที่พระธรรมปิฎกเป็นตัวแทนของนักคิดทางพระพุทธศาสนา ส่วนในแนวคิดนั้น ก็เป็นการศึกษาเจาะจงลงไปในแต่ละเรื่องเพื่อหาคำตอบที่ชัดเจนซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ประเด็นที่มีผู้ให้ความสนใจศึกษามากขึ้นนั้น เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน เช่น การศึกษา การเปลี่ยนแปลงทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ระบบนิเวศวิทยา เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งผู้ที่มีความสนใจศึกษาแนวคิดท่านนั้น มุ่งแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาในยุคปัจจุบันจากแนวคิดทางพุทธศาสนา และเห็นว่า พระธรรมปิฎก เป็นตัวแทนแห่งภูมิปัญญาพุทธศาสนาในปัจจุบัน ที่วิเคราะห์เหตุการณ์และให้คำตอบจากรากฐานภูมิปัญญาพุทธศาสนา ซึ่งเป็นรากฐานภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งของโลก

2.3 งานประยุกต์แนวความคิดในเชิงวิชาการ

นอกเหนือจากการศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดและผลงานของท่าน โดยตรงแล้ว ผลงานที่ศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับพระธรรมปิฎกอีกประเภทหนึ่งที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้หลายท่าน และกำลังเพิ่มจำนวนมากขึ้น ก็คือ การนำเอาแนวความคิดของท่านไปศึกษาวิจัยต่อเนื่องหรือขยายแนวความคิดของท่านอย่างชัดเจน รวมทั้งการอ้างอิงแนวคิดของท่านเป็นหลักในงานเขียนของตนอีกด้วย ผลงานในลักษณะนี้ แม้ว่าจะไม่บ่งชี้ถึงแนวคิดของท่านโดยตรง แต่ก็เป็งานที่อ้างอิงผลงานของท่านเป็นหลัก ซึ่งเป็นงานที่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของแนวความคิดของท่านที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบันในระดับหนึ่ง ผลงานที่เด่นชัดและควรกล่าวถึงเป็นอย่างยิ่งมีดังนี้

งานศึกษาวิจัยของสุมน อมรวิวัฒน์ ซึ่งได้ศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดทางพระพุทธศาสนา และนำมาตั้งเคราะห์เป็นแนวคิดทางการศึกษาหลายเรื่องคือ “การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ” ในปี พ.ศ. 2530 “คิดเป็นตามนัยพุทธธรรม” ในปี พ.ศ. 2531 “การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์” ในปี พ.ศ. 2542 และงานวิจัยเรื่อง “หลักการบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม” ในปี พ.ศ. 2544 ตามลำดับ

ในงานศึกษาและวิจัยของสุมน อมรวิวัฒน์ แม้จะเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความสามารถและประสบการณ์ที่ได้รับการสั่งสมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานของผู้วิจัยเอง และได้ใช้

ข้อมูลจากนักปราชญ์ที่สำคัญของไทยหลายท่านก็ตาม แต่ก็มีลักษณะสำคัญประการหนึ่งก็คือ จะพบว่า พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานของผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง งานของสุมน อมรวิวัฒน์จึงเป็นงานที่มีลักษณะเด่นอยู่ที่การนำเอาพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาได้อย่างลุ่มลึก ชัดเจน และมีความงดงามในด้านภาษาและการนำเสนอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นฐานการมองที่ผู้วิจัยมองเห็นว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ก็คือหลักการศึกษ ในปัจจุบันนั่นเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎกที่มองว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็น ศาสนาแห่งการศึกษา การอุบัติและการแผ่ขยายไปของพระพุทธศาสนาก็คือ การอุบัติและการ ขยายไปของการศึกษานั้นเอง

ทางด้านกรมการฝึกหัดครู (2537) ซึ่งมีบทบาทโดยตรงในการฝึกหัดครู ซึ่งจะมาทำหน้าที่ ทางด้านการศึกษา ก็ได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดของพระธรรมปิฎกในการที่จะนำมาใช้ในการ ฝึกฝนพัฒนาบุคลากรที่จะทำหน้าที่เป็นครู จึงได้จัดตั้งคณะทำงานเพื่อพัฒนากระบวนการฝึกหัดครู โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นหลัก ในการดำเนินการดังกล่าวได้นำเอาแนวคิดจากพุทธธรรม มาประยุกต์ใช้ และได้ตีพิมพ์เป็นเอกสารในชื่อ “การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้วิถีทาง พุทธธรรม” ทั้งนี้คณะทำงานได้ตระหนักว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นได้หล่อหลอมกลมกล่อมเกลา สังคมไทยมาเป็นเวลายาวนาน เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย และพระพุทธศาสนายังเป็นแหล่ง ของหลักคำสอนและระบบจริยธรรมเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมโดยตรง เพราะมีสาระสำคัญอยู่ที่ การฝึกฝนและพัฒนาคนให้เข้าถึงความจริงของชีวิตอย่างลึกซึ้ง การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครู โดยใช้หลักพุทธธรรมนั้น จึงพัฒนาครอบคลุมองค์ประกอบพื้นฐาน 5 อย่างของกระบวนการ ฝึกหัดครู คือ จุดมุ่งหมาย เนื้อหา กิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมเสริม และการจัด สภาพแวดล้อม ซึ่งทุกองค์ประกอบจะต้องบูรณาการ และเชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม ใน ทุกองค์ประกอบเหล่านี้ สามารถใช้วิถีทางพุทธธรรมมาพัฒนาได้อย่างเหมาะสมและดีเยี่ยม เช่น หลักกัลยาณมิตร โยนิโสมนสิการ เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วยังมีงานวิจัยของเนืองน้อย บุญยเนตร เรื่อง “จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม” ในปี พ.ศ. 2537 ได้ศึกษาและวิเคราะห์เปรียบเทียบทรรศนะของปราชญ์ทางตะวันตกกับแนวคิด ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเรื่องปฏิจสมุปปาท ซึ่งเป็นแนวคิดที่สะท้อน ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพสิ่งในจักรวาล อันถือได้ว่าเป็นหัวใจของจริยศาสตร์ สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 วีระ สมบูรณ์ ได้ขยายแนวคิดที่สำคัญเรื่องหนึ่งในหนังสือพุทธธรรมของพระธรรมปิฎกคือ เรื่อง “อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21” ซึ่งเป็นประเด็นที่พระธรรมปิฎกให้ความสำคัญในท้ายบทของหนังสือพุทธธรรมว่า เป็นงานที่ท่านจะต้องพยายามนำมาอธิบายและขยายความต่อไป ซึ่งวีระ สมบูรณ์เห็นว่า ผลงานอื่น ๆ ของท่านในปัจจุบันก็คือ อริยวินัยที่พระธรรมปิฎกได้มุ่งหวังไว้นั่นเอง ในผลงานดังกล่าวนี้ ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาของยุคสมัยในปัจจุบัน ที่ไม่สามารถจะหาทางออกด้วยวิทยาศาสตร์และศาสตร์ร่วมสมัยอื่น ๆ ได้ อริยวินัยจึงเป็นทางออกที่เหมาะสมกับปัจจุบัน

งานที่ประยุกต์แนวคิดของพระธรรมปิฎกในแวดวงวิชาการต่างๆ นั้น แม้จะมีปริมาณที่ไม่มากนัก แต่ปัจจุบันนี้ เริ่มปรากฏว่า มีผู้นิยมอ้างอิงแนวคิดของท่านเพิ่มมากขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทรรศนะที่ท่านมีต่อประเด็นใหม่ๆ ในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และสิ่งแวดล้อมเป็นต้นนั้น มีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์และสังคมเพิ่มมากขึ้น

2.4 บทสรุป

จากการสำรวจผลงานศึกษาถึงพระธรรมปิฎกในด้านต่างๆ ดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่า ผลงานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและแนวคิดของท่านมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และขยายออกไปในประเด็นต่างๆ นอกเหนือจากประเด็นทางด้านปรัชญาและศาสนาโดยตรง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ ผ่านมุมมองทางด้านพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจ และการนำเสนอความคิดของพระธรรมปิฎกเองก็มีความชัดเจน อิงหลักการทางพระพุทธศาสนาและมีแหล่งอ้างอิงที่สมบูรณ์ ดังนั้น การศึกษาแนวคิดของท่านจึงเท่ากับเป็นการศึกษาแนวคิดทางพระพุทธศาสนา(เถรวาท) นั่นเอง นอกจากนี้แล้ว การนำเอาประเด็นทางความคิดที่ท่านได้นำเสนอไว้มาสานต่อโดยการประยุกต์เข้ากับศาสตร์และประเด็นปัญหาต่างๆ ก็เป็นสิ่งที่นักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป ให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน เหตุผลก็เป็นเช่นเดียวกับการศึกษายบทบาทและแนวคิดของท่านนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชีวประวัติ แนวความคิดและผลงานของพระธรรมปิฎก รวมทั้งการอ้างอิงผลงานของท่านที่ค่อนข้างจะมากแล้ว แต่ก็ยังไม่พบว่า มีงานศึกษาวิจัยชิ้นใดที่มุ่งศึกษาวิเคราะห์ถึงความคิดและทรรศนะของท่าน ในฐานะเป็นนักคิดชาวพุทธที่นำเสนอหลักพุทธธรรมในฐานะเป็นรากฐานความคิดต่อโลกสมัยใหม่อย่างเป็นระบบ ทั้งที่

ความคิดและทัศนระของท่น ใ้รับการยอมรับจากคนรุ่นใหม่เป็นอย่างมาก ในฐานะพระนักปราชญ์ร่วมสมัยที่สามารถอธิบายและตีความพุทธธรรมเข้ากับยุคสมัยใหม่ได้อย่างกลมกลืนบนพื้นฐานที่คนรุ่นใหม่ยอมรับได้และคนรุ่นเก่าก็พึงพอใจ รวมถึงยังไม่มีการศึกษาถึงอิทธิพลทางความคิดของท่นที่มีต่อโลกยุคใหม่ด้วยว่า มีอิทธิพลมากน้อยเพียงไร งานวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นความพยายามที่ศึกษาถึงความคิดและทัศนระของท่น ในฐานะเป็นนักคิดชาวพุทธที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน รวมทั้งจะศึกษาถึงอิทธิพลของความคิดและทัศนระของท่นที่มีต่อสังคมโลกยุคใหม่ด้วย

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

การอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า พระธรรมปิฎก นับเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับ ในฐานะต่างๆ มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ที่มีความรอบรู้ในหลักพุทธธรรมอย่างแตกฉานและลึกซึ้ง ในขณะเดียวกัน ก็สามารถวิเคราะห์ เหตุการณ์ในสังคมปัจจุบันได้อย่างถึงแก่น และสามารถเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมและนำเอาพุทธวิธี มาเป็นหลักประยุกต์ใช้ในการมองและแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคมปัจจุบันนี้ได้ การศึกษาถึง การอธิบายและการตีความหลักพุทธธรรมของท่าน ตลอดจนการศึกษาถึงบริบททางสังคมและ วัฒนธรรม จะช่วยให้เข้าใจถึงตรรกะของท่านที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันได้ ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาเน้นในประเด็นสำคัญๆ อันจะนำไปสู่การทำ ความเข้าใจแนวคิดและตรรกะของท่านได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นดังนี้

1. พระธรรมปิฎกในฐานะนักคิดชาวพุทธสำหรับโลกสมัยใหม่
2. บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อตรรกะของพระธรรมปิฎก
3. การอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก
4. บทสรุป

3.1 พระธรรมปิฎกในฐานะนักคิดชาวพุทธสำหรับโลกสมัยใหม่

นับเป็นเวลาหลายศตวรรษที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดน อันเป็นที่ตั้งของ ประเทศไทย และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งวิถีชีวิตของคนไทย และเป็นส่วนอันสำคัญที่ได้ หล่อหลอมวัฒนธรรมไทยให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมอื่น ๆ กระบวนการดังกล่าวนี้ ได้ดำเนินผ่านบทบาทของพระสงฆ์ผู้ทรงศีลและภูมิปัญญามาทุกยุคสมัย ประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย จึงเป็นประวัติศาสตร์ของพระสงฆ์ ผู้เพียรพยายามในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยต่างๆ

ในแต่ละยุคที่ผ่านมา จึงปรากฏมีพระสงฆ์ที่มีภูมิปัญญาและแสดงบทบาทที่โดดเด่น เช่น ในสมัยเริ่มแรกการเข้ามาเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาในดินแดนของประเทศไทย ก็จะเป็นบทบาทของพระโสณะและพระอุตตระ ผู้เป็นพระอรหันต์ที่ได้ดำเนินบทบาทในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาเถรวาทในดินแดนแถบนี้ ในสมัยสุโขทัย ผ่านบทบาทของพระมหาเถรสังฆราช พระมหาธรรมราชาลิไทย ผู้ได้ทรงออกผนวชชั่วคราว และได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาตั้งแต่สุโขทัย จนถึงปัจจุบัน(พระราชวรมุณี 2530 : 269 ; ชลธิรา กัลล้อยู่ 2527 : 168) ในสมัยล้านนา อันเป็นยุคที่เรียกว่า ยุคทองแห่งวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ก็ปรากฏพระสงฆ์ที่เป็นนักปราชญ์ ผู้มีความสามารถที่โดดเด่นเป็นจำนวนมากเช่นกัน โดยเฉพาะในด้านการรณาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งบางเล่มยังใช้เป็นตำราสำคัญในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ในปัจจุบัน เช่น มงคลดถุทีปนีของพระสิริมังคลาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์ ของพระรัตนปัญญาจามเทวีวงศ์ของพระโพธิ์รังษี สารัตถสังคหะ ของพระนันทาจารย์ เป็นต้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้จะไม่ปรากฏพระสงฆ์ที่โดดเด่นเช่นสมัยล้านนา แต่ก็มีพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการสร้างสรรค์สังคมเช่นเดียวกัน

ต่อมา สังคมไทยก็ได้ก้าวเข้าสู่จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ นั่นคือ การก้าวไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ตามแบบอย่างตะวันตก ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยการอธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงเหตุผล เป็นวิทยาศาสตร์หรือสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ อันเป็นตัวแทนวิทยาการตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยในสมัยนั้น และในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงใช้ระบบการเมืองการบริหาร เพื่อปรับประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่ความเจริญสมัยใหม่นี้ ส่วนหนึ่งและเป็นส่วนสำคัญที่นอกจากบทบาทของทางฝ่ายการเมืองแล้ว ก็ได้อาศัยบทบาทของพระสงฆ์ในการนำสังคมไทยเข้าสู่ความเจริญสมัยใหม่เช่นกัน นั่นคือ บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงถือกำเนิดในราชตระกูล และทรงมีผลงานอย่างมากมายมหาศาล ทั้งบทบรรยาย บทพระราชนิพนธ์ เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือนวโกวาท ซึ่งอาจถือเป็นหนังสือ คู่มือชาวพุทธไทยสมัยใหม่ในสมัยนั้น ที่พระองค์ได้ทรงวางไว้ เพื่อเป็นธรรมเนียมชีวิตที่จะคอยตรวจสอบและกำกับความเป็นชาวพุทธที่ดี (ชนภควัฒนากิตติรัตน์ 2545 : 30-42) ซึ่งอาจนับเป็นงานนิพนธ์ที่ “ไม่มีงานเขียนหรืองานนิพนธ์ของบุคคลใด ในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่จะได้รับการพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมากเท่า และเป็น

เวลานานเท่างานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน” (สุวรรณ สถาอนันท์ 2529 : 20) บทบาทของพระองค์ดังกล่าว เป็นเครื่องสะท้อนสำคัญถึงการปรับเปลี่ยนสังคมจารีตเข้าสู่ความเจริญสมัยใหม่ หรือเป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้าสู่ภูมิปัญญาสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อสถาบันพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นสถาบันหลักที่ทำหน้าที่ในการกำหนดโลกทัศน์และคุณค่าให้กับสังคมไทยมาช้านาน ผลแห่งความเจริญสมัยใหม่ทำให้สถาบันสงฆ์สูญเสียบทบาทแห่งการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและสูญเสียการเป็นผู้นำทางคุณค่า ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดกระแสการปฏิรูปพระพุทธศาสนาขึ้นในหลายแนวทาง เพื่อฟื้นฟูบทบาทของพระพุทธศาสนาให้มีความสำคัญต่อสังคม โดยเกิดมีขบวนการทางพระพุทธศาสนาที่ตีความพุทธธรรมตอบสนองต่อความเจริญสมัยใหม่อย่างมากมาย ชนิดที่ไม่มียุคใดในประวัติศาสตร์ไทยที่จะมีขบวนการต่าง ๆ จำนวนมากเท่ายุคปัจจุบัน (อภิญา เฟื่องฟูสกุล 2541 : 4) ขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากจะสามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนในยุคปัจจุบันที่มีทางเลือกมากยิ่งขึ้นแล้ว ส่วนหนึ่งยังนำไปสู่ปัญหาในการอธิบายและตีความพุทธธรรมด้วยว่า การอธิบายและตีความพุทธธรรมดังกล่าว นั้น สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่แท้จริงมากน้อยแค่ไหนเพียงไรอีกด้วย

ในบรรดากลุ่มและขบวนการทางพระพุทธศาสนา ที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ เป็นจำนวนมากนี้ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) จึงนับเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีความคิดและบทบาทในฐานะนักคิดชาวพุทธในปัจจุบัน ที่ได้รับการยอมรับและวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุดทั้งในประเทศและต่างประเทศว่า เป็นพระภิกษุสงฆ์สมัยใหม่ (Modern Monk) ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของไทย ที่สามารถเชื่อมโยงพุทธธรรมและพุทธวิธีมาประยุกต์ใช้กับชีวิตและสังคมในโลกสมัยใหม่ได้อย่างมีคุณค่าและเหมาะสม โดยเสนอแนวความคิดและทางออกในการแก้ไขปัญหาในบริบทสังคมยุคโลกาภิวัตน์อย่างเป็นระบบ สืบต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและพุทธทาสภิกขุ (Olson 1995 : 14 – 15) โดยท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นนักวิชาการผู้ทรงความรู้ทางโลกและทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง มีผลงานด้านงานเขียนและการบรรยายเป็นที่ยอมรับทั้งภายในและต่างประเทศ ทั้งนี้มิใช่เพราะท่านจะมีทัศนะและมีการอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยการประยุกต์เข้ากับวิชาการสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมเท่านั้น หากแต่รูปแบบวิธีการศึกษาและวิธีการนำเสนอของท่านยังเป็นระบบตามหลักวิชาการสมัยใหม่อีกด้วย นักวิชาการหลายๆ ท่าน จึงมองว่า ท่านเป็นพระนักวิชาการ รูปแรก (a scholar monk) ที่มีการอ้างอิงงานเขียนอย่างเป็นระบบและอย่างทั่วถึง (Jackson 1990 : 138) ผลงานของท่านจึงได้รับการพิจารณาว่า เป็นงานของนักวิชาการและเพื่อ

นักวิชาการโดยแท้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2535 : 57) ในขณะที่เดียวกัน ท่านเองกลับมีสถานภาพที่นักวิชาการทางศาสนาเรียกว่าเป็นพระภิกษุนักปฏิรูปตามแนวจารีตนิยม ที่มีแนวทางในการอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่อิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎกเป็นหลัก (ภัทรพร สิริกาญจน 2532 : 6) ผลงานของท่านจึงเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการและคนรุ่นใหม่

หากพิจารณาในช่วงแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จะพบว่า พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีบทบาทสำคัญต่อการนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมไทย โดยการเผยแผ่พุทธธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยต่างๆ ดังสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2535) ได้ศึกษาถึงพุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พบว่า พุทธธรรมได้เป็นรากฐานของสังคมไทยมาช้านาน และมีส่วนอย่างสำคัญต่อการสร้างรากฐานของสังคมให้เข้มแข็งมั่นคงยิ่งขึ้น โดยพุทธธรรมจะถูกเลือกสรรและนำมาสร้างคุณลักษณะไทยที่เหมาะสมกับบริบทของยุคต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ผ่านบทบาทและสติปัญญาของพระสงฆ์ ผู้มีความสามารถในการรู้จักเลือกสรรและสื่อสารพระพุทธธรรมที่เหมาะสมแก่สังคมไทยในแต่ละช่วงกาล

และหากพิจารณาจากวรรณกรรมที่มีบทบาทในช่วงแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคม และเป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยในแต่ละยุคแล้ว จะพบว่า ในแต่ละยุคจะมีวรรณกรรมที่เป็นที่นิยมของชาวพุทธที่แตกต่างกันออกไป วรรณกรรมที่เป็นที่นิยมและมีอิทธิพลอย่างมากต่อคนไทยและสังคมไทย คือ ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมที่มาของความเชื่อและค่านิยมของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ 3 ทำให้มีความพยายามในการอธิบายและตีความหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ และแสดงถึงความมีเหตุผลของพระพุทธศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ ดังหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค) ซึ่งอาจถือเป็นตัวแทนในกรณีนี้ได้ ในหนังสือดังกล่าวนี้ได้อธิบายหลักพระพุทธศาสนาและโลกภูมิให้สอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ โดยการตีความใหม่และเน้นความมีเหตุผลของพระพุทธศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาใด ๆ ในโลก โดยเฉพาะเหนือกว่าศาสนาคริสต์ซึ่งทำทนายอยู่ในขณะนั้น

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยที่เกิดขึ้นอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสืบทอดพระราชภารกิจของสมเด็จพระ

บรมชนกนาถในการปรับปรุงตามแนวความคิดแบบตะวันตกให้ขยายมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ คณะสงฆ์เอง ก็ได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนดังกล่าวด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในด้านการศึกษา ซึ่งพระสงฆ์เองได้มีบทบาทมาช้านานและได้รับมอบหมายอย่างเป็นทางการในการจัดการศึกษาชั้นต้น อันเป็นการใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม คือ พระสงฆ์และวัดให้เป็นประโยชน์ และเป็นการเน้นศีลธรรม อีกทั้งเป็นการเกี่ยวพันทั้งแก่บ้านเมืองและแก่พระศาสนา(วุฒิชัย มูลศิลป์ 2529 : 59) พระสงฆ์ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในช่วงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญสมัยใหม่นี้ ได้แก่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงยอมรับในพระปรีชาสามารถในด้านการจัดการศึกษา จึงทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาตามหัวเมือง พระองค์นอกจากจะทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการศึกษาของพระสงฆ์ โดยเฉพาะหลักสูตรบาลีและนักธรรม รวมทั้งทรงดำเนินการก่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับเป็นสถาบันการศึกษาเล่าเรียนชั้นสูงของพระสงฆ์ และได้ทรงนำเอาวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบแล้ว พระองค์ยังได้ทรงนิพนธ์ตำราเรียนวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรบาลีและนักธรรม ซึ่งตำราเป็นอันมากยังใช้ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสืบมาจนทุกวันนี้ เช่น พุทธศาสนสุภาษิต นวโกวาท วินัยมุขเล่ม 1 2 3 ธรรมวิภาค ปริจเฉท 2 พุทธประวัติเล่ม 1 - 2 และบาลีไวยากรณ์ เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่า "คงไม่มีงานเขียนหรืองานนิพนธ์ของบุคคลใดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมากเท่า และเป็นเวลานานเท่างานนิพนธ์ของพระองค์ท่าน" (สุวรรณ วลัยไวกขวรรณ 2529 : 20)

ในบรรดางานนิพนธ์อันหลากหลายของพระองค์ท่านนั้น อาจกล่าวได้ว่า "นวโกวาท" เป็นหนังสือ "สำหรับศึกษาความรู้เบื้องต้นในพระพุทธศาสนา ซึ่งแพร่หลายมากที่สุด" ซึ่งจากสถิติที่มีการรวบรวมไว้ถึงปี 2529 พบว่า มีสถิติการพิมพ์จำนวน 72 ครั้ง และครั้งหลังสุด มียอดพิมพ์มากถึง 100,000 เล่ม (สุวรรณ วลัยไวกขวรรณ 2529 : 25-26) นอกจากนี้ ยังมีการดัดแปลงและแพร่กระจายในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ในชื่อ "นวโกวาทฉบับประชาชน" ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2523 และมีสถิติที่ตีพิมพ์ถึงปี 2534 แล้วมากกว่า 500,000 เล่ม "อธิบายธรรมในนวโกวาท" ซึ่งตีพิมพ์แล้ว 14 ครั้ง มากกว่า 100,000 เล่ม "หนังสืออธิบายธรรมและวินัยสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี" โดยสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า 5 สำนักพิมพ์ และได้รับการดัดแปลงและตีพิมพ์ในลักษณะอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ทั้งในแบบเรียนศีลธรรมของกระทรวงศึกษาธิการและสำนักพิมพ์ทั่วไป ในส่วนของภาษาอังกฤษเอง ก็ได้รับการแปลโดย Bhikkhu Pannavaddho (Peter J.Morgan) วัดป่าบ้านตาด และตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2514 และ

ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2533 รวมจำนวนพิมพ์ 5,000 เล่ม นวโกวาท จึงเป็นหนังสือที่มีความสำคัญต่อความคิดสมัยใหม่ของคนไทย ในเรื่องพระศาสนาอย่างยากจะหาหนังสือใดมาเทียบเคียงได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538 : 165-166) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเจริญสมัยใหม่ ที่มีวัฒนธรรมตะวันตกเป็นแกนนำสำคัญ

หนังสือนวโกวาทนี้ แม้จะเป็นหนังสือที่แพร่หลายมากที่สุดในปัจจุบัน แต่ก็มิประวัติความเป็นมาอันยาวนานที่สะท้อนให้เห็นการปรับตัวเข้ากับยุคสมัย โดยเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีส่วนริเริ่มและส่งเสริมให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสพิมพ์ขึ้น ดังมีพระราชหัตถเลขาหลวงวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียนว่า

เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงแลหัวเมือง จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น ... จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียน ที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เป็นอย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ แลเป็นความประพฤติกุศลที่สัจซันต่ำ ๆ ขึ้นได้จะเป็นคุณเป็นประโยชน์มาก... ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านให้มาก ๆ ขึ้น แลระวังอย่าให้มีไช้ด แต่ถ้ามีคำสำหรับครูสอบถาม เช่น ศิล 5 ถามว่าอะไรเป็นองค์ที่ 1 ที่ 2 เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำใจในคำซึ่งเป็นหัวข้อ เช่นนั้นได้จะเป็นการดี" (ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2514 : 72-73)*

จากแนวพระราชดำรินี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงนิพนธ์หนังสือนวโกวาทขึ้น ดังปรากฏลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 กรกฎาคม ร.ศ. 118 ว่า

ด้วยนวโกวาทที่ประทานมา วันแรกได้อ่านหมดเพียงวินัย... เห็นว่าตามทางที่เรียบเรียงไว้เดี๋ยวนี้ ย่อนักก็จริงแต่เป็นหัวข้อสำหรับที่จะจำเลอาจารย์จะสอนได้แม่นยำดีจะเป็นของให้ประโยชน์แก่พระบวชใหม่ แต่เป็นเครื่องตักเตือนใจ แลลึ้มคั่นง่ายของผู้ที่เคยฟังมาแล้ว สังเกตดูในเวลาได้อ่านเมื่อถึงหมวดใด ๆ ความรุกก็แล่นได้ตลอดทุกครั้ง

* ที่อ้างอิงในที่นี้และหน้า 36 สะกดตามต้นฉบับ

เป็นเครื่องช่วยความจำ ... ขอทูลสรรเสริญ ว่าการที่แต่งหนังสือเช่นนี้ เป็นประโยชน์
อย่างยิ่ง แลทางที่จัดให้พระบวชใหม่เล่าเรียน ซึ่งได้จัดแล้วเป็นการมีคุณแก่คนที่ไปบวช
ยิ่งนัก(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2514 : 74-75)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีลายพระหัตถ์ทูลตอบในวัน
เดียวกันว่า

อาตมภาพได้รับพระราชทาน พระราชหัตถเลขา เรื่องหนังสือนวโกวาทแล้ว
การที่แต่งข้อนั้น เป็นเพราะตั้งใจจะให้จุดความรู้พอแก่เวลาบวชอยู่ของกุลบุตร แต่เรื่อง
ชื่อภาษาไทยนั้น เกิดขึ้นในเวลานิยมเสียงไทย เช่นชื่อว่า "แบบเรียนเร็ว" ภายหลัง
เห็นว่า บันดาลคำที่เป็นเทคนิคเดมิสส์(Technical terms) ควรจะคงอยู่ เพราะทำให้คำพูดสั้น
แลจำได้ง่าย ทั้งให้ผู้เรียนได้เข้าใจพากย์สูงๆ ด้วย แต่ยังหาเวลาที่จะแก้อยู่... (สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2514 : 76)

ต่อมา ก็ปรากฏลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ลงวันที่ 17 สิงหาคม ร.ศ. 120 ว่า

อาตมภาพขอถวายหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ เดิมชื่อมคธภาษาแห่งธรรม
ประเภทที่มีชื่อจะพึงเรียกได้ ตามบรมราชประสงค์ในฉบับนี้แล้ว เว้นไว้แต่ไม่มีคำ
สั้นเรียก หรือเรียกในภาษาไทยสะดวกกว่า(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-
ญาณวโรรส 2514 :76)

ในการพิมพ์ครั้งต่อ ๆ มา จึงมีการเพิ่มหมวดธรรมเข้ามา และเรียบเรียงในแต่ละหมวดให้
มีความลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น แต่จุดมุ่งหมายสำคัญของนวโกวาทนี้ ก็คือ เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นสำหรับ
สอนภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ให้พอควรแก่เวลาจะศึกษาได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2534 :ค)

เนื่องจากจุดมุ่งหมายอยู่ที่การสอนภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ นวโกวาทจึงมีโครงสร้าง
ของเนื้อหาที่เริ่มด้วย *วินัยบัญญัติ* ซึ่งเป็นกรอบในการปฏิบัติตนของพระบวชใหม่ว่า มีระเบียบวินัย
ในการปฏิบัติอย่างไรในเบื้องต้น ในส่วนที่สองเป็นการนำเสนอเนื้อหาหลักธรรมที่เรียกว่า

ธรรมวิภาค เรียงลำดับเนื้อหาจากหมวดธรรมที่มี 2 ข้อเป็นต้นไป และส่วนสุดท้ายเป็นหมวด คิหิปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติของผู้ที่จะอยู่ครองเรือน

จากประมวลลักษณะทั่ว ๆ ไปของหนังสือนวโกวาท พอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า

1. นวโกวาท เป็นหนังสือประมวลหลักธรรมและวินัยที่กระชับ ถูกแต่งขึ้น สำหรับ พระภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่โดยตรง แสดงให้เห็นว่า ประเพณีการบวชเรียนที่ชาวไทยทุกคน ควรได้บวชเพื่อเล่าเรียนศึกษาก่อน แล้วจึงเริ่มชีวิตของผู้ใหญ่ที่จะรับผิดชอบต่อสังคมนั้น ยังเป็น ประเพณีที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยในสมัยนั้น ในขณะที่เดียวกันสังคมไทยก็เริ่มเผชิญหน้ากับ ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามา นวโกวาทจึงเป็นหนังสือที่มี ลักษณะเป็นคู่มือ ที่มีเนื้อหาที่เตรียมพร้อมสำหรับภารกิจดังกล่าว โดยเริ่มจากการเตรียมพร้อม ความเป็นพระภิกษุสามเณร (วินัยบัญญัติ) ก่อนแล้ว จึงมีการปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจใน หลักธรรม (ธรรมวิภาค) และเมื่อลาสิกขาออกไปก็จะมีหลักในการครองเรือน(คิหิปฏิบัติ) ที่ ถูกต้องและดีงามตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยนัยนี้ ความเป็นพุทธและความเป็นไทย จึงถูกเชื่อมโยงประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. เมื่อพิจารณาการจัดลำดับเนื้อหาแล้ว จะเห็นว่า แม้จะมีการวางโครงสร้างหนังสือ ที่ค่อนข้างจะชัดเจน แต่การจัดลำดับเนื้อหาค่อนข้างจะกระจัดกระจาย ไม่เชื่อมโยงประสานหรือ บูรณาการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งนี้เพราะผู้เรียบเรียงมุ่งจัดเรียงเนื้อหาตามลำดับหมวดธรรม เป็นสำคัญ ไม่จัดวางหลักธรรมในตำแหน่งที่เหมาะสมสอดคล้องกัน เช่น ในหมวด 3 ได้พูดถึง บุญกิริยาวัตถุ 3 แล้วต่อด้วยสามัญญลักษณะ 3 อย่างเป็นต้น ดังนั้น หนังสือนวโกวาทแม้จะช่วยให้ ผู้ศึกษาเล่าเรียนกำหนดหลักธรรมหรือหมวดธรรมในพระพุทธศาสนาได้ง่าย แต่ก็อาจจะทำให้ เข้าใจภาพรวมในหลักธรรมได้ไม่ชัดเจนพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน ที่ชาวพุทธได้ เห็นห่างจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ลักษณะดังกล่าวได้มีผู้พยายามที่เชื่อมโยงหรือ บูรณาการให้เห็นภาพรวมของหลักธรรม ดังจะเห็นได้ว่า พุทธทาสภิกขุเองก็ได้พยายามที่จะนำ นวโกวาทมาอธิบายใหม่ในหนังสือชื่อ "ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี หรือธรรมวิภาค นวกภูมิ" (2534) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคที่ 1 ว่าด้วยหลักธรรมฝ่ายความทุกข์ ภาคที่ 2 ว่าด้วย หลักธรรมฝ่ายความดับทุกข์เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะดังกล่าว นวโกวาท อาจจะเหมาะที่ จะเป็นหนังสืออ้างอิงมากกว่าตำราเรียนในหลักสูตร (Payutto 1995 : 15)

3. นวโกวาท เกิดในยุคที่อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของคริสต์ศาสนาซึ่งถือเป็นตัวแทนวัฒนธรรมตะวันตก การขีดเส้นเขตแดนในเรื่องความเชื่อ วัตรปฏิบัติ ศีล หรือความเป็นชาวพุทธให้มีความชัดเจนเป็นต้น จึงเกิดขึ้นในยุคนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขีดเส้นเขตแดนแห่งความมีเหตุผล ของพระพุทธรศาสนาว่า เหนือกว่าคริสต์ศาสนาซึ่งทำทนายอยู่ในขณะนั้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538 : 160) ลักษณะดังกล่าวนี้ มีส่วนช่วยให้การกำหนดเนื้อหาและการเลือกสรรหมวดธรรมในนวโกวาท มีลักษณะที่ชัดเจนและง่ายต่อการท่องจำ ทบทวนและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน อันเป็นการปลูกฝังความเป็นชาวพุทธให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

4. นวโกวาท ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ค่อนข้างจะมากกว่า ในหมวดคติปฏิบัติ อันเป็นส่วนที่ว่าด้วยหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์โดยตรงขาดส่วนที่เป็นปรมัตถธรรม ซึ่งอาจจะทำให้คนทั่วไปไปนับถือหรือเข้าถึงพระพุทธรศาสนาเพียงแคในระดับ โลกียธรรมหรือระดับศีลธรรม โดยมุ่งความสำเร็จหรือประโยชน์ทางโลกก็พอเท่านั้น(พระไพศาล วิสาโล 2542 : 11) ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจเกิดจากการที่พยายามอธิบายพระพุทธรศาสนาให้สอดคล้องกับความเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นกระแสใหม่ที่เข้ามาสู่สังคมไทยในสมัยนั้นก็ได้อ่างไรก็ตาม ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้พระพุทธรศาสนาขาดมิติทางด้านจิตวิญญาณที่ลึกซึ้ง

5. นวโกวาทเป็นหนังสือที่ใช้เป็นตำราเรียนในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 เมื่อมีการเปิดหลักสูตร "นักรธรรม" ขึ้น และสอบครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2454 รวมเวลาถึงปัจจุบันได้ 90 ปีพอดี จึงเป็นหนังสือที่ผู้ที่ผ่านการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธรศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทุกคน ต้องอ่านและศึกษาเล่าเรียน โดยนัยนี้ นวโกวาทจึงเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลมากที่สุดในปัจจุบัน แต่ในขณะที่เดียวกันก็เรียกร้องหาคำตอบด้วยเช่นเดียวกันว่า ยังเป็นตำราที่ยังเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยสมัยใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วหรือไม่ จากการวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาของสงฆ์และวิธีการจัดการศึกษา จากประมวลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สุน อมรวิวัฒน์ (2535 : 258) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

ได้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง ในแง่การพัฒนาหลักสูตรนักรธรรม นับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นนักพัฒนาหลักสูตรพระองค์แรกที่เกิดถึงวัยและกลุ่มของผู้เรียน ตลอดจนการสร้างตำราเรียน ... [ส่วน] การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาของสงฆ์ตั้งแต่ต้น

รัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบันมีน้อยมาก ในแง่ของการศึกษาถือว่า การจัดการศึกษาของสงฆ์ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งถ้าเราดูลักษณะของหลักสูตรที่มี พลวัต(dynamic) อยู่เสมอแล้ว ก็เป็นที่อัศจรรย์ว่านิ่งอยู่ได้อย่างไร

จากลักษณะความเป็นมาของนวโกวาทดังกล่าว เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทของการ สร้างสรรค์วรรณกรรมที่สำคัญของพระเถระอีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญ ในช่วงแห่งการ เปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่ความเจริญสมัยใหม่ คือ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นี้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นผู้มียุทธศาสตร์ในการนำพระพุทธศาสนาให้มีบทบาทในสังคมสมัยใหม่ ได้ อย่างมีคุณค่าและความหมายสืบจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและ พุทธทาสภิกขุตามลำดับ ท่านได้รับการพิจารณาจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาว่า มีบทบาท อย่างสำคัญต่อการจัดระบบการศึกษาแผนใหม่ของพระสงฆ์ไทย และมีผลงานทางวิชาการเทียบเท่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (Swearer 1995 : 139-140) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือพุทธธรรมและพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ได้รับการอ้างอิงในแวดวงวิชาการทางพระพุทธศาสนาอย่าง กว้างขวาง พระไพศาล วิสาโล (2542 : 35-39) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะเด่นของพระธรรมปิฎก คือ เป็นจุดบรรจบระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมแบบพุทธกับวิทยาการแผนใหม่ โดยเป็นผู้ประมวล หลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา มาแสดง อธิบาย และตีความให้เห็นอย่างเป็นระบบ ครบถ้วนที่สุดเท่าที่เคยมีมา ให้ความสำคัญทั้งแก่ส่วนที่เป็นสัจธรรมและจริยธรรม โดยทุกส่วน ต่างสอดคล้องเชื่อมโยงและรับช่วงเป็นทอด ๆ โดยมีจุดหมายสุดท้าย ตามหลักของ พระพุทธศาสนา คือ อิสระภาพ

ผลงานที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง นอกเหนือจากพุทธธรรมแล้ว ได้แก่ ธรรมนุญชีวิต ซึ่งได้รับการคาดหมายว่า จะมาแทนที่นวโกวาท (พระไพศาล วิสาโล 2542 : 137) เพราะในช่วงเวลาเพียง 2 ทศวรรษได้รับการตีพิมพ์แล้วมากกว่า 250 ครั้ง

ธรรมนุญชีวิตนี้ มีจุดเริ่มต้นจากการที่พระธรรมปิฎกได้รับอาราธนาไปเป็นวิทยากร บรรยายวิชาพระพุทธศาสนา ณ สวอร์ทมอร์วิทยาลัย ในรัฐเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2519 และท่านดำริที่จะให้มีหนังสือแสดงหลักธรรมพื้น ๆ ง่าย ๆ ที่เหมาะแก่ทุกหัวสั้วไปที่อยู่ใน สหรัฐอเมริกา จึงได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือ คู่มือดำเนินชีวิต ขึ้น โดยอาศัยหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ที่ท่านได้จัดทำไว้ก่อนแล้วเป็นฐาน และได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ตั้งแต่นั้น

เป็นต้นมา ต่อมา เมื่อท่านได้เดินทางกลับมาประเทศไทยแล้ว ท่านก็ได้ปรับปรุงคู่มือดำเนินชีวิต และได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น ธรรมนุญชีวิต (กรมการศาสนาขอจัดพิมพ์ในชื่อ พุทธจริยธรรม) และมูลนิธิพุทธธรรม โดยอาจารย์ Bruce Evans ได้ทำการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี พ.ศ. 2539 และได้นำลงพิมพ์คู่กันทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อ “ความหมายและคุณค่าใหม่ขึ้นมา เช่น ใช้ในการศึกษาธรรม โดยเป็นการฝึกภาษาอังกฤษ และเรียนรู้ถ้อยคำภาษาอังกฤษที่ใช้ในทางธรรมด้วย” โดยจัดเนื้อหาให้เข้าหน้าตรงกันทั้งสองภาษา จึงกลายเป็นธรรมนุญชีวิตฉบับสองพากย์ในปี 2539 ต่อมาในปี 2540 ก็มีการปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาในพากย์ภาษาไทย พร้อมทั้งตรวจชำระคำแปลภาษาอังกฤษทั้งส่วนเดิมและส่วนที่เพิ่มเข้ามาใหม่ รวมทั้งมีการผนวกเอาเรื่อง มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ มาพิมพ์เพิ่มเป็นส่วนนำหน้าอีกด้วย ทำให้เกิดเป็นหนังสือธรรมนุญชีวิตฉบับปรับปรุง เพิ่มเติมใหม่ รวมสองภาค มีสถิติการพิมพ์ซ้ำ 30 ครั้ง

หนังสือธรรมนุญชีวิตนี้ มีเนื้อหาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิต โดยผู้นิพนธ์ได้เพิ่มเติมส่วนมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธเข้ามา ดังท่านได้แสดงเจตนารมณ์ไว้ว่า

มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธนี้ เกิดจากความดำริที่จะย้ำเน้นถึงความสำคัญของการที่ชาวพุทธควรมีข้อปฏิบัติที่ยึดถือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง โดยรื้อฟื้นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ในสังคาลกสูตร ขึ้นมาส่งเสริมเป็นกฎเกณฑ์สำหรับชาวพุทธที่จะยึดถือปฏิบัติกันอย่างเป็นมาตรฐานทั่วไป ในการที่จะดำเนินชีวิตและร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ดีงามและมีความสุขความเจริญ...ถือได้ว่า มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ เป็นเกณฑ์อย่างต่ำสำหรับการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ส่วนธรรมนุญชีวิตเป็นประมวลหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ซึ่งอาจถือเป็นส่วนขยายของมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ เป็นเกณฑ์ตรวจสอบเบื้องต้นสำหรับดำเนินชีวิตของตน แล้วก้าวสู่คุณสมบัติและข้อปฏิบัติในธรรมนุญชีวิต เพื่อดำเนินชีวิตให้ดีงาม มีความสำเร็จ และเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น จนมีความสมบูรณ์ (พระธรรมปิฎก 2544 : 6)

เพื่อที่จะย้ำเน้นและให้ความสำคัญกับหลักปฏิบัติตนของชาวพุทธ ท่านจึงได้แยกเนื้อหาส่วนที่เป็นลึกลับวิเศษ จากหนังสือธรรมนุญชีวิตมาตีพิมพ์ใหม่เป็น มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ ซึ่งได้ผนวกเข้ารวมไว้ส่วนต้นของหนังสือธรรมนุญชีวิต เฉพาะส่วนที่เป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธนี้ ได้รับตีพิมพ์แล้วจำนวน 8 ครั้ง (พ.ศ. 2544)

จากการที่ท่านต้องการให้ชาวพุทธ ได้มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านจึงได้จัดวางลำดับเนื้อหาจากความเป็นอยู่ทั่วไป จนถึงการก้าวเข้าสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ การหลุดพ้น ซึ่งมีข้อที่น่าสังเกตดังนี้

1. เมื่อเปรียบเทียบกับนวโกวาทแล้ว จะเห็นได้ว่า มีจุดกำเนิดที่คล้าย ๆ กัน กล่าวคือ เพื่อต้องการให้เป็นหนังสือแสดงหลักธรรมง่าย ๆ ในเบื้องต้นแก่พุทธศาสนิกชน ซึ่งอยู่ในยุคที่ต้องการความชัดเจนของหลักพุทธธรรม ในส่วนของนวโกวาทอยู่ในยุคของการเปลี่ยนแปลงทางอารยธรรมและการทำทนายของศาสนาคริสต์ และในส่วนของธรรมนุญชีวิตต้องการให้หลักแก่พุทธศาสนิกชนที่อยู่ในต่างประเทศเป็นเบื้องต้น แล้วค่อยแพร่ออกไปยังพุทธศาสนิกชนกลุ่มอื่น ๆ

2. เมื่อเปรียบเทียบในแง่ของการดัดแปลงและการแพร่กระจายแล้ว จะเห็นได้ว่า นวโกวาทมีการแพร่กระจายมากกว่า ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากนวโกวาทเป็นหนังสือในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่ต้องใช้ในการศึกษาเล่าเรียนอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ธรรมนุญชีวิตแม้จะไม่ได้อยู่ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ก็ถือได้ว่า เป็นหนังสือที่ได้รับการดัดแปลงแพร่หลายมากที่สุดเล่มหนึ่งและกระจายออกไปในกลุ่มพุทธศาสนิกชนทั่ว ๆ ไป (ที่มีใช้เฉพาะกลุ่มนักเรียนนักศึกษาธรรม)

3. เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาและโครงสร้างของหนังสือ จะพบว่า มีความเหมาะสมและสอดคล้องที่แตกต่างกันตามกลุ่มเป้าหมาย กล่าวคือ กลุ่มเป้าหมายของหนังสือนวโกวาทนั้น คือ พระภิกษุและสามเณรที่บวชใหม่ เนื้อหาจึงเริ่มจากวินัยบัญญัติ ธรรมวิภาค และจบลงด้วยคิหิปฏิบัติ ส่วนธรรมนุญชีวิตเริ่มจากมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่ดีงามของชาวพุทธ โดยทั่วไป การดำเนินกิจการต่าง ๆ ตามแนวพุทธ และสิ้นสุดด้วยคนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และสิ่งที่ชัดเจน ก็คือ การจัดวางเนื้อหาที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่นวโกวาทได้จัดหลักธรรมตามหมวดหมู่เป็นหลัก แต่ธรรมนุญชีวิตได้จัดวางตามลำดับเนื้อหาบูรณาการเนื้อหาของหลักธรรมทุกหลักสอดคล้องเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อที่จะนำเข้าไปสู่เป้าหมายคือ การถึงธรรมหรือการสิ้นกิเลส เมื่อพิจารณาจากลักษณะดังกล่าว หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก จะมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับนวโกวาทมากกว่า เพราะเป็นหนังสือที่มุ่งเน้นในการจัดลำดับหมวดธรรมตามประเภทธรรม

จากการเปรียบเทียบลักษณะและบทบาทของหนังสือนวโกวาทและธรรมนุญชีวิต ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า พระธรรมปิฎกในฐานะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะวางรากฐานการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสังคมที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยนวโกวาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นตัวแทนของรุ่งอรุณแห่งความเปลี่ยนแปลงของศตวรรษที่ 20 และธรรมนุญชีวิตอยู่ในยุครุ่งอรุณของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ศตวรรษที่ 21 สิ่งทีบุคคลในยุคสมัยจะต้องช่วยกันคิดต่อไปก็คือ ในยุคที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ และชาวพุทธเองก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะเป็นเครื่องกำหนดคุณลักษณะที่ชัดเจน ทำอย่างไร ชาวพุทธถึงจะมีหนังสือที่เป็นคู่มือที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์สำหรับชาวพุทธจะใช้เป็นคู่มือในการดำเนินชีวิตให้มีความสุข สามารถสร้างสรรค์สังคมและชุมชนได้อย่างดี ซึ่งนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะถ้าหากว่า ชาวพุทธไม่มีข้อปฏิบัติอะไรเป็นเครื่องกำหนดร่วมกันแล้ว ชาวพุทธนอกจากจะเหินห่างจากหลักการพระพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังจะทำให้สังคมไทยพลาดประโยชน์ที่จะพึงได้จากการมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานแห่งชีวิตและสังคมไทยอีกด้วย และเป็นไปได้หรือไม่ที่ชาวพุทธจะพร้อมใจกันยึดเอาคู่มือชาวพุทธเล่มใดเล่มหนึ่งขึ้นมาเป็นคู่มือในการดำเนินชีวิต ดังที่นักปราชญ์ทั้งสองท่านได้เพียรพยายามไว้

ในช่วงรอยต่อสหัสวรรษใหม่นี้ จึงกล่าวได้ว่า พระธรรมปิฎก เป็นพระภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทของไทย ที่มีบทบาททางความคิดมากที่สุดในปัจจุบัน ทั้งในสังคมทางศาสนาและสังคมในวงกว้างออกไป บทบาทในฐานะนักคิดชาวพุทธสำหรับโลกสมัยใหม่ จำแนกได้ดังนี้

3.1.1 บทบาทในการเชื่อมโยงพระสงฆ์และสถาบันสงฆ์เข้ากับโลกสมัยใหม่

ในปัจจุบันนี้ ถือได้ว่า พระธรรมปิฎกเป็นพระนักปราชญ์ที่มีบทบาททางพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุด ทั้งบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษาของคณะสงฆ์ ตลอดจนการอธิบายและตีความหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะท่านเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท การวิเคราะห์กรณีปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนการนำเสนอความคิดของท่าน จึงวางอยู่บนพื้นฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ท่านได้ใช้แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของการเข้าใจชีวิตและโลก ตลอดจนการวิจารณ์เรื่องความรู้ ระบบ

สังคมสมัยใหม่และสภาพการดำรงอยู่ของมนุษย์ จนถึงการเสนอแนวทางในการแก้ไขหรือพัฒนาสังคมทั่วไป นอกจากนี้ ท่านยังมองสถาบันพุทธศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมในอุดมคติ อีกด้วย (Phra Debvedi 1990 : 59)

บทบาทของพระธรรมปิฎกในการเชื่อมโยงพุทธธรรมและพุทธวิธี มาใช้ในการมองและแก้ปัญหา ตลอดจนพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น เริ่มเป็นที่รับรู้และรู้จักกันในสังคมวงกว้างเป็นครั้งแรก หลังจากบทความชิ้นแรกของท่าน คือ “ปัญหา ฐานะ และภารกิจของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน” ได้รับการตีพิมพ์ในวารสาร “สังคมศาสตร์ปริทัศน์” ฉบับพุทธศานากับสังคมไทย ในปี พ.ศ. 2509 และบทความเรื่อง “การรักษาฐานะของสถาบันพุทธศาสนา” ในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ 4 มีนาคม 2512 ต่อมาท่านได้รับอาราธนาไปบรรยายเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน” ในการสัมมนาเรื่อง “พุทธศานากับสังคมไทยปัจจุบัน” ที่จัดโดยสยามสมาคม ในเดือนสิงหาคม 2512 การบรรยายของท่านในครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของท่านอย่างแท้จริง (Olson 1989 : 188 - 190; 1990 : 257; 1995 : 8 - 9) เพราะทำให้ท่านเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการทั่วไป และเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับสังคมไทยในท่ามกลางกระแสที่สังคมกำลังพัฒนา สังคมจึงหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับความสำคัญและบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมมากยิ่งขึ้น บทบาทในการประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับสังคมของท่านจึงโดดเด่นเป็นพิเศษ ดังที่สมบูรณ สุขสำราญ (2527 : iii) กล่าวไว้ว่า

พระสงฆ์ที่ถือว่า มีผลงานที่มีลักษณะประสานพุทธธรรมกับศาสตร์ทางสังคมได้อย่างแนบเนียน มีกรอบความคิดทางสังคมศาสตร์ สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประโยชน์ยิ่ง และได้รับการยกย่องนับถืออย่างสูงสุด ในหมู่นักวิชาการและปัญญาชน ได้แก่ พระราชวรมณี

การทบทวนบทบาทของพระสงฆ์ หรือการหันมาเน้นความสำคัญของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมของพระธรรมปิฎกนี้ นับเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ท่านให้ความสำคัญ เพราะสถาบันสงฆ์ เป็นสถาบันที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมาเพื่อให้เป็นสถาบันสังคมตัวอย่าง ดังท่านกล่าวว่า (พระราชวรมณี 2530 : 213)

คณะสงฆ์ในความหมายที่แท้จริงนั้น พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นสังคมาตัวอย่าง ที่มีการจัดระบบต่างๆ ทั้งในทางการปกครอง การเลี้ยงชีพ ชีวิตทางสังคมา ตลอดจนการศึกษาอบรมทุกอย่าง โดยให้สมาชิกทุกคนมีสิทธิและมีส่วนร่วมในกิจการ และผลประโยชน์ต่างๆ ของสถาบันโดยทั่วถึงและเท่าเทียมกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน เคารพในคุณค่าของกันและกัน อยู่ด้วยความกลมกลืนประสานกัน เป็นระเบียบเรียบร้อย มีความปลอดโปร่งเป็นอิสระทั้งทางกายทางวาจา และความคิด มีโอกาสพร้อมบริบูรณ์ ที่จะให้ความสามารถและคุณสมบัติต่างๆ ของตนๆ ได้รับการฝึกอบรมเจริญก้าวหน้าโดยเต็มที่ถึงขีดสุด

ความเข้าใจในบทบาทและสถานะของสถาบันสงฆ์ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการเข้าใจหลักการทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ นอกจากนี้ การดำรงอยู่และการตั้งมั่นของสถาบันสงฆ์ ยังแสดงถึงความมั่นคงของพระพุทธศาสนาอีกด้วย การกอบกู้สถาบันสงฆ์จึงเป็นบทบาทที่พระธรรมปิฎกให้ความสำคัญ นอกจากนี้ ท่านยังมองเห็นว่า พระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนาในอดีตเคยมีบทบาทและความสำคัญต่อการสร้างสรรค์สังคมไทยเป็นอย่างมาก และเป็นเวลานาน ตั้งแต่รัฐไทยเริ่มก่อตัวเป็นรัฐมา อย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา บทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนา ก็คือ ในด้านการศึกษา วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษา โดยมีพระเป็นผู้สอนวิชาการต่าง ๆ ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นวิชาการทางโลกหรือทางธรรม ในทางสังคมา วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านต่าง ๆ (พระราชวรมุนี 2527 ก : 27) ไม่ว่าจะเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาของสังคมา เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

พระธรรมปิฎก จึงได้ทำหน้าที่อย่างหนักทั้งในการพูดบรรยายและงานเขียนที่จะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของพระสงฆ์และสถาบันของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย งานเขียนส่วนหนึ่งของท่านจึงเน้นถึงความสำคัญของการศึกษาของพระสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นบทบาท ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย (2522) หนังสือเรื่องสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย (2527) การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก (2529) ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ (2531) และดูเหมือนว่า บทบาทของการศึกษาคณะสงฆ์ที่ท่านเน้นเป็นพิเศษก็คือ บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งท่านถือว่าเป็นตัวอย่างของการศึกษาสงฆ์ที่จัดหลักหลักสูตรให้ศึกษาวิชาการทั้ง 2 ฝ่าย คือ ทั้งวิชาฝ่ายปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงอย่างสมัยใหม่ และเป็นตัวอย่างของการทำหน้าที่และบทบาททั้ง 2 ด้าน คือ บทบาทในฐานะสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์ที่มุ่งเสริมสร้างภิกษุสามเณร

ที่ดี ผลิดกำลังให้แก่พระพุทธศาสนา และบทบาทในฐานะเป็นช่องทางการศึกษาสำหรับผู้ด้อยโอกาสในสังคม (พระราชวรมณี 2529 : 99) จนปัจจุบัน ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบมหาวิทยาลัยก็ได้เจริญก้าวหน้าไปอย่างมาก ทั้งในแง่ของการยอมรับของสังคมและความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิชาการ มีการจัดการศึกษาทั้งในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ตลอดจนการร่วมมือกับสถาบันการศึกษาอื่นๆ ในต่างประเทศ

3.1.2 บทบาทในการเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับโลกสมัยใหม่

ในปัจจุบัน อารยธรรมตะวันตกกำลังครอบงำสังคมไทยในด้านต่างๆ จนทำให้คนไทยมีวิถีชีวิตตามแบบอย่างตะวันตกมากยิ่งขึ้น พร้อมๆ กับคนไทยเองก็เริ่มขาดความรู้ความเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมของตัวเองนั้น การสอนเพื่อให้นักไทยได้เข้าใจในกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนการแสวงหาทางออกจากกระแสอารยธรรมตะวันตกที่กำลังก่อปัญหาให้เกิดขึ้นกับสังคมไทย นับเป็นภารกิจที่สำคัญประการหนึ่งที่พระธรรมปิฎกให้ความสำคัญ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นพระสงฆ์ไทยเพียงรูปเดียวในปัจจุบัน ที่เพียรพยายามชี้ให้เห็นภูมิหลังของสังคมอเมริกา ที่ประเทศไทยกำลังถือเป็นแบบอย่างในการพัฒนาประเทศ ในขณะเดียวกัน ก็ได้วิเคราะห์สภาพปัญหาสังคมไทยอย่างถึงแก่น ความพยายามดังกล่าว จะเห็นได้จากผลงานของท่านหลายเล่ม ไม่ว่าจะเป็นมองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย รู้จักอเมริกา หันมาดูแลสุขภาพของไทย เป็นต้น

การเชื่อมโยงและนำเสนอธรรมะเพื่อโลกสมัยใหม่ของท่านจึงเด่นชัด แม้ว่าท่านจะได้รับการมองจากนักวิชาการทางศาสนาว่าเป็นพระภิกษุแนวจารีต ที่มีผลงานและแนวคิดที่อิงอาศัยจารีตประเพณี พยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎกก็ตาม แต่ท่านก็พยายามประนีประนอมแนวคิดเชิงจารีตเข้ากับแนวคิดร่วมสมัย และพยายามประยุกต์คำอธิบายให้เข้ากับสถานการณ์ของคนรุ่นใหม่ (ภัทรพร สิริกาญจน 2532 : 6) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะประนีประนอม (คณินันต์ จันทบุตร 2532 : 19) อย่างไรก็ตาม ความคิดของท่านก็แตกต่างไปจากแนวคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแนวจารีตส่วนมาก ที่อธิบายพระพุทธศาสนาแต่ในแนวจารีต โดยไม่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้สมัยใหม่ และแตกต่างไปจากนักปราชญ์แนวหัวก้าวหน้าที่สำคัญท่านอื่น ๆ เช่นพุทธทาสภิกขุ และปัญญาันตะภิกขุ รวมถึงขบวนการทางศาสนาใหม่ๆ ที่มีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์สังคมและไม่ผูกพันกับจารีตประเพณี แนวคิดของพระธรรมปิฎก จึงเป็นที่พึงพอใจของคนรุ่นเก่า ใน

ขณะเดียวกันคนรุ่นใหม่ก็ยอมรับได้ บทบาทในด้านนี้จะเห็นได้จากการอธิบายคำสอนใน พระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ากับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น ในเรื่อง สิทธิมนุษยชน เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ สันติภาพ การพัฒนาที่ยั่งยืน การทำแท้ง การโคลนนิ่ง สิทธิสตรี เป็นต้น

การเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมเข้ากับโลกยุคใหม่ของท่านนี้ ไม่เพียงแต่จะสะท้อนให้เห็นว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมไทยเท่านั้น หากแต่ท่านยังเห็นว่า ในยุคปัจจุบัน แม้จะมีความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแต่ก็ทำให้สังคมปัจจุบัน ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และไม่ มีท่าทีว่าจะมีแหล่งภูมิปัญญาใดที่จะมาแก้ไขได้ การเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับความเจริญ สมัยใหม่ จึงเป็นการเสนอทางออกให้กับมนุษยชาติในปัจจุบันนี้ด้วย นอกจากนี้แล้ว บทบาทนี้ ยังถือได้ว่า เป็นการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ยุคสมัยใหม่อีกด้วย เพราะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงจะปรากฏพระภิกษุที่เป็นนักคิดสำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อ สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญสมัยใหม่ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระมหาสมณ เจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถือได้ว่าเป็นพระสมัยใหม่ (a modern monk) ต่อมา พุทธทาสภิกขุ ก็ถือได้ว่าเป็นพระสมัยใหม่ (Jackson 1990) เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 และในปัจจุบันนี้ พระธรรมปิฎกถือได้ว่าเป็นพระสมัยใหม่ที่สามารถอธิบาย พระพุทธศาสนาได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์และเหมาะสมกับยุคสมัย (Olson 1995 : 14)

3.1.3 บทบาทในฐานะพระอรธกถาจารย์ร่วมสมัย

การอธิบายและสืบต่อคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท นับเป็นภารกิจสำคัญยิ่งสำหรับ พระสงฆ์ ที่จะต้องศึกษาและอธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉานและรอบด้าน ซึ่งมี พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุด คัมภีร์อรธกถา ฎีกา และอนุฎีกาอื่น ๆ เป็นเครื่องช่วยใน การอธิบายและตีความ พระธรรมปิฎก นับได้ว่า เป็นพระสงฆ์ที่จบการศึกษาสูงสุดในระบบ การศึกษาภาษาบาลีตามระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย คือ สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะเป็นสามเณร และการอธิบายหลักพุทธธรรมของท่านก็มีเครื่องมือที่สำคัญ คือ คัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาต่างๆ ตามลำดับ ท่านจึงได้รับการขนานนามว่า “พระอรธกถาจารย์แห่งยุคสมัย” (เสฐียรพงษ์ วรณปก 2532 : 3) โดยมีผลงานที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “เพชรน้ำหนึ่ง” คือ พุทธธรรม ที่แสดงหลักศีล สมาธิ ปัญญาตามนัยของ

พระไตรปิฎกได้ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด ตรวจสอบหลักฐานทุกระดับ ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา เทียบเท่ากับคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ (Jackson 1993 : 94) พระอรรถกถาจารย์ผู้รื่องนามในราวพุทธศตวรรษที่ 10

พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นพระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตำราอรรถกถา พระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกทั้งสี่นิกาย รวมทั้งขุททกนิกายบางตอน และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ล้วนแต่เป็นผลงานของท่านแทบทั้งสิ้น การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงขั้นสูงสุด ก็ได้อาศัยตำราของท่านเกือบทั้งหมด ยกเว้นมังคลัตถทีปนีของพระสุ่มังคลาจารย์และพระอภิธรรมัตถวิภาวินีของพระอนุรุทธาจารย์ (พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณณฺโณ 2509 : 99 - 123)

งานนิพนธ์เรื่อง “พุทธธรรม” ของพระธรรมปิฎก ถือได้ว่า เป็นผลงานการค้นคว้าชิ้นเยี่ยมที่ประมวลและนำเสนอสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและคัมภีร์อื่น ๆ กว่า 100 เล่ม โดยวิธีการนำเสนอเป็นระบบเช่นเดียวกันกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพียงแต่ใช้ภาษาร่วมสมัย เข้าใจง่าย พุทธธรรมจึงมีลักษณะเป็นอรรถกถาและผู้ประพันธ์คือ พระธรรมปิฎกก็มีลักษณะเป็นพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัยอย่างแท้จริง ดังเสฐียรพงษ์ วรรณปก (2532 : 13) ได้กล่าวถึงงานนิพนธ์เรื่องพุทธธรรมนี้ไว้ว่า

หนังสือพุทธธรรมเล่มนี้ ผมถือว่าเป็นอรรถกถาร่วมสมัย งานอรรถกถาสมัยก่อนก็มีอีกอย่างหนึ่ง แต่เล่มนี้ผมถือว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่ง คือ คนบางคนไม่เข้าใจ คิดว่าเป็นเพียงการรวบรวมหลักธรรมซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎกบ้าง ในคัมภีร์อรรถกถาบ้าง มันคงจะไม่แตกต่างไปจากหนังสืออื่นๆ ทั้งหมดที่เขารวบรวมมา ความจริงไม่ใช่ มันมีลักษณะพิเศษอยู่ มันไม่เป็นแต่เพียงการรวบรวมหัวข้อธรรม คือ ก่อนที่จะเขียนอย่างนี้ได้ ท่านต้องอ่านทะลุปรุโปร่งหมดเลย ต้องอ่าน ต้องรวบรวมข้อมูล รู้ว่าเรื่องนี้มีพูดที่ไหนบ้าง เอาข้อมูลทั้งหมดมาข่อยแล้วถึงจะเขียนออกมา ความสามารถในการข่อยนี้ก็มีศรัทธาอยู่แล้ว ความสามารถในการใช้ภาษา ในการที่จะสื่อแนวความคิดหลังจากที่สรุปในใจตัวเองได้แล้ว อันนี้เป็นความสามารถอีกขั้นหนึ่ง...

ลักษณะความเป็นพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัยของท่านนี้ เป็นลักษณะเด่นที่เป็นที่ยอมรับทั่วไป ดังระวี ภาวิไล (ใน.สุนทร พลามิตรและชุตติมา ธนะปุระ 2538 : 102) นักปราชญ์ทางด้าน

พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์อีกท่านหนึ่ง ที่ได้ศึกษาและเคยร่วมมือบทบาทกับพระธรรมปิฎกมาเป็นเวลานาน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาคำสอนของท่าน การร่วมเสวนาธรรม และการจัดพิมพ์ผลงานของพระธรรมปิฎกที่สำคัญ คือ หนังสือพุทธธรรม และถือว่าหนังสือพุทธธรรมเป็น “เพชรน้ำเอก” ซึ่งได้กล่าวถึงลักษณะดังกล่าวของพระธรรมปิฎกที่แตกต่างไปจากพระนักปราชญ์รูปอื่นๆ ไว้ว่า

ผมต้องถือว่า ท่าน [พระธรรมปิฎก] เป็นผู้ที่น่าเอาคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทอันบริสุทธิ์มาเสนอไว้ ท่านแสดงไว้เป็นหลักในยุคนี้ และท่านตั้งใจที่จะซื้อตรงต่อพระไตรปิฎกเถรวาทอย่างเต็มที่เลย ผมคิดว่า ท่านยืนอยู่บนจุดยืนอันนี้... หลวงพ่อพุทธทาสท่านชอบดีความ แต่ท่านเจ้าคุณจะเสนอพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอย่างตรงไปตรงมา ไม่เอินเอียง และผมยังรู้สึกว่าการหลวงพ่อกุศลท่านนี้ ท่านนำเอามติส่วนตัวของท่านเข้ามาวิเคราะห์วิจารณ์และสอนตามแบบที่ท่านคิด ถ้าหากว่าอะไรไม่ตรงกับมติของท่าน ท่านก็ตั้งข้อสงสัยว่า อันนี้ไม่น่าจะใช่ของแท้ในพระไตรปิฎก... แต่ท่านเจ้าคุณนี้พยายามซื้อตรงต่อพระไตรปิฎกที่สุด และผมคิดว่าท่านจะไม่ใช่ออย่างอื่น เช่น ไม่ใช่เซนมาอธิบาย ไม่นำเอาพระพุทธศาสนาไปเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น

หากพิจารณาจากบทบาทและผลงานของพระธรรมปิฎกทั้งหมด และตลอดระยะเวลาที่ท่านได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ผ่านมาก็จะพบว่า ท่านเป็นพระอรธกถาจารย์ร่วมสมัยอย่างแท้จริง ที่มองเห็นคุณค่าและเชื่อมั่นในอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เป็นอย่างยิ่ง ดังท่าน(พระราชวรมุนี 2527 ข : 91-92) ได้กล่าวถึงความเชื่อมั่นดังกล่าวไว้ว่า

พระในเมืองไทยเรานี้เป็นแบบเถรวาท ฝ่ายเถรวาทนี้บางทีก็มีผู้ดี โดยเฉพาะท่านที่เป็นฝ่ายมหายานมักตำหนิเถรวาทหรือหินยานว่าเอาแต่ตัว เอาตัวรอดคนเดียว เป็นลัทธิฝ่ายสาวกยาน เป็นยานของสาวก เล็กน้อย ตำทราวม เอาแต่ตัวรอดเท่านั้น ไม่ใช่ยานใหญ่ ไม่ใช่มหายาน อาตมภาพคิดว่า คำต่อนั้น คงยังไม่ถูกต้องทีเดียวนัก คติที่แท้ของเถรวาทคงจะเป็นอย่างนี้กระมัง คือ เอาตัวแก่พอรอด แต่มุ่งทำหน้าที่สิ่งที่ดีงาม เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน คตินี้แหละเป็นสิ่งสำคัญและเหมาะสมกับยุคปัจจุบัน ถ้าเราไม่ถือคตินี้แล้ว เราอาจจะไปถือคติของคนสมัยปัจจุบัน คติของคนสมัยปัจจุบันนั้น ดูเหมือนจะเอาสบายแต่ตัว ใครเป็นอย่างไรก็ช่างหัวมัน คือ ถ้าเป็นคติเถรวาท ก็เอาตัวแก่พอรอด คือ

เอาตัวให้พอรอด แต่มุ่งหน้าทำเพื่อประโยชน์สุขแก่คนทั่วไป ถ้าเอาคตินี้มาใช้ก็จะ
แก้ไขปัญหาสังคมปัจจุบันนี้ได้มาก

3.1.4 บทบาทในการสร้างสรรค์สันติภาพโลก

บทบาทที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งในยุคปัจจุบัน ที่พระธรรมปิฎกมีความโดดเด่นเป็น
อย่างยิ่ง ก็คือ บทบาทในการส่งเสริมและสร้างสรรค์สันติภาพเพื่อมวลมนุษยชาติ ทั้งนี้ท่านเห็นว่า
แม้สงครามเย็น (Cold War) อันเป็นสงครามที่เกิดจากภาวะความตึงเครียดของอุดมการณ์ที่แตกต่าง
กันของค่ายมหาอำนาจ จะสิ้นสุดลงไปพร้อมกับการสิ้นสุดของศตวรรษที่ 20 แต่ศตวรรษที่ 20 ก็
ได้ทิ้งมรดกให้แก่ศตวรรษที่ 21 ไว้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นภัยจากสงคราม ปัญหาการก่อการร้าย
ปัญหาการอพยพและลี้ภัย ความรังเกียจในด้านเชื้อชาติ ศาสนาและสีผิว ปัญหาธรรมชาติแวดล้อม
เสียหาย รวมทั้งปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (พระธรรมปิฎก 2544 : 1-
6) และท่านเห็นว่า แนวทางการพัฒนาและปัญหาต่างๆ ที่มนุษย์ประสบอยู่ในปัจจุบันนี้ ไม่
สามารถที่จะนำพามนุษย์ไปสู่สันติวัฒนธรรมและอารยธรรมที่ยั่งยืนให้แก่มนุษย์ได้ และยิ่งสัญญา
อันตรายที่เกิดขึ้น ณ รุ่งอรุณแห่งศตวรรษใหม่นี้ อันเป็นศตวรรษที่เริ่มต้นด้วยสงคราม
สงครามการก่อการร้าย ก็ยิ่งทำให้มนุษย์จะต้องแสวงหาทางออกที่จะนำไปสู่ภาวะแห่งความยั่งยืน
ในศตวรรษใหม่นี้ให้ได้ ดังนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและมีหลักการในการสร้าง
สันติภาพที่แท้จริงให้เกิดขึ้น กล่าวคือ การสร้างสรรค์สันติภาพ ไม่ใช่เพียงความเพียรพยายามที่จะ
ดำเนินการเพื่อขจัดสงคราม ลดอาวุธหรือการแก้ไขปัญหาคัดแย้งทางการเมืองเท่านั้น หากแต่
จะต้องลงลึกไปถึงแก่นแท้ และต้นตอที่จะนำไปสู่สันติภาพที่แท้จริง คือ จิตใจของมนุษย์ด้วย
ท่าน(พระธรรมปิฎก 2538 ก : 27 - 28) จึงเน้นจุดสำคัญในการสร้างสรรค์สันติภาพไว้ว่า

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ต้องเริ่มที่ใจ ใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลงนี้ได้สำเร็จ ก็
คือ จิตใจที่เข้าถึงความสงบ อิศราภาพและความสุขภายใน หากเราหวังจะสถาปนาสันติภาพ
ในโลกนี้ให้สำเร็จ เราจะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองให้สามารถประสบสันติสุขภายในและ
ความสุขที่เป็นอิสระ ด้วยความหลุดพ้นจากความใฝ่ทะยานหาสิ่งเสพบำเรอสุข ความ
ใฝ่แสวงอำนาจและบรรดาทิฏฐิที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย ภาวะนี้จะ
สำเร็จได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ซึ่งก็คือภารกิจของการศึกษา

การสร้างสันติภาพที่แท้จริงในทรศนะของพระธรรมปิฎก จึงต้องผ่านกระบวนการ การให้การศึกษาที่ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องแก้ไข ปัญหาความขัดแย้งภายในจิตใจของบุคคล

จากที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงลักษณะเด่นเพียงบางด้านของพระธรรมปิฎกที่ได้นำเสนอ ในโลกยุคใหม่ ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญมากในยุคปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นนักคิด ชาวพุทธ ผู้มีจุดยืนและนำเสนอจากจุดยืนของพระพุทธศาสนาต่อปัญหาที่สำคัญของโลกใน ปัจจุบัน ในขณะที่สังคมโลกยังไม่มีทางออกในการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจน ท่านจึงเป็นตัวแทนของ ภูมิปัญญาพระพุทธศาสนาเอรวาทร่วมสมัยโดยแท้

3.1.5 บทบาทในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมสู่ยุคแห่งการเป็นผู้นำและผู้ให้

วัฒนธรรมไม่ได้มีความหมายถึงการปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่สังคมหนึ่งๆ ได้ประพฤติ ปฏิบัติมาเท่านั้น หากแต่เป็นผลรวม เป็นการสั่งสมและการสร้างสรรค์ของมวลมนุษย์ร่วมกัน ดังนั้น วัฒนธรรมของชาติหนึ่งๆ จึงเป็นผลรวมแห่งภูมิปัญญาและการสร้างสรรค์ของคนในชาติ หนึ่งๆ นั่นเอง บทบาทที่เด่นชัดและเป็นบทบาทที่พระธรรมปิฎกได้เน้นเป็นอย่างยิ่งก็คือ ก็คือ บทบาทในการรักษา สืบสานและสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทย ทั้งนี้จะเห็นได้จากการที่ท่านเป็นผู้มี ลักษณะเหมาะสมกับความเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรมที่ว่า “เป็นผู้มีผลงานดีเด่นเป็นที่ประจักษ์ มีวิถีชีวิตที่เป็นแบบอย่าง เป็นผู้นำทางความคิดและการกระทำที่สร้างสรรค์ผลงานอันมีผลต่อ การพัฒนา และชี้นำทิศทางการพัฒนาและการแก้ปัญหาในสังคมปัจจุบัน” (กระทรวงศึกษาธิการ 2539 : 8) ท่านจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม ในปี พ.ศ. 2538

จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

พระธรรมปิฎก มีความเห็นว่า การพัฒนาของมนุษย์ในยุคที่ผ่านมานั้น เป็นการพัฒนาที่ ผิดพลาด เพราะมนุษย์เราไปเน้นในเรื่องของเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็น ตัวนำในการพัฒนา โดยตัดขาดปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมออกไป การพัฒนาดังกล่าวจึงก่อให้เกิด ผลกระทบต่อธรรมชาติแวดล้อม สังคม และชีวิตของมนุษย์เองทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ความ ผิดพลาดดังกล่าว นำไปสู่การทบทวนบทบาทในการพัฒนาใหม่ โดยหันมาเน้นปัจจัยทางด้าน วัฒนธรรมมากขึ้น ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมนั้น มิใช่เป็นเพียงผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และ

ภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมหนึ่ง ๆ เท่านั้น หากแต่รวมไปถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคม จิตใจ ค่านิยม คุณธรรม ลักษณะนิสัย แนวความคิด สติปัญญา ท่าที และวิถีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ รวมไปถึงความรู้ ความเข้าใจ ท่าทีการมองและการปฏิบัติของมนุษย์ต่อธรรมชาติแวดล้อมด้วย (พระธรรมปิฎก 2537 : 86) การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน จึงต้องอาศัยปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมเป็นปัจจัยหลัก คือ จะต้องมีการนำเอาประสบการณ์ ความชัดเจนและภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมสืบกันไว้ในสังคมของตนออกมาใช้เป็นเครื่องมือในการที่จะเผชิญ ต้อนรับ ปรับตัวเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์จัดทำสิ่งใหม่ ๆ ให้เข้ากัน และบังเกิดคุณค่าอำนวยประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม จนผสมกลมกลืนกลายเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมในที่สุด ดังนั้น การที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปจึงต้องมีการปรับปรุงและปรับตัวทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างมหาศาล ท่านจึงได้เสนอการพัฒนาสังคมไทยด้วยการสร้างสรรค์วัฒนธรรมสำหรับสังคมไทยไว้ ในท่ามกลางวัฒนธรรมของโลกในปัจจุบัน คือ วัฒนธรรมความใฝ่รู้ ผู้สั่งยาก

การที่สังคมไทยได้รับเอาความเจริญแบบตะวันตกเข้ามา ไม่ว่าจะเป็แนวความคิดด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ระบบอุตสาหกรรม ทำให้สังคมไทยรับเอาความเจริญตามแบบอย่างตะวันตกอย่างเต็มที่ แต่การรับเอาวัฒนธรรมดังกล่าวนั้นไม่สอดคล้องกับภูมิหลังของสังคมไทย คนไทยมักจะรับในเข้ามา ในแง่ของการเสพบริโภคหรือรับเอาแต่สิ่งที่เป็นเรื่องอำนวยความสะดวกสบาย ทำให้คนไทยที่แต่เดิมมีวัฒนธรรมแบบเกษตรกรรมและมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายอยู่แล้ว กลับเสพติดความสบายจากวัฒนธรรมตะวันตกมากยิ่งขึ้นและกลายเป็นคนมักง่ายมากยิ่งขึ้น โดยขาดพื้นฐานของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ที่เป็นวัฒนธรรมแห่งการใฝ่รู้และผู้สั่งยาก ดังท่าน (2540 ก : 160) ได้กล่าวไว้ว่า

ถ้าเราไม่ระมัดระวัง คนของเราไม่มีการศึกษาที่พัฒนาให้ถูกจังหวะให้ถูกจุด มันจะทำให้คนของเรามีนิสัยแบบเป็นคนลวก ๆ ไม่ชอบเผชิญปัญหาและเป็นคนอ่อนแอเปราะบาง ตลอดจนเป็นคนมักง่าย ชอบหวังลาถลอยจากสิ่งเลื้อนลอย พร้อมกันนั้น ในยุคนี้ สภาพชีวิตมนุษย์มีความสับสนซับซ้อนมาก พอเจอเข้ามาอย่างนี้ก็จะทำให้คนของเราเนี่ยกลายเป็นคนที่นอกจากไม่สู้ความยากและไม่ชอบแก้ปัญหมาแล้ว ก็จะกลายเป็นคนที่ปล่อยตัวและล้มเหลวได้ง่าย

สังคมไทยในเวลานี้จะต้องสร้างวัฒนธรรมของความใฝ่รู้ ผู้สั่งยากขึ้นมาเพื่อพัฒนาประเทศ ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป โดยการสร้างจิตใจของนักผลิตและนักสร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งก็คือ การสร้าง จิตใจวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ อันเป็นลักษณะของความใฝ่รู้ รักความจริง ชอบ เหตุผล นิยมปัญญา ชอบค้นคว้า แสวงหาสืบสาว ตรวจสอบ และการทดลองจนค้นพบความจริง และจิตใจของนักเทคโนโลยีที่ใฝ่สร้างสรรค์ และจิตใจแห่งนักอุตสาหกรรมที่เพียรบากบั่นสั่งยาก ดังท่าน (พระธรรมปิฎก 2540 ก : 162 - 163) ได้กล่าวไว้ว่า

ถ้าคนไทยมองเทคโนโลยีโยงไปถึงวิทยาศาสตร์อย่างนี้ ก็จะสร้างจิตใจของ นักผลิตและนักสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ทำให้เกิดคุณสมบัติคู่กันที่คบวงจร คือ วิทยาศาสตร์ สร้างวัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้ และเทคโนโลยีสร้างวัฒนธรรมแห่งความใฝ่สร้างสรรค์ ซึ่งเมื่อประสานเข้ากับวัฒนธรรมแห่งความบากบั่นสั่งยาก ของอุตสาหกรรม ก็นำไปสู่ ความเจริญขยายตัวของวิทยาการและการผลิตการสร้างสรรค์ พร้อมทั้งความก้าวหน้าทาง วัตถุและความพร้อมทางเศรษฐกิจอย่างน่าอัศจรรย์

นอกจากการที่คนไทยจะต้องหันมาสร้างวัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้สั่งยากแล้ว คนไทยยัง จะต้องมีความพร้อมแห่งการมองกว้าง คิดไกล และใฝ่รู้อีกด้วย นั่นก็คือ คนไทยจะต้องไม่ มองเห็นเฉพาะประโยชน์ของตนเอง ของพวกพ้อง หรือมองเห็นเฉพาะประโยชน์เฉพาะหน้า เท่านั้น แต่จะต้องมองให้กว้างออกไปในสังคม โลก และธรรมชาติ ซึ่งมีได้จำกัดขอบเขตอยู่กับ เพียงสังคมใดสังคมหนึ่ง และจะต้องมองในลักษณะของการสร้างสรรค์วัฒนธรรมอีกด้วย นั่นคือ การที่จะสร้างสรรค์ได้จะต้องมีความใฝ่รู้ในสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ นอกจากนี้แล้ว คนไทยยังต้อง ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมใหม่ จากการที่เป็นผู้ที่คอยเป็นผู้รับจากทางตะวันตกหรือจากผู้อื่น มาสู่ วัฒนธรรมแห่งการเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้กับโลกบ้าง นั่นคือ คนไทยจะต้องคิดในการที่จะนำพา วัฒนธรรมโลกไปสู่วัฒนธรรมที่ยั่งยืนกว่า การที่คนไทยสามารถพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการเป็นผู้นำ ได้ ก็เท่ากับว่า คนไทยได้เป็นผู้ที่สามารถที่จะให้สิ่งสร้างสรรค์กับโลกได้อย่างแท้จริง

การที่คนไทยจะสามารถพัฒนาวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ได้ นั้น พระธรรมปิฎกได้ นำเสนอ “วัฒนธรรมพุทธ” หรือ “วัฒนธรรมพุทธศาสตร์” เป็นตัวแบบในการสร้างสรรค์ วัฒนธรรมใหม่ เพื่อเป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมแบบพุทธขึ้นมา หรือเป็นการปรับปรุง วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ที่กำลังครอบงำโลกอยู่ในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ท่าน เห็นว่า วัฒนธรรมที่ผ่านมาของมนุษยชาตินั้น ล้วนมีข้อบกพร่องด้วยกันทั้งสิ้น รวมทั้ง

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์เองด้วยที่แม้เป็นวัฒนธรรมแห่งความรู้และต้องทำก็จริง แต่คับแคบและเสียดุลเป็นอย่างไร เพราะมองความจริงเพียงด้านเดียว คือ ธรรมชาติภายนอกและเฉพาะทางด้านวัตถุเท่านั้น ในขณะที่วัฒนธรรมแบบพุทธนั้น นอกจากเป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องรู้และต้องทำตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นวัฒนธรรมแห่งการพัฒนามนุษย์อย่างครอบคลุมรอบด้านอีกด้วย ดังที่พระธรรมปิฎก (2540 ก : 125 - 127) ได้กล่าวไว้ว่า

วัฒนธรรมพุทธศาสนา มีลักษณะที่สำคัญ คือ ก) เป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องรู้ คือ ต้องรู้อะไรประกอบของสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องเข้าถึงเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ... ข) เป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องทำ เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์จะต้องพึ่งตนและทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ การที่มนุษย์จะพึ่งตนได้ต้องทำได้ด้วยตนเอง ต้องมีความเพียร... (ดังนั้น) วัฒนธรรมพุทธศาสนา (จึง) เป็นวัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้และใฝ่รู้สิ่งยากอย่างมั่นคง ... เราจำเป็นต้องเน้นวัฒนธรรมพุทธ เพราะอะไร เพราะว่ามันเป็นอีกก้าวหนึ่งจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ยังไม่พอ เพราะอะไร เพราะแม้ว่า วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จะสร้างความใฝ่รู้ มีนิสัยแห่งความคิดมีเหตุมีผล และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมจะช่วยให้ใฝ่รู้สิ่งยากก็จริง แต่เรื่องหนึ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่เคยพูดถึง คือ การพัฒนาคน วัฒนธรรมพุทธนั้น ถือการพัฒนาคนเป็นหัวใจหรือเป็นแกนกลางของทุกอย่าง ...

การนำเสนอการสร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งการใฝ่รู้สิ่งยากของท่านนี้ จึงเป็นการนำเสนอแนวทางในการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของมนุษยชาติ ไม่เพียงแต่ความมั่นคงยั่งยืนของสังคมไทยเท่านั้น หากแต่เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของอารยธรรมอื่นๆ ด้วย ซึ่งพระธรรมปิฎกมีความเชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งว่า วัฒนธรรมไทยได้สั่งสมภูมิปัญญานี้ไว้เป็นอย่างมาก หากแต่ถูกปล่อยทิ้ง ละเลย ดังนั้น การรื้อฟื้นวัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา จึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมไทยสืบไป

3.2 บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อทรรศนะของพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎก มีภูมิหลังของชีวิตและการศึกษาที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนามาโดยตลอด การก่อเกิด การศึกษา หน้าที่การงาน และบทบาททุกอย่างของท่านล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น จนอาจกล่าวได้ว่า ชีวิตของท่านนั้น เป็นชีวิตแห่งพระพุทธศาสนา หรือ

พระพุทธศาสนานั่นเองคือชีวิตของท่าน เพื่อให้เห็นความชัดเจน จึงจะนำเสนอปัจจัยที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อทรงพระชนม์ของท่าน คือ ปัจจัยทางด้านชาติภูมิ การศึกษา และการทำงาน และปัจจัยแห่งความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อความคิดและการนำเสนอทรงพระชนม์ของท่าน

3.2.1 ปัจจัยที่เป็นบริบททางด้านชาติภูมิ การศึกษา และหน้าที่การงาน

ในส่วนที่เกี่ยวกับชาติภูมิ การศึกษา และหน้าที่การงานของพระธรรมปิฎกนี้ ผู้วิจัยได้เคยรวบรวมและเรียบเรียงแล้ว (ชนภณ สมหวัง 2540 : 29-38) ซึ่งจะขอนำเสนอเพิ่มเติมในประเด็นที่ถือเป็นปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความคิดและทรงพระชนม์ของท่านดังนี้ พระธรรมปิฎก (ประยูรช ปยุตฺโต) ท่านมีชื่อเดิมว่า ประยูรช อารยางกูร เกิดเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2481 ที่ตลาดอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี บิดาชื่อ นายสำราญ มารดาชื่อนางชุนกิ เป็นลูกครึ่งไทย - จีน ประกอบอาชีพค้าขาย ท่านมีพี่น้องทั้งหมด 9 คน เป็นชาย 5 คน หญิง 4 คน ท่านเป็นคนที่ 6 และเป็นบุตรชายคนเล็กของตระกูล ปัจจุบันมีชีวิตอยู่ 7 คน ผู้ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตในวัยเด็กก่อนการบรรพชาเป็นสามเณรของท่าน ทั้งในด้านการอบรมสั่งสอนและการส่งเสริมพื้นฐานอุปนิสัยต่าง ๆ คือ คุณพ่อและคุณแม่ (อาภา จันทรสกุล 2538 : 9 - 10)

บิดาของท่าน คือ คุณพ่อสำราญ นั้น มีชีวิตที่คุ้นเคยกับวัดมาตั้งแต่เด็ก เริ่มตั้งแต่อายุ 12 ปี เป็นเด็กวัดที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เมื่ออายุได้ 16 ปี ย้ายไปอยู่ที่วัดเบญจมบพิตร และได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 18 ปี หลังจากนั้นได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ และได้ศึกษานักธรรมและบาลีจนจบเปรียญธรรม 4 ประโยค จนกระทั่งได้ลาสิกขาไปเริ่มต้นชีวิตครอบครัวกับคุณแม่ชุนกิ โดยประกอบอาชีพหลายอย่างเพื่อเลี้ยงครอบครัว เช่น การขายน้ำอัดลมซึ่งผลิตเองด้วยเครื่องจักรขนาดเล็กเคลื่อนที่ได้ งานตัดเย็บเสื้อผ้าขาย การประกอบกิจการเรือยนต์รับจ้าง การจำหน่ายเสื้อผ้า ผ้าไหม นาฬิกา เครื่องใช้อย่างมีรับประกัน ขายตะเกียงอาละดิน จักรเย็บผ้า ถ่าน ไปจนถึงการเปิดกิจการโรงสีและโรงเรียนมัธยมศึกษาเป็นต้น (พระธรรมปิฎก 2539 : 42 - 57) บิดาของท่านจึงเป็นผู้มีความคิดริเริ่มดี มีวิสัยทัศน์กว้างไกล และมีความขยันอดทน ชีวิตในวัยเด็กของพระธรรมปิฎกเองก็มีความใกล้ชิดกับครอบครัว และได้ซึมซับเอาลักษณะสำคัญของครอบครัวมาเป็นพื้นฐานของอุปนิสัยเป็นอย่างมาก ดังท่านได้เล่าไว้ในหนังสือวัยเด็กคนดัง(จิราภรณ์ เจริญเดช 2532 : 147 - 148)ว่า

ตอนเป็นเด็ก ลูก ๆ จะใกล้ชิดกับแม่มากกว่าพ่อ เพราะพ่อต้องออกไปทำงานหาเลี้ยงครอบครัว โยมแม่เป็นคนใจดี นิสัยเงียบ ๆ ไม่เคยมีปากเสียงกับใคร จำได้ว่า ท่านเป็นคนที่มีความอดทนและใจเย็นมาก ส่วนโยมพ่อนั้นท่านเป็นคนดุ ลูก ๆ กลัวกัน บุคลิกที่เด่นของท่านคือ เป็นคนตรง คนทั่วไปให้ความเชื่อถือมากในเรื่องของความซื่อตรง เวลาค้าขายชาวบ้านจะเชื่อใจ สมัยที่ท่านมีอาชีพรับซื้อข้าวมาขาย ถ้าโยมไปกับรถรับซื้อด้วยชาวบ้านจะให้ข้าวมาขายก่อน โดยไม่ต้องพูดถึงเรื่องเงินทอง เพราะเขาเชื่อถือว่าจะซื่อตรง ไม่มีการโกงกันแน่ ...เวลาที่ลูกเกิดมีปัญหาอะไรกัน โยมพ่อจะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเสมอ เช่น ลูกทะเลาะเบาะแว้งกันตามประสาเด็ก ๆ โยมจะชำระความ โดยเรียกลูกที่มีเรื่องให้มานั่งพร้อมกัน แล้วท่านจะอธิบายเหตุ อธิบายผลต่าง ๆ ให้ฟัง ให้สามัคคีกัน โยมเป็นคนที่มีพู่กัน มีเหตุผล สามารถชี้แจงเรื่องความผิดชัดได้ชัดเจน ชาวบ้านเองเวลามีเรื่องวิวาทกัน ก็มักจะมาตามท่านให้ช่วยไกล่เกลี่ยตัดสินความให้เสมอ จนพวกเราเรียกท่านว่า ท้าวมาลีวราช

ความรักและความใกล้ชิดกับแม่ในวัยเด็ก จึงมีผลต่อการเสริมสร้างอุปนิสัยของพระธรรมปิฎกให้มีลักษณะสำคัญ ๆ เช่น เป็นคนใจดี ใจเย็น มีความขยัน อดทน รู้จักประนีประนอมและรักความสงบ ในขณะที่เดียวกันก็มีความซื่อสัตย์ รู้จักคิดหาเหตุผล คิดริเริ่มไม่เอาเปรียบผู้อื่นเป็นต้น (อาภา จันทรสกุล 2538 : 21) ลักษณะเหล่านี้จะปรากฏชัดเจนในผลงานของท่านจนเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทุกคน คือ ความซื่อตรงต่อพระไตรปิฎก ซื่อตรงต่อคัมภีร์และเอกสารอ้างอิงต่างๆ (อาภา จันทรสกุล 2538 : 14) ความซื่อตรงต่อหลักความจริงและหลักการต่างๆ การอธิบายและตีความพระพุทธศาสนาในเชิงประนีประนอม โดยอิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบายตามตัวอักษรของพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัดบนพื้นฐาน ที่คนรุ่นใหม่ยอมรับได้และคนรุ่นเก่าก็พึงพอใจ การพิจารณาคดีทางพระพุทธศาสนาที่ยึดหลักการพระธรรมวินัยเป็นเครื่องตัดสิน ไม่ว่าจะป็นกรณีสันตือโศก กรณีพระประพตติผิดพระธรรมวินัยอื่น ๆ เป็นต้น

ในวัยเด็ก พระธรรมปิฎกมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรงนัก เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นประจำ เช่น ป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร ท้องร่วงอย่างรุนแรงจนแทบจะเอาชีวิตไม่รอดเป็นต้น โรคบางอย่างแม้จะได้รับการรักษาแล้ว ยังได้กลายเป็นโรคประจำตัวของท่านในเวลาต่อมา ทำให้ท่านต้องเข้าออกโรงพยาบาลอยู่เป็นประจำด้วยโรคร้ายไข้เจ็บอื่น ๆ เสมอมา ดังบุบผา คณิตกุล (2538 : 84 - 85) น้องสาวของท่านเขียนเล่าไว้ว่า

ครั้นพอจำเริญกาลได้บรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็เกิดเป็นไส้ตั้งอักเสบ ต้องเข้ารับการผ่าตัด เป็นโรคปอด มีแผลในปอด และก็ได้รับการรักษายจนหายขาดแล้ว ตอนหลังก็เป็นโรคแพ้อากาศ หายใจไม่สะดวก แพทย์ให้ใช้ยาพ่นขยายหลอดลม ต่อมาก็ต้องเข้ารับการผ่าตัดอีกด้วย หูอักเสบอย่างหนัก อักเสบเข้าไปถึงในกระดูกพรุนหลังหูที่เรียกว่า มาสตอยด์ มีอาการปวดหู เป็นพัก ๆ ต้องเข้ารับการผ่าตัด โดยเฉพาะเรื่องหูและมาสตอยด์ถึง 2 ครั้ง และในช่วงที่เป็นอาจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เกิดมีก้อนเนื้อในกรวยไต ต้องเจ็บปวดทรมานอยู่หลายวันกว่าก้อนเนื้อจะหลุดไป และที่ร้ายยิ่งกว่านั้น ความที่ท่านจริงจังกับงานเขียนหนังสือ เขียนจนกระทั่งกลุ้มเนื้อที่แขนเกิดอาการเกร็งและอักเสบอย่างรุนแรง ปวดถึงกับยกแขนไม่ได้ คุณหมอฟีชายต้องส่งรูดโรงพยาบาลรับตัวไปพักรักษาอยู่หลายสิบวันเมื่อปีพุทธศักราช 2526 ต่อมาหลอดลมอักเสบ ตับไม่ปกติ ถ้าไส้พับ พอปีพุทธศักราช 2534 ไวรัสเข้าตา อักเสบบวม ต้องปิดตาทั้งสองข้าง ฉะนั้นงานนิพนธ์ของท่านที่ออกมาในช่วงนั้น จึงเป็นงานที่สำเร็จด้วย “หู” (ท่านบอกเอง) เรียบเรียงและตรวจโดยการฟังผู้อื่นอ่านให้ ต่อมาปีพุทธศักราช 2536 ในช่วงเข้าพรรษาท่านก็ป่วยด้วยสายเสียงอักเสบ แพทย์สั่งห้ามพูด เพราะฉะนั้นญาติโยมที่ไปเยี่ยมในตอนนั้น คงจำได้ว่า ท่านใช้กระดานแม่เหล็กมาเขียนตอบข้อซักถามและสั่งงาน... นอกจากนั้น ยังมีอาการผิดปกติของกรามบนและกรามล่างไม่ได้ส่วนกัน ซึ่งเป็นมานานจนใน พ.ศ. 2537 แพทย์ได้ให้ใช้วิธีเข้าเฝือกกราม(ไม่ใช่จัดฟัน) ซึ่งอาการอย่างนี้คุณหมอบอกว่า น้อยคนที่จะเป็น

ความเจ็บป่วยที่เกิดกับพระธรรมปิฎกมาตลอดนี้ น่าจะมีผลลบต่อภาวะทางด้านจิตใจของท่าน แต่ผู้ใกล้ชิดที่รู้จักท่านมาตั้งแต่เกิดและต่อ ๆ มา ก็ประจักษ์ว่า ไม่มีผลลบใด ๆ เกิดขึ้น และกลายเป็นว่า เป็นโอกาสที่ก่อให้เกิดการศึกษาและเรียนรู้ในอีกลักษณะหนึ่ง ดังที่ท่านเล่า (อาภา จันทรสกุล 2538 : 28 - 29)ว่า

อาตมารู้สึกและบอกตัวเองมาตั้งแต่เด็กว่า โรคภัยไข้เจ็บนั้นเกิดมาพร้อมอาตมาเป็นเพื่อนกันมา อาตมาไม่มองว่าเป็นศัตรู ตอนเด็ก ๆ จำได้ว่า บางครั้งกลับภูมิใจว่าเราป่วย แต่เราก็ทำได้ ตอนเรียนประถมก็มีได้เลื่อนชั้นกลางปีการศึกษา ตอนหลังการเจ็บป่วยกลับเป็นโอกาส เป็นเหตุให้มีเวลาเป็นของตัวเอง ได้เรียน ได้ทำงานเต็มที่ และเวลาป่วยก็มีคนมาช่วยเหลือ ให้ความเห็นใจ ก็ไม่เคยมองว่าเป็นสิ่งไม่ต้องการอะไร บางครั้งกลับมองว่า น้อยคนจะได้รับประสบการณ์แบบเรา เช่น ได้รู้จักกับการผ่าตัด ได้

ผ่ามาสตอยด์ถึง 2 ครั้ง หูข้างซ้ายที่เคยเกือบไม่ได้ยิน ก็ได้ยินเสียงกลับมา ... การเจ็บป่วย ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเรียน ... อีกอย่าง อาตมาชอบศึกษา เวลาป่วยก็มีโอกาสได้ค้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเอง เช่น เอา medical encyclopaedia มาเปิดดู เวลาป่วยเป็นอะไร ก็ค้นดู ตำรา ก็ได้ความรู้มากมายจากการเจ็บป่วยของตัวเอง

บุคคลที่คุ้นเคยและใกล้ชิดกับท่าน ก็จะทราบดีเช่นเดียวกันว่า ความเจ็บไข้ได้ป่วยไม่ได้มี ผลกระทบทางลบในการที่จะก่อให้เกิดปัญหาและอุปสรรคต่อวิถีชีวิตของท่านมากนัก ดังที่ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐาได้เล่าไว้ (ม.ป.ท. : 104) ว่า

บุคลิกของท่านประการหนึ่งที่เว้นจะกล่าวเสียมิได้ คือ ความขี้มึนขี้มั่วแจ่มใสที่ ปรากฏบนใบหน้าของท่านตลอดเวลา ไม่ว่านั่งปกติหรืออาพาธ เราจะดูไม่ออกเลย หน้าท่านจะขี้มึนขี้มั่วตลอดเวลา เว้นแต่เราจะเจาะจงถามอาการอาพาธของท่าน นั่นแหละ ท่านจึงเล่า ฟังแล้วนึกไม่ออกว่า ท่านยังคงขี้มึนขี้มั่วอยู่ได้อย่างไร

ในทางตรงข้าม ความเจ็บป่วยเหล่านี้ที่ท่านเผชิญ กลับมีส่วนอย่างสำคัญต่อการ สร้างสรรค์งานทางด้านพุทธธรรมกับการแพทย์ออกมาหลายชิ้น (Martin Seeger เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องสำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2545) ผลงานเหล่านี้ เช่น รักษาใจในยามรักษาคนไข้ ภายหยาไข้ ใจหายทุกข์ การศึกษาแพทยศาสตร์ในสังคมไทย การแพทย์แนวพุทธ อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม ยุคโลกาภิวัตน์ : บทบาทของแพทย์กับความหวังจากคนไข้ กรรมกับโรคพันธุกรรมในทัศนะ พระพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งต่อมาได้ตีพิมพ์รวมในหนังสือ การแพทย์ไทย : ทางเลือกในยุค โลกาภิวัตน์

นอกจากนี้แล้ว ธรรมชาติแห่งความอยากรู้อยากเห็น อยากเรียนรู้ในวัยเด็กของท่าน ทำให้ท่านเป็นเด็กที่มีจิตใจใฝ่เรียนรู้และสังเกตสิ่งต่าง ๆ เสมอ ประกอบกับท่านมีลักษณะนิสัยที่เด่นอย่างหนึ่ง คือ ความเป็นเด็กที่เรียวร้อย รู้จักแสดงอาการอ่อนน้อมถ่อมตนให้ความเคารพผู้ใหญ่ จึงทำให้พ่อแม่ และผู้ใหญ่เมตตา อยากที่จะตอบคำถาม อยากสอนอยากอธิบายให้ความรู้แก่ท่าน เสมอมา ท่านจึงมีความสุขและสนุกกับการเรียนรู้สิ่งต่างๆ เรื่อยมา จนกลายเป็นผู้มีจิตสำนึกของ การใฝ่ศึกษาเรียนรู้ แม้ท่านจะเล่นอะไรต่างๆ ตามประสาเด็ก การเล่นนั้น ก็จะเป็นไปในลักษณะ เป็นการเรียนรู้ด้วย ดังที่บุบผา คณิตกุล (2538 : 90) น้องสาวของท่านได้เขียนเล่าไว้ว่า

ความสนใจในวัยเด็กอย่างหนึ่งที่ทำให้โยมบิดาบ่นอย่างเอ็นดูบ่อย ๆ คือ ความอยากรู้ อยากรู้อะไร ความสนใจใฝ่รู้ของท่าน พี่ชายคนโตเล่าให้ฟังว่า ในช่วงเรียนอยู่ชั้นประถม ตอนปลายต่อมัธยมต้น เริ่มสนใจเล่นเครื่องจักรกลเล็ก เครื่องไฟฟ้า รั้วออกมาศึกษา อย่างเช่น ไฟฉาย จะใช้กันมากในโรงสีไฟ ก็ไปเก็บเอาที่เสีย ๆ มารื้อซ่อมใหม่ โดยเอาไฟ ฉายดีมาเป็นแบบ พอประกอบเข้าไปใหม่ ไฟฉายดีกลับเสีย ไฟฉายเสียกลับดีก็มี ประกอบเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้าใช้เองในสมัยที่เป็นสามเณร เช่น ทำหม้อแปลงไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องแบ่งและผ่อนกำลังไฟฟ้า โดยมีเครื่องมือครบชุดเช่น หัวแรงไฟฟ้า สำหรับ บั๊กหรืออุปกรณ์และสายไฟ ต่ออุปกรณ์เครื่องรับวิทยุ ยักเยื้องไปต่าง ๆ

การที่พระธรรมปิฎกได้เกิดและเติบโตมาในครอบครัวที่มีคุณธรรม ทำให้ท่านได้รับความรักและกระบวนการอบรมกล่อมเกลามาจากพ่อแม่และบุคคลในครอบครัว ซึ่งปัจจัยดังกล่าวได้ มีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพของท่านและต่อการก่อรูปความคิดของท่านในเวลาต่อมา

ส่วนในด้านการศึกษานั้น พระธรรมปิฎกได้เริ่มต้นชีวิตการศึกษาเมื่ออายุได้ 6 ขวบ ได้ เข้าเรียนที่โรงเรียนอนุบาลครูเฉลียวเป็นเวลา 1 ปี และได้เข้าเรียนในโรงเรียนระดับประถมศึกษา ที่โรงเรียนประชาบาลชัยศิริประชาราษฎร์ (วัดยาง) ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน แม้ท่านจะเจ็บป่วยอยู่เสมอ ท่านก็สามารถเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ได้โดยใช้เวลาเพียง 3 ปี โดยเรียนข้ามชั้น 1 ปี หลังจากนั้นแล้วท่านได้เข้ามาเป็นลูกศิษย์วัดพระพิเรนทร์ เข้าเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียน มัธยมวัดปทุมคงคา อำเภอสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร โดยได้รับทุนเรียนดีของ กระทรวงศึกษาธิการ ในขณะที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ท่านก็ป่วยเป็นโรคท้องร่วงอีก บิดา และน้องชายคนที่สองของท่าน คือ คุณผาสุก อารยางกูร ซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้เห็น พ้องต้องกันที่จะให้ท่านลาออกจากโรงเรียนและบรรพชาเป็นสามเณรแทน หลังจากที่ท่านเคย บรรพชาเป็นสามเณรเพื่อแก้บนแล้วครั้งหนึ่งเมื่อตอนอายุ 7 ขวบ (อาภา จันทรสกุล 2538 : 37 - 43) ท่านจึงได้บรรพชาเป็นสามเณรอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2494 ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าคณะอำเภอเป็น พระอุปัชฌาย์ ขณะที่ท่านมีอายุได้ 12 ปี

การบรรพชาเป็นสามเณรครั้งนี้ นับเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชีวิตและเป็นการ เริ่มต้นชีวิตของนักบวชของท่าน แม้โดยปกติท่านจะเป็นคนที่มีนิสัยเรียบร้อยอยู่แล้ว ไม่ชอบเล่น

ชุกชน มีจิตสำนึกจริงจังที่จะฝึกฝนตนเองให้อยู่ในความถูกต้องอยู่เสมอ เมื่อบวชใหม่ ๆ ท่านก็ยังฝึกตนเองอย่างเคร่งครัด ดังท่านได้เล่าไว้ (อาภา จันทรสกุล 2538 : 45)ว่า

อาตมารู้สึกแรงมากในเรื่องศีล ตั้งแต่บวชเณรแล้ว จะคอยระวังตัวไม่กล้าเล่นอะไรปกติก็ไม่เล่นจนอยู่แล้ว บางครั้งเด็กวัดและเณรองค์อื่น ๆ วิ่งเล่นกัน อาตมาก็ไม่ไปเล่นด้วย เคยมีพระผู้ใหญ่ถามว่า ทำไมไม่เล่น ไม่สบายหรือ อาตมาก็อ้อออกไปตามเรื่อง แต่ใจนั้นไม่อยากเล่น รู้สึกเองว่าไม่เหมาะ อีกอย่างจะคอยตรวจสอบตัวเองเสมอว่า วันนี้ทำอะไร พุดอะไรผิดหรือไม่ ความเป็นคนขี้รังเกียจ ขี้ระแวง กลัวตัวเองจะทำผิด แรก ๆ ก็อึดอัด มีผลต่อ สุขภาพจิต เพราะระวังมากเกินไป อยู่ ๆ ไปจึงค่อย ๆ ดีขึ้น ภาพที่พอจำได้อีกภาพหนึ่ง ตอนเป็นสามเณร เกี่ยวกับการระวังตัวมาก คือ เวลานั่งเรือไปไหน ๆ อาตมาจะรีบไปนั่งท้ายเรือแล้วนั่งนิ่งไม่เคลื่อนไหวเลย เพราะกลัวว่า ถ้าทำอะไรไม่สำรวมคนที่พบเห็นจะนึกตำหนิได้

ลักษณะดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นอุปนิสัยและลักษณะพิเศษของท่านเสมอมา ดังที่คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ (ม.ป.ท. : 105) ได้เล่าไว้ว่า

ท่านเป็นผู้รักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดมากทุกเรื่อง เรื่องโยมผู้หญิงไม่ต้องพูดถึง ท่านไม่ยอมให้ล้ำเข้าไปใกล้เขตกุฏิของท่านเลย แม้เวลาอาพาธ ต้องเข้าพักในโรงพยาบาล ก็ต้องจำกัดแต่เพียงบุรุษพยาบาลเท่านั้น ที่จะเข้าไปดูแลท่านใกล้ชิดได้ เวลาค้นอาหาร ก็ต้องตรงเวลาจริงๆ ทุกครั้งที่ไปต่างประเทศไกลๆ เช่น สหรัฐอเมริกา เขาเสิร์ฟอาหารกันหลายมื้อในเวลาเดินทาง แต่ท่านได้ฉันของเขามื้อเดียว เพราะเวลาไม่ตรงบ้าง ยังไม่สว่างบ้าง ...

ในปีแรกของการบวชเรียนอยู่ที่วัดบ้านกร่าง นอกจากจะกระทำกิจวัตรประจำวันคือ การทำวัตรเช้าเย็น การทำความสะอาดกุฏิแล้ว ท่านยังเรียนนักธรรมตรี พร้อมกับการใช้เวลาว่างในการอ่านหนังสือที่สนใจ และท่านมักจะไปค้นหนังสือจากตู้หนังสือเก่าของวัดมาอ่าน ซึ่งมีทั้งสมุดข่อยโบราณ ตำราไสยศาสตร์ ตำรายาและหลักธรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ คุณผาสุก อารยางกูร พี่ชายคนที่สองของท่าน ซึ่งเป็นผู้ที่สนใจหนังสือธรรมและหนังสือภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสนใจในผลงานของสุชีโว ภิกขุ ซึ่งเป็นพระรุ่นใหม่ในสมัยนั้นและมีชื่อเสียงโด่งดังในด้านการเผยแผ่ธรรม ถึงกับได้รับฉายาจากเพื่อน ๆ และผู้คุ้นเคยว่า สุชีโว (จิราภรณ์ เจริญเดช 2532 :

151) ก็มักจะนำหนังสือต่าง ๆ มาถวายท่านเสมอ เช่น หนังสือธรรม แบบเรียนภาษาอังกฤษและหนังสือสารคดีเป็นต้น ดังท่านได้เล่า (อาภา จันทรสกุล 2538 : 45 - 46)ไว้ว่า

ตอนบวชเณรใหม่ๆ ก็เอาหนังสือภาษาอังกฤษไปเรียนเองที่วัด อ่านแล้วก็หัดทำแบบฝึกหัดด้วยตัวเอง หนังสือชื่อ เอสเซนเชียล อิงลิช (Essential English) ก็เรียนภาษาอังกฤษด้วยตัวเองมาเรื่อย เพราะอาตมาชอบภาษา ภาษาอังกฤษมาก พี่ชายคนที่สองนี้มีส่วนมาก คือ พี่เป็นคนสะสมหนังสือมาก โดยเฉพาะหนังสือธรรมและภาษาอังกฤษ ก็เอาไปให้อาตมาอ่าน ความชอบภาษาอังกฤษนี้ อาจจะเป็นได้ว่า พี่ชายคนนี้มีอิทธิพลหนังสือของ อ.สุชีพ ปุญญานุภาพ อย่างเรื่องได้ร่มกาสาวพัสตร์ กองทัพนครนี้ จำได้ว่าชอบอ่าน อ่านบ่อย ตอนบวชเณรปีแรก พวกหนังสือชีวประวัติบุคคลสำคัญ อาตมาก็ชอบอ่าน อาตมาสนใจชีวประวัติของนักประดิษฐ์ เช่น โทมัส เอดิสัน นักวิทยาศาสตร์ก็ชอบ อ่านชีวประวัติของไอน์สไตน์ นิยมที่เขามีสติปัญญามาก เป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ค้นคว้าได้ล้ำหน้า แล้วก็ประวัติของคนที่มีนิสัยซื่อสัตย์ ซื่อตรงมาก ๆ ...

ความสนใจส่วนตัวในภาษาอังกฤษและธรรมะซึ่งได้รับอิทธิพลจากพี่ชายนั้น มีส่วนอย่างสำคัญต่อการสร้างสรรค์ผลงานของท่านในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการสืบสาวความคิดของทางตะวันตกซึ่งต้องใช้ความสามารถทางภาษาอังกฤษเป็นเครื่องมือสำคัญ และการเผยแพร่ธรรมของท่านเป็นภาษาอังกฤษ ท่านจึงเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในด้านภาษาอังกฤษอย่างยอดเยี่ยมหาผู้เปรียบเทียบได้ยาก ซึ่งอาจจะดีกว่าผู้ที่จบปริญญาเอกมาจากต่างประเทศด้วยซ้ำไป (จันทองประเสริฐ 2538 : 241 - 242) ดังจะเห็นได้จากที่ท่านสามารถไปบรรยายพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกา เช่น มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย เป็นต้น รวมทั้งผลงานเขียนในภาคภาษาอังกฤษที่มีชื่อเสียง เช่น Thai Buddhism in the Buddhist World, Buddhist Education และผลงานเรื่อง Foundations of Buddhist Social Ethics for Contemporary Thailand ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นความเรียงทางพระพุทธศาสนาที่ดีที่สุดเรื่องหนึ่ง การแต่งตำราภาษาอังกฤษ คือ English Lessons on Buddhism Book II ตลอดจนการได้รับการระบุเจาะจงให้ทำหน้าที่ล่าม ในการสนทนาธรรมระหว่างสมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระสันตะปาปาเมื่อคราวเยือนไทยเป็นต้น

ในการศึกษาเล่าเรียนนักธรรมและบาลี รวมทั้งการอ่านและศึกษาธรรมต่าง ๆ นั้น ท่านได้พัฒนาวิธีการในการศึกษาค้นคว้า การรวบรวมความรู้ต่าง ๆ และการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการอ่านการค้นคว้า ดังที่ท่านเล่าไว้ว่า(อาภา จันทรสกุล 2538 : 53)ว่า

อาตมามีนิสัยชอบรวบรวมประมวลเนื้อหาในหนังสือต่าง ๆ ให้ได้มากที่สุด โดยใช้เนื้อที่น้อยที่สุด จะได้ไม่เปลืองที่เก็บ จะเอาไปไหนก็สะดวก ตั้งแต่เป็นเณรเวลาเลือกสมุดจดบันทึก อาตมาชอบแบบบรรทัดแคบ ๆ ชนิด 25 บรรทัด ไม่ใช่แบบ 19 บรรทัด อาตมาจะเดินหาสมุดแบบนี้ แล้วเอามาตีเส้นแบ่งอีกบรรทัดละ 3 เส้น จะได้บรรทัดหนังสือได้มาก ๆ อาตมามีนิสัยที่ชอบย่อเนื้อหาจากหนังสือเล่มใหญ่ ๆ ลงในสมุดแบบนี้ พอย่อได้หมด ก็ไม่ต้องอ่านจากหนังสือเล่มโต ๆ อีก อ่านจากสมุดจดก็พอ ลักษณะนิสัยนี้มีมานานแล้ว เวลาเห็นหนังสือเล่มใหญ่หลาย ๆ ตอน (Volumes) ก็คิดอยากให้มีการย่อลงเหลือตอนเดียว เล่มเดียว ตอนเป็นเณรอยู่วัดปราสาททอง นิสัยชอบย่อเนื้อหาจากหนังสือต่าง ๆ ก็ทำเป็นปกติ เลยมีนิสัยที่สืบมา ชอบหนังสือประเภทที่มีเนื้อหาแน่น ๆ ประมวลเนื้อหาไว้มาก ๆ หนังสือประเภทสารานุกรม พจนานุกรมนี้ชอบมาก ตอนเป็นเณรเล็ก ๆ ก็ชอบสารานุกรมที่มีภาพมาก ๆ ชนิดเล่มเดียวจบ พจนานุกรมก็ชอบชนิดที่เล่มเล็ก ๆ พิมพ์ตัวหนังสือเล็ก ๆ แต่มีศัพท์มากที่สุด วารสารก็จะ เลือกอ่านสัปดาห์สารของ อ.นิลวรรณ ปิ่นทอง หรือประชาธิปไตย เพราะมีเนื้อหา มาก ได้ความรู้ทั้งสารคดี การเมือง ประวัติศาสตร์ แนวความคิดต่าง ๆ

อุปนิสัยดังกล่าวของท่านพระธรรมปิฎก ได้ส่งผลที่มีคุณค่าเป็นอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ผลงานของท่านในเวลาต่อมา คือ การที่ท่านเป็นผู้จัดประเด็นเรื่องต่าง ๆ ได้ดีเยี่ยม เวลาได้ฟังหรืออ่านอะไรมา ๆ ขาว ๆ ก็สามารถนำมาสรุปเป็นประเด็นสั้น ๆ ได้อย่างครบถ้วน (อาภา จันทรสกุล 2538 : 54) รวมทั้งการติดตามประเด็นความคิดของผู้อื่นได้เป็นอย่างดี เช่น ความคิดของตะวันตกเป็นต้น นอกจากนี้ ยังส่งผลต่อการสร้างสรรค์งานที่มีคุณค่าของท่านอีกประเภทหนึ่ง คือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์ ซึ่งเป็นงานที่สะท้อนอุปนิสัยดังกล่าวของท่าน

นอกจากนี้แล้ว ในวัยเด็กท่านยังมีอุปนิสัยใฝ่สร้างสรรค์และมุ่งสู่ความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ด้วย ดังท่านได้เล่า (คุชฎี อังสุเมธางกูร 2525 : 69) ไว้ว่า

อาตมาเมื่อเล็ก ๆ ยังเป็นเณร (นี่เป็นความคิดเมื่อสมัยเป็นเด็ก ๆ) มักจะมีความคิดเป็นความรู้สึกอึด ๆ เป็นกำลังใจอยู่เสมอ ๆ ว่า เรารคนไทย จะต้องทำอะไรให้ดีเยี่ยมได้ยิ่งกว่าญี่ปุ่นและฝรั่ง นึกอย่างนั้นจิตใจอยู่เรื่อย แต่ไม่ใช่ในทางก้าวร้าวเลยนะ เป็นไปในทางที่จะต้องทำอะไรที่เป็นความเจริญก้าวหน้า และก็ไม่ใช่มีแต่ความรู้สึกนี้ อย่างเดียว ในวัยนี้ จะมีศีลธรรม โดยเฉพาะพุทธภายิตหลายบทที่ใจชอบ โดยเฉพาะบทที่เด่นขยับขึ้นอยู่ในความจำ ก็คือ บทว่า อุตตานิ ทมยนติ ปณฺหิตา (บัณฑิต ย่อมฝึกตน) ... ในวัยเด็กนั้น เมื่อได้ยินเขาพูดถึง ความเจริญก้าวหน้าของฝรั่งหรือญี่ปุ่น ใจไม่ได้ตื่นตื่นที่จะอยากมีหรืออยากรับ เอาสิ่งเจริญของเขาแต่เกิดความรู้สึกว่า สิ่งที่เขาทำได้ เราก็ต้องทำได้และต้องทำให้ดีเลิศกว่า

อุปนิสัยดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การยึดคติชีวิตที่ว่า “อุตตานิ ทมยนติ ปณฺหิตา บัณฑิต ย่อมฝึกตน” มีผลต่อการสร้างสรรค์งานของท่านในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะเป็นพุทธธรรมหรือผลงานอื่น ๆ ซึ่งเป็นงานที่ท่านทำได้สำเร็จอย่างดีเยี่ยม และเป็นคุณธรรมที่ช่วยส่งเสริมความเป็นปราชญ์ของท่านเสมอมา และท่านเองมักจะเน้นย้ำเสมอในการที่จะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองและใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ ดังท่านได้กล่าวไว้ (พระเทพเวที 2534 : 88 - 89)ว่า

ขณะนี้สังคมโลก โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้มาถึงจุดที่ยอมรับปัญหาพากันแสวงหาทางออกและน้อมตัวเข้ามาสนใจแล้ว โลกเรามีสมบัติเหล่านี้ แล้วจะปล่อยโอกาสหรือทิ้งให้เขาไปเสีย ... ที่จริงเราอยู่ในฐานะที่จะศึกษาได้ดีกว่า เขาทำไมเราจะไม่นำหน้า Maslow บ้าง ? ทำไมเราจะไม่นำหน้า Fritjof Capra หรือ Schumacher บ้าง ?

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงพบว่า ผลงานของท่านทุกชิ้น ไม่ว่าจะเป็นงานนิพนธ์ การทำกิจกรรมต่างๆ ล้วนแฝงไว้ด้วยความเป็นเลิศที่มีมาตรฐานสากล และมีความเด่นชัด เทียบเท่าหรือหลายๆ เรื่องมีความเป็นเลิศกว่างานของนักคิดชาวตะวันตกด้วยซ้ำไป

ต่อมาในพรรษาที่สาม ท่านได้เดินทางเข้ามาศึกษาในกรุงเทพมหานคร โดยพำนักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ และได้เรียนบาลี ณ สำนักเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม จนกระทั่งสอบได้เปรียญธรรม 4 ประโยค แล้วจึงเข้าศึกษาต่อที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ควบคู่ไปกับการเรียนบาลีด้วยตนเอง และท่านก็สามารถสอบผ่านทุกปี จนกระทั่งจบเปรียญธรรม 9 ประโยคขณะยังเป็นสามเณร สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ชนมิกมหาราชชาธิราช

องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก รัชกาลปัจจุบัน จึงทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้รับท่านเป็นนาคหลวง อุปสมบท เมื่อวันที่จันทร์ที่ 24 กรกฎาคม 2504 ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยได้รับนามฉายาว่า “ปยุตโต” ซึ่งแปลว่า “ประยุกต์” หรือ “ประกอบ”

ส่วนการศึกษาในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ท่านได้เข้าศึกษาในสาขาพุทธศาสตร์ จนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต ด้วยเกียรตินิยมอันดับ 1 ในปีการศึกษา 2504 โดยมีผลการเรียนดีเลิศ ดังที่งานังค์ ทงประเสริฐ ราชบัณฑิต (2538 : 229,241) ซึ่งเคยสอนท่านในชั้นปีที่ 1 และปีที่ 4 ได้เขียนเล่าถึงความประทับใจที่มีต่อลูกศิษย์ของท่านไว้ว่า

ในบรรดานิสิตรุ่นเดียวกันนั้น ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต เป็นผู้ที่เรียนเก่งกว่านิสิตทุกรูปในทุกวิชา โดยเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษ เห็นว่าท่านมีความรู้ความสามารถเป็นเยี่ยม ข้าพเจ้าจึงได้มอบหมายให้ท่านแปลหนังสือ Asokan Inscriptions (จารึกอโศก) เป็นภาษาไทย เพื่อพิมพ์เผยแพร่ต่อไป ตั้งแต่สมัยท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกยังเป็นพระมหาประยุทธ์ ปยุตโต อยู่ ท่านได้แปลเสร็จตั้งแต่ พ.ศ. 2506 ... ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ทั้งๆ ที่ได้เคยไปศึกษาในต่างประเทศเลย มีความรู้แค่ปริญญาตรีพุทธ-ศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ 1 รูปแรกของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์เท่านั้น แต่ความรู้ด้านภาษาอังกฤษของท่านนับว่าเป็นเยี่ยม อาจดีกว่าผู้ที่จบปริญญาเอกมาจากต่างประเทศด้วยซ้ำไป แสดงให้เห็นว่า ท่านมีความเข้าใจในอรรถรสของภาษาอังกฤษได้ลึกซึ้ง และสามารถถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาไทยที่ไพเราะเพราะพริ้งเป็นอย่างยิ่ง

มีข้อที่น่าสังเกตว่า การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ ท่านได้ศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาบาลีด้วย ซึ่งเป็นการเรียนที่หนักมาก ท่านสามารถสอบผ่านบาลีได้ทุกปีจนสำเร็จเปรียญธรรม 9 ประโยค ขณะยังเป็นสามเณรตั้งกล่าวมา ขณะเดียวกันผลการเรียนที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ก็อยู่ในระดับดีเยี่ยม จนบางปีได้ข้ามชั้นเช่น ในช่วงที่เรียนในระดับบาลีอบรมศึกษาและในระดับอุดมศึกษาที่เป็นหลักสูตร 2 ปี ก็สามารถจบในปีเดียว ท่านจึงเป็นพระภิกษุรูปแรกที่ได้เกียรตินิยมอันดับ 1 จากมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ ซึ่งท่านได้เล่าถึงวิธีการศึกษาเล่าเรียนและการใช้เวลาเรียนอย่างมีคุณค่าไว้ (อาภา จันทรสกุล 2538 : 59 - 60)ว่า

เอาสมาธิมาแบบรับผิดชอบตัวเอง เวลาเรียนหนังสือ เอาสมาธิวางแผนล่วงหน้าในแต่ละปี โดยดูว่า ปีนั้นต้องเรียนวิชาอะไรบ้าง แต่ละวิชามีหนังสือกี่เล่ม ก็จะจัดมาให้ครบทั้งการเรียนบาลีและการเรียนที่มหาวิทยาลัยฯ แล้วดูว่า หนังสือทั้งหมดที่ต้องอ่านต้องดู มีจำนวนทั้งหมดกี่หน้า แล้วก็มาดูเวลาที่มี ตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงวันสอบมีกี่วัน เอาสมาธิก็จะกะให้มีเวลาทบทวนไว้ด้วยประมาณ 1 เดือน หักเวลาทบทวนแล้วเหลือก็วันก็เอาไปหารจำนวนหน้าของหนังสือ ที่ต้องอ่านต้องดูก็รู้ว่า ต้องรับผิดชอบตัวเองเรื่องการเรียนในแต่ละวันอย่างไร จะอ่านวิชาไหน จำนวนกี่หน้าหรือต้องหัดแปลบาลีวันนี้ กี่หน้า ก็ต้องทำให้ได้ตามนั้น เวลาอ่านหนังสือเอาสมาธิมาขยันทำโน้นต่อสรูประเด็นสำคัญ ๆ ไว้หมด เวลาทบทวนก็ง่ายเข้า เพราะทบทวนจากโน้นต่อยี่ ถ้ามีเหตุทำไม่ได้ครบตามที่กะเอาไว้ เช่นบางวันมีแขกมาเยี่ยมมาคุยด้วย หรือมีธุระอื่นมาแทรก ก็ต้องนำไปทบทวนเพิ่มเติมให้ได้ในวันถัดไป ก็ทำมาแบบนี้โดยตลอด...

เมื่อท่านสำเร็จการศึกษาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทยแล้ว ในปี พ.ศ. 2505 ท่านก็ได้เริ่มทำงานในสถาบันการศึกษาแห่งนี้ โดยเป็นอาจารย์ประจำแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา และต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. 2505 - 2517 ท่านก็ได้รับตำแหน่งบริหารเป็นผู้ช่วยเลขาธิการและรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตามลำดับ ในระหว่างปี พ.ศ. 2515 - 2519 ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ต่อมาท่านก็ได้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส ภายหลังจากที่ได้จัดวางระบบและระเบียบของวัดเรียบร้อยแล้ว และตั้งแต่นั้นปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน ท่านดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก อำเภอสามปราณ จังหวัดนครปฐม

เมื่อพิจารณาปัจจัยทางด้านชาติภูมิ การศึกษา และการทำงานจะเห็นได้ว่า พระธรรมปิฎกที่ถือกำเนิดในตระกูลของชนชั้นกลาง คือ ในตระกูลพ่อค้าในเขตภาคกลางของประเทศไทย คือ จังหวัดสุพรรณบุรี มีชีวิตที่เติบโตและได้รับการศึกษาทั้งในระดับเบื้องต้นและสูงสุดจากสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในภาคกลางนี้ บริบททางด้านชาติภูมิ การศึกษา และประสบการณ์ในการทำงาน จึงมีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อความคิดและทรงสนะของท่านในการสร้างสรรค์ผลงาน และเพียรพยายามเพื่อที่จะนำประโยชน์สุขให้เกิดแก่บุคคลทั่วไปเป็นอย่างยิ่ง

แต่เมื่อกล่าวถึงคุณลักษณะเฉพาะของท่าน จะเห็นลักษณะเด่นของท่านประการหนึ่ง ก็คือ ความที่เป็นนักปราชญ์ผู้นำเสนอทางสายกลางตลอดมา ดังเราจะเห็นได้จากบริบทต่างๆ ที่ท่าน

เกี่ยวข้องและโดยการเปรียบเทียบกับพระนักปราชญ์รูปอื่นในสังคมไทย กล่าวคือ เมื่อพิจารณาจากการวางระยะห่างความสัมพันธ์ของท่านกับคณะสงฆ์ไทยโดยรวม จะพบว่า ท่านรักษาระยะห่างอย่างพอดีหรือเป็นกลางเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับพระนักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงของประเทศไทย คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าท่านจะได้รับอิทธิพลจากปราชญ์ทั้งสองท่านนี้ก็ตามที่

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือกำเนิดในราชตระกูลและทรงมีบทบาทและผลงานอยู่ในช่วงการปรับเปลี่ยนประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ พระองค์จึงทรงดำเนินบทบาทอย่างเต็มที่ในการตอบสนองความต้องการของชาติบ้านเมือง ด้วยการดำเนินตามพระราโชบาย โดยพระองค์ท่านได้อธิบายและตีความคำสอนในพระพุทธศาสนาให้เข้ากับหลักเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นของสถาบันทั้งสาม คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ (ภัทรพร สิริกาญจน 2529 : 136) สถานะและบทบาทของพระองค์ จึงมีความใกล้ชิดและอิงแนบกับทางการเมืองและการปกครองเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อเปรียบเทียบกับพุทธทาสภิกขุ ในฐานะนักปราชญ์ที่เคยร่วมสมัย ก็จะเห็นชัดว่าพุทธทาสภิกขุนั้น แม้จะขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ไทย แต่เราก็จะเห็นระยะห่างกับคณะสงฆ์ค่อนข้างจะชัดเจน ตั้งแต่เมื่อท่านได้คาดหวังต่อคณะสงฆ์ถึงกับเข้ามารับการศึกษาระบบของคณะสงฆ์ไทยในกรุงเทพมหานคร แต่แล้วท่านต้องวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนาของไทยอย่างเข้มงวดกวดขัน โดยเฉพาะในประเด็นที่ไปหมกมุ่นกับพิธีกรรมต่าง ๆ อันว่างเปล่าไร้สาระ ท่านจึงได้เสนอให้ย้อนกลับไปหาหลักคำสอนดั้งเดิมที่แท้จริง แทนที่จะหมกมุ่นหรือติดอยู่เพียงแค่พิธีกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ท่านจึงได้กลับไปตั้งชุมชนปฏิบัติธรรมแห่งใหม่ที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจคณะสงฆ์ไทย คือ “สวนโมกข์” ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติธรรมที่เป็นอิสระจากคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ แนวความคิดของพุทธทาสภิกขุที่แสดงผ่านงานเขียนและบรรยายส่วนใหญ่จึงมีลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นอิสระ และมีลักษณะโจมตีความเชื่อและการปฏิบัติตามแนวจารีตที่ค่อนข้างจะมงายไร้สาระ จนท่านมักได้รับการขนานนามว่า เป็นนักปฏิรูปหรือนักปฏิวัติทางพุทธศาสนาของเมืองไทย (ภัทรพร สิริกาญจน 2532 : 2) ข้อแตกต่างระหว่างท่านพุทธทาสภิกขุกับพระธรรมปิฎกที่สำคัญ จึงอยู่ที่ “ในขณะที่ท่านพุทธทาสทำงานอย่างค่อนข้างเป็นอิสระจากสถาบันทางอำนาจของคณะสงฆ์ พระธรรมปิฎกกลับทำงานเป็นดั่งมันสมองอันสำคัญที่ฝ่ายปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันต้องคอยสดับรับฟัง” (ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ 2538 :2) นั่นก็เพราะว่า พระธรรมปิฎกรักษาระยะห่างกับคณะสงฆ์อย่างพอดี แต่ในขณะที่เดียวกันพระธรรมปิฎกเองก็ยึดมั่นในหลักธรรมวินัยเป็นหลัก ไม่ได้เข้าไปยุ่ง

เกี่ยวกับอำนาจภายในขณะสงฆ์จนเกินไปดังจะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดกรณีเหตุการณ์สำคัญในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นกรณีสันตือโสภหรือธรรมกายก็ตาม ท่านมักจะถูกกล่าวหาและโจมตีจากฝ่ายต่าง ๆ เสมอ ดังในกรณีสันตือโสภท่านได้รับการกล่าวหาว่าเป็นพวกมหาเถรสมาคม แต่พอท่านแสดงท่าทีต่อกรณีธรรมกายท่านก็ได้รับการวิจารณ์จากคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งว่า ไม่เป็นกลางหรือไม่เห็นด้วยกับคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ แต่ในที่สุดแล้ว การพิจารณากรณีต่าง ๆ ก็ล้วนแต่อาศัยแนวคิดของท่านเป็นเครื่องมือสำคัญในการพิจารณาข้อพระธรรมวินัย

การดำเนินตามหลักทางสายกลางของท่านยิ่งชัดเจนยิ่งขึ้น ในการอธิบายและตีความคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยการเชื่อมโยงภูมิปัญญาพุทธศาสนาเข้ากับภูมิปัญญาสมัยใหม่ เชื่อมโยงภูมิปัญญาไทยตามแนวจารีตเข้ากับความทันสมัยของโลกสมัยใหม่ เชื่อมโยงความดีงามส่วนบุคคลเข้ากับความดีงามของสังคมได้อย่างสมดุล การอธิบายและตีความคำสอนของท่านจึงเป็นไปบนพื้นฐานที่คนรุ่นเก่าพึงพอใจ และคนรุ่นใหม่ก็ยอมรับได้ โดยการอธิบายหรือตีความคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น ท่านมีจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจน และพิจารณาทุกองค์ประกอบอย่างครบถ้วนรอบด้าน ไม่ละเลยองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง แต่จะให้ความสำคัญและพิจารณาองค์ประกอบอื่น ๆ อย่างสมดุลกัน ลักษณะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้จาก “พุทธธรรม” งานนิพนธ์เพชรน้ำเอก ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคำสอนที่อธิบายและตีความขึ้นพื้นฐานพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในประเทศไทยในสมัยปัจจุบันที่ยอดเยี่ยมที่สุด (Swearer in S.Sivaraksa 1992 : 182) ก็ประกอบไปด้วยสองภาคใหญ่ กล่าวคือ ภาค 1 มัชฌิมธรรมเทศนา ว่าด้วยหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติหรือความจริงที่เป็นกลาง และภาคที่ 2 มัชฌิมาปฏิปทา ว่าด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฏธรรมชาติหรือทางสายกลาง ท่านจึงมีลักษณะเป็นผู้ที่ “ยืนอยู่ในท่ามกลาง” และคงความเป็นกลาง (Olson 1995 : 6) ในทุกกรณี

หลักทางสายกลางนี้ จึงเป็นหลักที่พระธรรมปิฎกเห็นว่า มีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติ ที่จะช่วยให้การดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายและเป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง (พระธรรมปิฎก 2538 ข : 581) ดังท่านได้อธิบายหลักทางสายกลางไว้(พระธรรมปิฎก 2538 ข : 582-583) ว่า

ความเป็นทางสายกลาง (the Middle Path หรือ Middle Way) นั้น เป็นเพราะไม่เข้าไปข้องแวะที่สุดสองอย่าง (แต่ไม่ใช่อยู่กลางระหว่างที่สุดทั้งสอง) คือ กามสุขัลลิกานุโยค

การหมกมุ่นอยู่ด้วยความสุข ... อัดตกลิมถานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง ... ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน ความแน่นอนของทางสายกลางนั้น อยู่ที่ความมีจุดหมายหรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่แน่นอนแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมายนั้น หรือการกระทำที่ตรงจุด พอเหมาะพอดีที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้น แผลก็คือ ทางสายกลาง เปรียบเหมือนการยิงลูกศรหรือยิงปืนอย่างมีเป้าหมาย จำเป็นต้องมีจุดที่เป็นเป้า การยิงถูก คือ การกระทำที่พอเหมาะพอดีให้ลูกปืนหรือลูกศรพุ่งไปสู่จุดที่เป็นเป้า ความเป็นทางสายกลางย่อมอยู่ที่การยิงตรงพอดีสู่จุดที่เป็นเป้านั้น ... ทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา นี้ มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์หรือภาวะหลุดพ้นเป็นอิสระไร้ปัญหา มรรคคือระบบความคิดและการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุด พอเหมาะพอดีให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมายคือความดับทุกข์นี้ จึงเป็นทางสายกลางหรือ มัชฌิมาปฏิปทา

โดยนัยนี้ ปัจจัยทางด้านชาติกำเนิด การศึกษาและประสบการณ์ในการทำงาน จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีผลกระทบต่อความคิดและทัศนคติของพระธรรมปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติที่นำเสนออย่างเป็นกลาง สมดุลและบูรณาการ เหมือนกับภูมิหลังของท่าน

3.2.2 ปัจจัยที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

ปัจจัยที่เป็นบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีผลกระทบต่อแนวคิดและทัศนคติของพระธรรมปิฎกนั้น มีทั้งปัจจัยที่เป็นสภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งสภาพดังกล่าวนี้ ไม่เพียงแต่ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกโดยทั่วไปอีกด้วย บริบททางสังคมและวัฒนธรรมเหล่านี้มีผลต่อการอธิบายและตีความคำสอนของพระธรรมปิฎกเป็นอย่างมาก เพราะถือเป็นปัญหาที่ท่านจะต้องวิเคราะห์และประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการแก้ไขและพัฒนา เพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาดังกล่าว

ในช่วง 5-6 ทศวรรษที่ผ่านมา นี้ กล่าวได้ว่า โลกของเราได้มีความเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เพราะถือได้ว่า เป็นยุคความเจริญแบบยุคอุตสาหกรรม ที่โลกมีความเจริญอย่างมากมาในด้านวัตถุ ชีวิตมนุษย์ในยุคนี้มีความสะดวกสบายเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทางด้านการแพทย์ ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าดังกล่าวนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า คนจำนวนไม่น้อย เริ่มที่จะตระหนักถึงภาวะความเจริญดังกล่าวว่า เป็นความเจริญที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุข แก่มวลมนุษยชาติที่แท้จริงหรือไม่ เพราะเริ่มเป็นที่ชัดเจนว่า ในประเทศที่เจริญแล้ว มีปัญหาต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย ทั้งปัญหาชีวิตและปัญหาของสังคม และปัญหาดังกล่าวทวีความรุนแรงมากขึ้น และส่งผลกระทบต่อถึงธรรมชาติแวดล้อมด้วย จนเป็นที่หวาดวิตกกังว่า สภาพความเจริญอย่างนี้ อาจจะนำโลกไปสู่หายนะ และมนุษย์เองอาจจะต้องถึงกับสูญสิ้นพันธุ์ได้

พระธรรมปิฎก (2531 ก : 9-18) ได้แบ่งความเจริญของอารยธรรมมนุษย์ เท่าที่ผ่านมาแล้ว เป็น 2 ยุคสำคัญด้วยกัน คือ

ก. ยุคเกษตรกรรม เป็นยุคที่มนุษย์พ้นจากความเป็นคนป่าเถื่อนและเริ่มมีอารยธรรมขึ้น เริ่มมีการเพาะปลูก ในยุคเกษตรกรรมนี้ มนุษย์พึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น ไม่ว่าจะทำมาหาเลี้ยงชีพหรือจะทำอะไร มนุษย์ก็ทำกับสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นไปตามปกติ เช่นจะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ปลูกข้าว ก็ทำกับผืนดินในนา แล้วก็อาศัยธรรมชาตินั้นเองคอยปรับตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติ และปล่อยให้ธรรมชาติดำเนินไปตามทางของมัน รอคอยเวลาแล้วผลผลิตก็เกิดขึ้น ในยุคนี้มนุษย์ก็เพียงแต่อยู่ให้กลมกลืนกับธรรมชาติ เมื่อเข้ากับธรรมชาติได้ก็อยู่ได้ ซึ่งก็นับว่าอยู่ได้ด้วยดีพอประมาณ แต่เป็นลักษณะที่ต้องขึ้นกับธรรมชาติมาก อันนี้ก็เป็นลักษณะของชีวิตแบบหนึ่ง

ข. ยุคอุตสาหกรรม เป็นยุคที่มนุษย์เริ่มเห็นว่า การมีชีวิตอยู่อย่างในยุคเกษตรกรรมนั้น ยังไม่มีความสุขที่แท้จริง ไม่เพียงพอที่จะเป็นชีวิตที่ดี ก็มีการพัฒนาวิทยาการและระบบวิธีต่างๆ มากขึ้น จนเจริญมาเป็นยุคที่เรียกว่าอุตสาหกรรม ในยุคนี้ มนุษย์พยายามที่จะสร้างสรรค์ พัฒนาความรู้ความเข้าใจทางวิชาการขึ้นมาในแต่ละด้าน แต่ละสาขาให้เจริญเต็มที่ เพราะตอนนี้มีมนุษย์พยายามที่จะเอาชนะธรรมชาติ จะทำให้เหนือกว่าที่ธรรมชาติจะทำให้ได้และสามารถแก้ปัญหาที่เกิดจากธรรมชาติได้ และการที่จะเอาชนะธรรมชาตินั้น มนุษย์จะต้องสร้างสรรค์ผลิตสิ่งทั้งหลายที่ตนต้องการขึ้นมาเอง เมื่อจะผลิตสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง ก็ต้องแยกแยะวิเคราะห์ธรรมชาติให้รู้จักองค์ประกอบต่างๆ ที่จะนำมาผลิต ผลที่สุดก็เกิดความรู้ทางวิชาการเป็นเฉพาะด้านๆ มากขึ้นทุกที จนกระทั่งมีลักษณะเป็นความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน ที่เรียกว่า specialization ยุคอุตสาหกรรมนี้ จึงเป็นยุคที่มนุษย์มีความหวังมากในการที่จะเอาชนะธรรมชาติได้โดยสมบูรณ์ แล้วมนุษย์ก็มีความสุขที่สุด แต่การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ผ่านมาก กลายเป็นว่าการ

เอาชนะธรรมชาตินั้นได้สร้างปัญหาให้กับธรรมชาติ ทำให้ระบบความสัมพันธ์ภายในองค์กรรวมคลาดเคลื่อนระส่ำระสายไป พอสร้างปัญหาให้แก่ธรรมชาติแล้ว ปัญหาในธรรมชาตินั้นก็ส่งผลย้อนกลับมาเป็นปัญหาแก่มนุษย์เอง จนกระทั่งมนุษย์นี้รับปัญหานั้นแทบไม่ไหว เป็นเหตุให้ยุคอุตสาหกรรมจะต้องสิ้นสุดลง

ความเจริญก้าวหน้าในยุคอุตสาหกรรมนี้ ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย แต่พอสรุปได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ (พระเทพเวที 2531 ก : 9-13) คือ

ประการที่หนึ่ง ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการและระบบการต่าง ๆ เป็นต้นนั้น ได้เจริญออกไปเรื่อย ๆ ในสายวิทยาการของตนเอง ดิ่งลึกลงไป โดยไม่คำนึงถึงวัตถุประสงค์เดิมที่จะให้เกิดคุณค่าแก่มนุษย์ และไม่คำนึงถึงตัวประโยชน์สุขแก่ชีวิตของมนุษย์ที่แท้จริง คือ มุ่งให้วิทยาการ ให้ระบบการอะไรต่าง ๆ ในสายของตนนั้นเจริญต่อไป ๆ เป็นเส้นตรงให้มากที่สุดของมันเท่าที่จะทำได้ โดยไม่คำนึงว่ามนุษย์จะเป็นอย่างไร

ประการที่สอง ความเจริญของวิทยาการและระบบต่าง ๆ เหล่านี้ มีความคับแคบอยู่กับด้านที่ตนชำนาญพิเศษแต่ละอย่าง ๆ โดยที่แต่ละด้านแต่ละสายทั้งหมดเหล่านั้น ไม่มาประสานกลมกลืนกัน ไม่เชื่อมโยงกัน เมื่อไม่มาเชื่อมโยงกันก็ไม่เกิดความพอดี ไม่เกิดสมดุล เมื่อเสียสมดุลแล้วก็จะเกิดผลเสียอย่างที่กล่าวมาข้างต้น กลับมาเป็นผลร้ายในข้อที่ว่าความเจริญเหล่านั้นเกิดมาขัดแย้งกัน ทำให้เกิดผลเสียและก่อโทษมหาศาลแก่มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม

ลักษณะดังกล่าวนี้ จะพบได้จากวิทยาการต่างๆ ในปัจจุบัน เช่น วิชาการแพทย์ ที่เน้นแพทย์เฉพาะทาง วิชาการทางด้านเศรษฐศาสตร์ ก็กลายเป็นเศรษฐศาสตร์แห่งโภคทรัพย์ (economics of wealth) เป็นเศรษฐศาสตร์แห่งตัวเลขเงินตรา มิใช่เศรษฐศาสตร์เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์

การศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ในปัจจุบัน จึงได้แบ่งแยกออกไป ซอยละเอียดเป็นสาขาย่อย ๆ และก็นำไปสู่ความเป็นผู้ชำนาญเฉพาะด้านนั้น ๆ เมื่อเรียนกันไปกันมาแล้วมันไม่เชื่อมโยงเข้ามาสัมพันธ์กัน เมื่อเรามุ่งแต่ความชำนาญพิเศษทางด้านนั้น ๆ ก็ลืมมองการพัฒนาความเป็นคน และในท้ายที่สุดก็นำไปสู่ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม

ดังนั้น แนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตและสังคม อันรวมเรียกว่า ปัญหาของอารยธรรมในปัจจุบัน จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ ที่ไปพ้นจากการมองแบบแบ่งแยกอย่างที่เป็นอยู่ในยุคอุตสาหกรรม โดยจะต้องเน้นการเชื่อมโยงและการมองแบบองค์รวมนบูรณาการองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันให้ครบถ้วน และรอบคอบ การนำเสนอแนวคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎก จึงน่าจะเป็นทางออกอย่างหนึ่งในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตและสังคม ที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืนของมนุษยชาติสืบไป

3.3 การอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎกในฐานะที่เป็นนักปราชญ์ที่สำคัญ มีผลงานทางวิชาการมากมายที่ได้นำเสนอต่อสังคมเสมอมา การสร้างสรรค์ผลงานของท่านจึงต้องอาศัยคุณลักษณะส่วนตัวที่จะเอื้อต่อการสร้างสรรค์ดังกล่าว และจะต้องมีวิธีการในการนำเสนอที่เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งจะพบว่า ในส่วนคุณลักษณะส่วนตัวของท่าน ท่านจะมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาและสร้างสรรค์ความคิดและงานทางด้านวิชาการที่แตกต่างไปจากนักคิดคนอื่น ๆ หลายประการ ดังที่สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2532 : 38 - 41) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะที่เด่นของท่านไว้ 7 ประการ คือ

- (1.) วิถีชีวิตพรหมจรรย์อันประเสริฐเป็นตัวเอื้ออาทรที่สำคัญยิ่ง ต่อความคิดอันเลิศ อันมีส่วนอย่างสำคัญต่อการสร้างสรรค์ผลงานที่ยิ่งใหญ่
- (2.) วัตรธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างแตกฉานตามแนววิภังชวาท สามารถจับแก่นธรรมนำมาชี้แจงแสดงได้อย่างอภิลิโก
- (3.) รู้เท่าทันสังคมร่วมสมัย เข้าใจดีตีความเป็นมา ทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และสังคมอันซับซ้อนในปัจจุบัน โดยโยงไปถึงนานาชาติ ในขณะที่ท่านเองก็มีมิติทางบรมธรรมเป็นตัวกำหนดอยู่แล้ว ลักษณะเหล่านี้จึงช่วยให้ท่านสามารถสร้างสรรค์สติปัญญาอันเป็นสากล โดยยังคงมีเอกลักษณ์ของไทยอยู่ด้วยรู้ภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย โดยภูมิใจในกระแสนั้น ๆ อย่างรู้เท่าทัน
- (4.) รู้ภาษาอังกฤษจนสามารถจับความคิดและรู้เท่าทันวิธีวิทยา (methodology) และแนวคิดของทางตะวันตก โดยที่ท่านก็ไม่ได้ถือว่า ของไทยจะต้องดีกว่า หากแต่ท่านรู้จักนำมาประสานและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย

(5.) ความคิดและงานเขียนของท่าน มีเป้าหมายเพื่อกำจัดการก่อกองทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะ เป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคลหรือทุกข์ในทางสังคมอันซับซ้อน โดยแนวทางแห่งอริยมรรคหรือ เป็นไปตามนัยแห่งไตรสิกขา

(6.) งานของท่านเริ่มที่ธรรมจันทะเป็นที่ตั้ง มิใช่เริ่มที่อามิสหรือการชื่นใจ โดยที่ มืองค์คุณแห่งอิทธิบาททั้งสามที่เหลือ คือ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาเป็นปัจจัยเกื้อหนุน งานทาง ความคิดของท่านจึงออกมาอย่างดีเลิศ

(7.) งานคิดงานเขียนของท่านเป็นไปโดยปราศจากอคติทั้งสี่ โดยท่านจะมองอะไร ไปตามสภาพเป็นจริงอย่างปราศจากการยึดมั่นถือมั่น ไม่ว่าจะเป็นการเอาตัวตนเข้าไปจับ (มานะ) เอาทฤษฎีหรืออุดมการณ์เข้าไปจับ (ทิฎฐิ) งานเขียนของท่านจึงไม่ได้มุ่งไปในทางยึดติดหรือ ต้องการส่วนได้ส่วนเสียในทางใดทางหนึ่ง (ตัณหา) งานของท่านจึงมุ่งไปที่สภาพอันปราศจาก ตัวตนหรือการยึดติดในตัวตน (อนัตตา)

คุณลักษณะดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับการศึกษาพรรณานะของนักวิชาการหลายๆ คนที่ได้ ศึกษาถึงคุณลักษณะของท่าน ไม่ว่าจะเป็่นสุมน อมรวีวัฒน์ (ใน. กระทรวงศึกษาธิการ 2538 : 176 - 178) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ผลงานของพระธรรมปิฎกและได้สังเกตจริยาวัตรของท่าน โดยการ อาศัยเกณฑ์ของการเป็นสีกษิต คือ บุคคลผู้มีการศึกษา (Educated Man) ตามแนวคิดของ น.ม.ส. ซึ่ง มีเกณฑ์อยู่ 6 ประการ ก็พบว่า พระธรรมปิฎกมีคุณสมบัติของคนที่ได้ชื่อว่า เป็นสีกษิตอย่าง สมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นผู้มีความสามารถในการใช้ภาษาได้อย่างถูกต้อง (Correct Use of Language) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาบาลี เป็นผู้มีจรรยาตรงตาม มีความ ประพฤติดี (Good Manners) เป็นผู้มีรสนิยมดี (Good Taste) คือเป็นผู้มีความประณีต มีระเบียบ รู้จักคิด เป็นผู้รู้จักคิดไตร่ตรองถ่องแท้ (Reflection) สามารถคิดวิเคราะห์ได้อย่างดีเยี่ยม เป็นผู้มีความ เจริญทางกายและเจริญปัญญา (Growth) มีการฝึกฝนตนเองเป็นอย่างดี มีความฉลาดมีสติปัญญาดี และเป็นผู้มีความสามารถแปลความคิดออกเป็นความทำได้ (Power to Translate Thought into Concise Action) สอนคนอื่นอย่างไรก็ปฏิบัติได้ตามอย่างที่สอน เป็นต้น

จากคุณลักษณะเด่นดังกล่าวของท่านนั้น ได้นำไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ของท่าน อย่างมากมายทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่ปัจจุบันมีจำนวนมากกว่า 300 เล่มนั้น จะพบว่า งานเหล่านี้ครอบคลุมวิชาการเกือบทุกสาขาทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ การศึกษา จิตวิทยา สิทธิมนุษยชน ปรัชญา การเมือง เศรษฐศาสตร์ นิเวศวิทยา การแพทย์ วัฒนธรรมหรือศาสนา

เป็นต้น ซึ่งผลงานของท่านทั้งหมดสามารถสรุปได้เป็น 3 ลักษณะหรือกลุ่มใหญ่ (Olson in Phra Rajavaramuni 1987 : V) คือ

1. การให้ความหมายหรือคำอธิบายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อย่าง
เที่ยงตรง
2. ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และ
3. การประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเข้ากับประเด็นทางสังคมทั่วไป ทั้ง
ทางการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการปกครอง ตลอดจนวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
ของท่าน จึงเป็นงานที่อาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเครื่องมือสำคัญในการอธิบายและประยุกต์
แนวคิดเข้ากับประเด็นใหม่ ๆ ในสมัยปัจจุบัน

ลักษณะการอธิบายและตีความคำสอนของพระธรรมปิฎก จึงมีลักษณะที่เด่นชัดดังนี้

3.3.1 การอธิบายหลักธรรมบนพื้นฐานพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อศึกษาแนวความคิดและงานนิพนธ์ทุกเรื่องของพระธรรมปิฎก จะพบลักษณะเด่นอยู่
ประการหนึ่งก็คือ การอธิบายแนวคิดหรือหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หรืออธิบายแนวคิดทั่วไป
ของท่านจะวางอยู่บนพื้นฐานของพุทธธรรม หรือเป็นการอธิบายและตีความตามหลักการของพระ
พุทธศาสนาเถรวาททั้งสิ้น (Martin Seeger เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ชนกล สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่
สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2545) โดยท่านได้อาศัย
เครื่องมือ คือพระไตรปิฎก เป็นบรรทัดฐานในการอธิบายและตีความ งานเขียนหรืองานปาฐกถาใน
เรื่องใดๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ การศึกษา เศรษฐศาสตร์ การเมือง นิเวศวิทยา
กฎหมาย การวิจัย เป็นต้น ล้วนแต่ได้รับการอธิบายโดยอาศัยพุทธธรรมเป็นกรอบในการวิเคราะห์
และตีความทั้งสิ้น ดังท่านได้อธิบายเรื่องกฎหมายหรือนิติศาสตร์ตามแนวพุทธ (พระธรรมปิฎก
2539 ก : 12 - 13) ว่า

เรามาดูกันว่า ในพระพุทธศาสนา กฎหมายคืออะไร คำที่ใกล้เคียงที่สุดตรงที่สุด ก็คือ
คำว่า “วินัย” ... แปลง่าย ๆ ว่า “การจัดตั้งวางระบบแบบแผน” ... เรื่องของกฎหมาย

หรือเรื่องนิติศาสตร์ในพระพุทธศาสนา ก็มาคู่ที่ความหมายของวินัยและความสำคัญของวินัย

หรือการอธิบายความหมายของการวิจัย (พระธรรมปิฎก 2541 : 2 - 3) ว่า

การวิจัย เป็นคำที่เราใช้ในความหมายสมัยใหม่ในวงวิชาการ... แต่คำเดิมนั้นมาจากภาษาบาลี และพอดีว่า คำว่าวิจัยที่เป็นคำบาลีเดิมนั้น เป็นคำที่มีความสำคัญมากตามหลักการของพระพุทธศาสนา... พระพุทธศาสนา(จึง)เป็นศาสนาแห่งการวิจัย

การที่ท่านมีแนวคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของพุทธธรรมดังกล่าวมา ทำให้ท่านกำหนดลักษณะเด่นหรือพิเศษให้กับพระพุทธศาสนา ที่เป็นลักษณะที่เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เพราะเป็นศาสนาที่นำเอาการศึกษามาเป็นสาระสำคัญ และเนื้อแท้ของการศึกษา เรื่องทั้งหมดของพระพุทธศาสนาเริ่มต้นด้วยการศึกษาและจบลงด้วยการศึกษา (พระเทพเวที 2531 ก : 3) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการวิจัย เพราะหลักการของพระพุทธศาสนามุ่งให้แสวงหาความรู้โดยการวิจัยแล้วนำมาสอนโดยการวิจัย (พระธรรมปิฎก 2541 : 3 - 5) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ใช้ปัญญาเป็นตัวตัดสิน ที่ทำให้ถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ใช้ปัญญาเพื่อบรรลุถึงปัญญา(พระธรรมปิฎก 2539 :36; 2541 : 3) และพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความสุข เพราะพระพุทธศาสนาสอนเรื่องความทุกข์ เพื่อให้รู้ความจริงแล้วจะได้ปฏิบัติด้วยความสุขอย่างถูกต้อง (พระธรรมปิฎก 2540 : 5) เป็นต้น

3.3.2 การเชื่อมโยงและบูรณาการ อย่างมีคุณภาพ

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนทุกเรื่องของท่าน คือ จะมี การบูรณาการเนื้อหาหรือเชื่อมโยงเนื้อหาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เน้นเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง ทัศนคติของท่านจึงถือได้ว่าเป็นทัศนคติแบบองค์รวม (Holistic View) เพราะท่านถือว่า สิ่งทั้งหลายทุก ๆ อย่างในโลกนี้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน การวิเคราะห์ ปัญหาและการแก้ปัญหาทุกอย่างจึงต้องพิจารณาเหตุปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องอย่างถี่ถ้วน ไม่มุ่งเน้น แก้ไขเฉพาะเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง อาจเรียกวิธีการนี้ได้อย่างหนึ่งว่า วิธีการแบบองค์รวม หรือ Holistic Approach การที่ท่านมีทัศนคติแบบองค์รวมนี้ก็สืบเนื่องมาจากการที่ท่านมองเห็นว่า วิทยาการในปัจจุบันนี้ซึ่งเป็นผลพวงมาจากทัศนคติของทางตะวันตก ซึ่งเป็นแนวคิดแบบขำนาญ

พิเศษเฉพาะด้านหรือแยกส่วน (fragmentarist view or reductionistic view) อันเป็นทฤษฎีที่นำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์ สาธารณสุข เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ การศึกษา จิตวิทยา การเมือง การปกครอง นิเวศวิทยา เป็นต้น ซึ่งท่านได้ศึกษาในวิทยาการต่าง ๆ เหล่านี้อย่างแตกฉาน แล้วท่านก็เอาพระพุทธศาสนามาตอบโต้แนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้ พร้อมกับชี้ให้เห็นจุดอ่อนจุดแข็งของตะวันตก ท่านจึงหันมาเน้นหลักแนวคิดแห่งองค์รวม ซึ่งก็คือหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือหลักทางสายกลางในพระพุทธศาสนานั้นเอง ในงานเขียนของท่านทุกชิ้น จึงเป็นงานที่วิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ อย่างครอบคลุม รอบด้าน และเชื่อมโยงองค์ประกอบของปัญหาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เข้าถึงรากเหง้าของปัญหาอย่างแท้จริง อันจะทำให้การแก้ปัญหาดำเนินไปอย่างถูกต้อง ดังท่าน (พระธรรมปิฎก 2539 ค : 1 - 2) ได้แสดงไว้ว่า

ในด้านหลักการนั้น ในตอนต้นขอทำความเข้าใจกันก่อนว่า คำว่า *จิตวิทยา* ก็ดี คำว่า *ศาสนา* ก็ดี เป็นคำพูดในระบบความคิดปัจจุบัน ซึ่งเป็นแนวคิดที่พูดได้ว่าเป็นแบบตะวันตก คือ แนวความคิดแบบชานาญพิเศษหรือแยกส่วน หมายความว่า เรานิยมจัดแบ่งวิชาการเป็นต้นออกเป็นเรื่อง ๆ ด้าน ๆ เฉพาะไป... ในความเป็นจริงวิชาการเหล่านี้เราคงแยกจำเพาะไม่ได้ เพราะเรื่องของชีวิตมนุษย์ ตลอดจนเรื่องของโลกทั้งหมด เป็นสิ่งที่โยงถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เราพูดแยกออกไปเพื่อความสะดวกในทางระบบความคิด แต่ในเชิงปฏิบัติและการนำเข้าสู่ความเป็นจริงจะต้องเอามาโยงสัมพันธ์กันให้ได้

ท่านจึงเห็นว่า การนำเอาหลักการทางพระพุทธศาสนาวิเคราะห์ปัญหาในสังคมปัจจุบัน จะช่วยให้เข้าถึงความจริงได้มากขึ้น ดังที่ท่าน(พระธรรมปิฎก2540 ค : 31) ได้กล่าวว่า

หลักพระพุทธศาสนาก็คือด้วยองค์รวม เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากการประชุมกันของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นส่วนประกอบ การประชุมกันของสิ่งทั้งหลายนั่นเองเรียกว่า *องค์รวม* องค์รวมก็คือ การประชุมเข้าของปัจจัยหรือองค์ประกอบต่าง ๆ องค์ประกอบเหล่านี้ต่างก็สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เมื่อสัมพันธ์กันพอดี ก็จะทำให้ทุกอย่างเป็นไปได้ด้วยดี ความสัมพันธ์ที่พอเหมาะพอดีนั้นเรียกว่า *ดุลยภาพ*

3.3.3 การอธิบายตามหลักอริยสัจ 4

การนำเสนอความคิดและทรรศนะของท่านมีความหลากหลาย และชักเยื้องไปตาม เหตุการณ์ บุคคล สังคมและวัฒนธรรม ต่อวิธีการส่วนมากที่ท่านใช้ จะเป็นวิธีการแบบอริยสัจ เป็นหลัก กล่าวคือ ใช้วิธีการบรรยายหรือพูดถึงปัญหาของเรื่องที่จะบรรยายก่อนแล้ว จึงสืบสาว ไปถึงเหตุปัจจัย และกล่าวถึงเป้าหมายที่ต้องการหรือพึงประสงค์ แล้วจึงเสนอวิธีการหรือเสนอ ทางออกด้วยหลักพุทธธรรมเป็นสำคัญ แม้ว่าท่านจะใช้วิธีการหลายอย่างในการนำเสนอ แต่ วิธีการแบบอริยสัจถือได้ว่าเป็นวิธีการหลักที่ท่านได้ใช้ (ปริดา จันทร์แจ่มศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ห้องคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏ เชียงราย เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2545) เพราะอริยสัจ 4 นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่ครอบคลุม คำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติแล้ว ยังเป็นวิธีการแห่งปัญญาที่ ดำเนินการไปตามระบบแห่งเหตุผลอีกด้วย ลักษณะเด่นแห่งการนำเสนอแบบอริยสัจ 4 นี้ จึงเป็น วิธีการในการแก้ปัญหาพร้อมสมัย นั่นคือ ท่านจะเน้นเป็นพิเศษที่ตัวเองของยุคสมัยที่ก่อให้เกิด ปัญหามากที่สุด นั่นคือ ปัญหาที่เกิดจากความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่ง ท่านถือว่าเป็นพระเอกแห่งยุคสมัยที่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่มวลมนุษยชาติ ในขณะเดียวกัน ก็ เป็นปัจจัยเอกในการก่อให้เกิดความทุกข์หรือปัญหาแก่มนุษย์ ธรรมชาติแวดล้อม และสังคมมาก ที่สุดเช่นเดียวกัน งานนิพนธ์ของท่านส่วนใหญ่ จึงมักจะมีลักษณะการพูดถึงปัญหาเหล่านี้หลาย เล่ม ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ การพัฒนาที่ยั่งยืน มอง อเมริกามาแก้ปัญหาไทย เป็นต้น

จึงอาจกล่าวได้ว่า ท่านได้ใช้วิธีการนำเสนอด้วยวิธีการแบบอริยสัจนี้ ครอบคลุมวิธีการ นำเสนอแบบอื่น ๆ ทั้งหมด การนำเสนอแบบนี้ จึงมีหลักการสำคัญ คือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือ ทุกข์ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียม แก้ไข พร้อมกันนั้น ก็กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่จะเป็นไป ได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุ จุดหมายที่ได้กำหนดไว้ นั่นทั้งนี้ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้ (พระธรรมปิฎก 2538 ข : 681 -683) ดังนี้

ขั้นที่ 1 กำหนดรู้ทุกข์ คือ แจกแจงแกลงปัญหา ทำความเข้าใจปัญหา สภาพและขอบเขต ของปัญหา สภาพของสิ่งที่ปัญหา ให้เข้าใจชัดเจนว่าเป็นอะไร คืออะไร เป็นที่ตรงไหนเหมือน แพทย์ตรวจดูอาการของโรค ความผิดปกติของร่างกายวินิจฉัยให้รู้ว่าเป็นอะไรที่ตรงไหน รู้เข้าใจ โรค และร่างกาย เฉพาะอย่างยิ่งส่วนซึ่งเป็นที่ตั้งของโรคให้ชัดเจน (ทุกข์)

ขั้นที่ 2 สืบสาวเหตุแห่งทุกข์ ที่จะพึงละ คือ วิเคราะห์ตรวจค้นหามูลเหตุหรือต้นตอของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข กำจัดหรือทำให้หมดสิ้นไป ตามปกติขั้นนี้ตรงกับวิธีแบบที่ 1 คือใช้วิธีคิดแบบปัจจัยการนั่นเอง เหมือนแพทย์ค้นหาสมุฏฐานของโรค ฐานของเชื้อโรค ความผิดปกติของร่างกาย ความวิปริตทางจิตใจหรือสาเหตุภายนอกที่เป็นสาเหตุของโรค ซึ่งจะเยียวยาได้ถูกต้องตรงจุด โดยมีรักษาแต่เพียงอาการ (สมุทัย)

ขั้นที่ 3 เล็งหมายชัดซึ่งการดับทุกข์ ที่จะทำให้สำเร็จ คือเล็งเห็นชัดเจนถึงภาวะปราศจากปัญหาซึ่งเป็นที่มุ่งหมาย ว่าคืออะไรแน่ อะไรกันแน่ที่เราควรต้องการ และสามารถต้องการ ชีวิตของเราต้องการอะไร อะไรควรเป็นจุดหมายแห่งชีวิตของเรา ดังนี้เป็นต้น มีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมาย และหลักการทั่วไป หรือตัวกระบวนการของการแก้ปัญหา ก่อนที่จะวางรายละเอียด และกลวิธีปลีกย่อยในขั้นดำเนินการ เหมือนแพทย์รู้ว่าโรคนั้น ๆ รักษาได้ ภาวะที่หายจากโรคนั้นอย่างนั้น มองเห็นกระบวนการของโรคชัดเจนว่าจะหายไปได้อย่างไร เพื่อไม่ต้องรักษาสุ่ม ๆ ไป (นิโรธ)

ขั้นที่ 4 จัดวางวิธีการดับทุกข์ ที่จะต้องปฏิบัติ คือ เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปแล้ว ก็กำหนดวางวิธีการ แผนการ และรายการสิ่งที่จะต้องทำในการที่จะแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหาให้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการทั่วไปนั้น เพื่อเตรียมลงมือแก้ไขปัญหาต่อไป เหมือนแพทย์เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับกระบวนการของโรคว่าจะหายไปอย่างไร เชื้อโรคหรือสมุฏฐาน จะถูกกำจัดด้วยอะไร ๆ แล้วก็วางยา วางรายละเอียดขั้นตอนวิธีรักษา วิธีปฏิบัติตัวของคนไข้เป็นต้น เพื่อบำบัดโรคให้สำเร็จต่อไป (มรรค)

3.3.4 การอธิบายด้วยวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่พบในการนำเสนอพรรณนาของพระธรรมปิฎก คือ การอธิบายและนำเสนอด้วยวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องต่างๆ ที่บรรยาย (สมหวัง แก้วสิทธิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวังเป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2545) ไม่ว่าจะเป็นด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมหรือการเมือง ท่านก็จะสืบให้เห็นถึงความเป็นมาหรือภูมิหลังของเรื่องที่บรรยาย เช่น การบรรยายในเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็จะอธิบายให้เห็นอย่างชัดเจน ในงานเขียนของพระธรรมปิฎก จะปรากฏว่า ท่าน

ได้ใช้วิธีการแบบนี้ในการวิเคราะห์และนำเสนอปัญหาต่าง ๆ เสมอ เช่น ในหนังสือมองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย (2541) ท่านได้พูดถึงสภาพของสังคมอเมริกันทั่ว ๆ ไปที่มีความเจริญในด้านต่าง ๆ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสังคมที่กำลังประสบกับวิกฤตการณ์ทางด้านวัฒนธรรมด้วย ท่านได้ใช้วิธีการคิดแบบนี้สืบค้นถึงภูมิหลังแห่งความเจริญและปัญหาที่อเมริกากำลังประสบอยู่ ดังท่านเขียนไว้ในหนังสือมองอเมริกาแก้ปัญหาไทย (พระธรรมปิฎก 2541 : 21)ว่า

คราวนี้จะต้องศึกษาต่อไปว่า ความเป็นมาเบื้องหลังของสภาพสังคมอเมริกันที่เป็นอย่างนั้นนะ มันเป็นอย่างไร หรือสังคมอเมริกันอย่างนั้นนะ มีเบื้องหลังความเป็นมาอย่างไร ทำไม Young Americans จึง turn East (ทำไม หนุ่มสาวอเมริกันจึงหันไปตะวันออก) แล้วก็ทำไมความสุขความพร้อมในสังคม จึงนำไปสู่การฆ่าตัวตายนำไปสู่การใช้ยาเสพติดอะไรเหล่านั้น

การนำเสนอด้วยวิธีการคิดแบบนี้ จึงเป็นวิธีการที่ทำให้ทราบที่มาที่ไปของปัญหาอย่างแจ่มชัด ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาได้ดีมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ยังป้องกันความเข้าใจผิดที่มีต่ออดีตอีกด้วย

3.3.5 การอธิบายด้วยวิธีคิดแบบให้รู้เท่าทัน

การนำเสนอทรรศนะของพระธรรมปิฎกนั้น มิใช่การนำเสนอทรรศนะในทางปรัชญา คือการนำเสนอความคิดล้วน ๆ หรือเป็นเพียงการนำเสนอความคิดเห็นเท่านั้น หากแต่การนำเสนอของท่านได้นำเสนอเพื่อการแก้ไข พัฒนาและปรับปรุงบุคคลและสังคมนั้นๆ เป็นสำคัญ วิธีการนำเสนออีกแบบหนึ่งที่ท่านนำเสนอบ่อยก็คือ การนำเสนอด้วยวิธีคิดแบบให้รู้เท่าทันธรรมดาหรือวิธีคิดแบบสามัญลักษณะ เป็นวิธีการในการนำเสนอเพื่อให้รู้เท่าทันความเป็นไปของปรากฏการณ์หรือสถานะต่าง ๆ ว่า เกิดขึ้นด้วยเหตุและปัจจัย คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย โดยหยั่งรู้เข้าใจธรรมชาติของมัน ซึ่งจะต้องเป็นไปอย่างนั้น ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ประดังประดัง จึงจะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น วิธีการคิดแบบนี้จะต้องดำเนินไปตาม 2 ขั้นตอน คือ

ก. ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่า คือ รู้เท่าทัน และยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความจริง เป็นขั้นวางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นท่าที่แห่งปัญญา

ข. ขั้นที่สอง เร่งทำ คือ แก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัยเป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ก็ยอมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัย เมื่อเราต้องการให้มันเป็นอย่างใด ก็ต้องทำให้เหตุปัจจัยให้มันเป็นอย่างนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้เข้าใจเหตุปัจจัยทั้งหลาย ที่จะทำให้มันเป็นอย่างนั้นแล้วแก้ไขหรือจัดการที่ตัวเหตุปัจจัยนั้น ๆ

ลักษณะการอธิบายและตีความแบบนี้ของท่าน จะพบเห็นได้ในงานนิพนธ์ของท่านเกือบทุกเรื่อง เพราะเป็นเรื่องที่ท่านมุ่งแสดงให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ แล้วจะได้ปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้อย่างถูกต้อง ไม่ตกอยู่ในความประมาท และลักษณะดังกล่าว ก็คือลักษณะการนำเสนอสังขธรรมและจริยธรรมนั่นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นดังภาพประกอบ 2 ดังนี้

สังขธรรม : (รู้เท่าในไตรลักษณ์)

จริยธรรม : (เร่งทำ ไม่ตกอยู่ในความประมาท)

ภาพประกอบ 2 การนำเสนอด้วยวิธีไตรลักษณ์

3.3.6 การอธิบายเพื่อการนำเสนอทางออก

การนำเสนอด้วยวิธีคิดแบบคุณโทษ และทางออก เป็นวิธีการนำเสนอโดยการวิเคราะห์สิ่งทั้งหลายออกไป เพื่อให้เห็นความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ โดยมองให้ครบทั้งข้อดี ข้อเสีย และมองเห็นทางแก้ไข เป็นวิธีมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการศึกษา และยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ แล้วพยายามหาทางออกที่เหมาะสมและถูกต้อง วิธีการ

นำเสนอแบบนี้ ท่านใช้ในการอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ อยู่เสมอ เพราะจะช่วยให้บุคคลเข้าถึงความจริงของสิ่งต่างๆ และสามารถที่จะหาทางออกของสิ่งต่างๆ ได้ ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจแสดงให้เห็นชัดเจนดังภาพประกอบ 3

นอกจากวิธีการนำเสนอความคิดและทรรศนะแบบต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว พระธรรมปิฎก ยังได้นำเสนอด้วยวิธีการอื่นๆ อีกมากมาย โดยชักเยื้อง ปรับและนำเสนอให้เหมาะสมกับกลุ่มบุคคลต่างๆ แต่สิ่งที่ยังคงเป็นแกนหลักในการนำเสนอของท่าน ก็คือ การชี้หลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางสำคัญของเรื่องที่น่าเสนอ และนำเสนออย่างตรงไปตรงมา แต่ก็ไม่กระทบบุคคล วิธีการในการนำเสนอของท่านจึงเป็นที่ยอมรับได้ของบุคคลทั่วไป

3.4 บทสรุป

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นับเป็นพระเถระผู้เป็นนักปราชญ์ ที่มีภูมิหลังที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้ว่า ท่านเองก็เติบโตในครอบครัว ที่นับถือพระพุทธศาสนา และใช้ชีวิตแห่งการศึกษาในเพศบรรพชิตเป็นส่วนใหญ่ แนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีอิทธิพลต่อความคิดและการศึกษาของท่านเป็นอย่างยิ่ง การนำเสนอแนวคิดใด ๆ ของท่าน จึงเป็นไปภายใต้กรอบของคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นการอธิบายคำสอนในพระพุทธศาสนามากกว่าการตีความตามจารีตในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะการถือเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักหรือแกนกลางในการอธิบาย อย่างไรก็ตาม การอธิบายและดำเนินบทบาทต่าง ๆ ของพระธรรมปิฎกดังกล่าวมานี้ แม้ว่าจะเป็นการดำเนินไปตามบทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่ดูเหมือนว่าจะจำกัดอยู่แต่ในพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังเป็นบทบาทที่สร้างสรรค์และมีคุณค่าต่อสังคมไทยและสังคมโลกในวงกว้างเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็น

ได้ถึงการยอมรับบทบาทของท่านจากวงการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ การพัฒนาทั่วไป และที่สำคัญยิ่งก็คือ การศึกษา ซึ่งเป็นบทบาทที่ล้วนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในทุก ๆ บทบาท การที่ท่านได้ดำเนินบทบาทต่าง ๆ เหล่านี้ ก็คือ การบำเพ็ญกรณียกิจ ของพระสาวกของพระพุทธเจ้า ตามวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยนำมาชี้แจงและแสดงให้เป็นรูปธรรมในสังคมปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ทรรศนะของพระธรรมปิฎกต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน

พระธรรมปิฎกในฐานะเป็นพระนักปราชญ์ที่ได้รับการยอมรับในฐานะต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนาที่มีความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมอย่างแตกฉาน ในขณะเดียวกันก็สามารถวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคมปัจจุบันได้แตกฉานและถึงแก่น โดยอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ การวิเคราะห์ถึงทรรศนะของท่านที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน นอกจากจะช่วยให้เข้าใจถึงแนวคิดของท่านโดยตรงแล้ว ยังจะช่วยในการแก้ปัญหาสังคม การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การสร้างสรรคอารยธรรมให้มีความยั่งยืน ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาเน้นในประเด็นสำคัญๆ ดังนี้ คือ

1. ทรรศนะของพระธรรมปิฎกต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน
2. อิทธิพลและผลกระทบทางความคิดของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่
3. บทสรุป

4.1 ทรรศนะของพระธรรมปิฎกต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน

ในช่วง 3-5 ทศวรรษที่ผ่านมา มีความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นในสังคมระดับโลก ระดับประเทศ และระดับชุมชนต่างๆ อย่างรวดเร็ว ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อบุคคล ชุมชน และธรรมชาติแวดล้อมอย่างชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ ของมนุษยชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่ได้นำความเจริญก้าวหน้ามาให้มวลมนุษยชนอย่างมากมาย ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบายและความหวังในการตอบสนองความต้องการของตนเองอย่างไม่ที่สิ้นสุด ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดปัญหา และผลกระทบเชิงลบต่อชีวิต ชุมชน และสิ่งแวดล้อมชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อนเช่นกัน พระธรรมปิฎกแม้จะดำรงสถานภาพเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แต่ท่านก็ได้แสดงธรรมที่จะช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างสันติสุข มีคุณภาพ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ การแสดงถึงความเชื่อมโยงและสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ทรรศนะที่ท่านแสดงต่อ

วิถีการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน จึงเป็นทรศนะที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ทรศนะที่เชื่อมโยงถึงปัญหาของสังคมไทยและสังคมโลก และในส่วนของมนุษย์เอง ก็จะต้องแสดงถึงความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันระหว่างพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา

พระธรรมปิฎกได้แสดงทรศนะที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในแง่มุมต่างๆ อย่างมากมาย อย่างไรก็ตาม ท่านมักจะเริ่มด้วยการแสดงและชี้ให้เห็นถึงปัญหาของมนุษย์ในปัจจุบัน ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิต ในที่นี้จึงจะนำเสนอทรศนะของท่านที่มีต่อมนุษย์ ธรรมชาติ แวดล้อม และสังคม ซึ่งจะเน้นสังคมไทยเป็นหลัก ทรศนะเหล่านี้ ก็คือ ทรศนะที่ท่านมองว่า มนุษย์มีวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างไร

เมื่อมองกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่ผ่านมา มีปรากฏการณ์ต่างๆ มากมายเกิดกับสังคมไทยและสังคมโลก ซึ่งพระธรรมปิฎกได้แสดงทรศนะไว้ดังนี้

4.1.1 ทรศนะของพระธรรมปิฎกต่อมนุษย์

ด้านมนุษย์หรือชีวิต มนุษย์ในยุคปัจจุบัน แม้จะมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ อย่างมากมาย เพราะอาศัยอยู่ในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้า แต่มนุษย์ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ โดยด้านกายนั้น แม้ปัจจุบันจะมีการแพทย์ที่เจริญก้าวหน้า แต่มนุษย์ต้องเผชิญกับโรคร้ายแรงต่างๆ อย่างมากมาย และโรคร้ายไข้เจ็บอันเกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสีย เกิดจากสารเคมี เกิดจากสภาพจิตที่เสื่อม โทรมและเกิดจากความวิปริตทางสังคม เช่น ความผิดเพี้ยนทางศีลธรรมและวัฒนธรรม เป็นต้น ส่วนในทางด้านจิตใจนั้น แม้ในปัจจุบัน จะมีวัตถุพร้อม แต่มนุษย์ก็ไม่มีความสุข มนุษย์เกิดความเครียดและความว้าวุ่นแปลกแยก มีความเร่าร้อนกระวนกระวาย จนเกิดโรคจิตและการฆ่าตัวตายสูงขึ้น รวมทั้งนำไปสู่โรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ เช่น โรคหัวใจ เป็นต้น

พระธรรมปิฎกวิเคราะห์ปัญหาของมนุษยชาติ ที่เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในจิตใจว่า เมื่อมนุษย์ปล่อยใจให้ความอยากได้ผลประโยชน์ทางวัตถุเข้าครอบงำ มนุษย์จะมองเพื่อนมนุษย์เป็นปฏิปักษ์และมองธรรมชาติแวดล้อมเป็นวัตถุที่จะเอาผลประโยชน์ โดยเฉพาะเมื่อมนุษย์เชื่อว่าความสุขที่แท้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการบำรุงบำเรอความสุขทางเนื้อหนัง มนุษย์จึงได้พัฒนาวิถีชีวิตแบบวัตถุนิยมสุดโต่งขึ้นทำให้การแข่งขันและการบริโภคนิยมกลายเป็นแบบแผนของชีวิต มนุษย์จึงกลายเป็น

เป็นนักบริโภคนิยมผู้พิศตว้ให้กับวิถีชีวิตแห่งการแข่งขันเพื่อการบริโภค และการแข่งขันทำให้มนุษย์ตกอยู่ในสภาพของสงครามเย็นอย่างถาวรกับเพื่อนมนุษย์ และทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม เมื่อมนุษย์ไม่มีความสุขภายในก็พยายามหาความสุขจากภายนอก โดยการแสพสิ่งบำเรอความสุขทางเนื้อหนัง เมื่อไม่มีสันติภาพและความมั่นคงภายในจิตใจ มนุษย์ก็พยายามสร้างขึ้นด้วยการบังคับควบคุมกดขี่ครอบงำผู้อื่น ทำให้เกิดการแบ่งแยกเชื้อชาติผิวพวกและเผ่าพันธุ์จึงทำให้ความขัดแย้งทวีความรุนแรงขึ้น นี่เป็นสภาพสังคมที่เป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์ นอกจากนี้พระธรรมปิฎกยังได้วิเคราะห์ว่าปัญหาของสังคมมนุษย์เกิดจากกิเลสสามประการ (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 18-20) คือ

1. ตัณหา คือ ความต้องการผลประโยชน์ แสวงหาผลประโยชน์ ซึ่งเป็นลักษณะปัญหาสำคัญในปัจจุบันที่ทำให้ระบบของสังคมเป็นตัวผลักดันให้คนมีสภาพจิตใจที่แสวงหาผลประโยชน์ใช้ระบบแข่งขัน ระบบทุนนิยม ระบบวัตถุนิยม และทำให้สังคมในปัจจุบันนี้ กลายเป็นสังคมบริโภคนิยม คนในยุคปัจจุบัน จึงต้องมุ่งหาผลประโยชน์ และหาวัตถุมาเสพให้มากที่สุดไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม

2. มานะ ความต้องการอำนาจหรือความยิ่งใหญ่ในด้านต่าง ๆ

3. ทิฎฐิ ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในแนวความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา มองว่า สิ่งที่ตัวเองเห็นหรือยึดถือเท่านั้นเป็นจริง ถูกต้อง

ตามทัศนะของพระธรรมปิฎก ทิฎฐิ คือความยึดมั่นหรือความเห็นผิดนี้เป็นตัวสนับสนุนให้ความโลภและความโกรธของมนุษย์ ก่ออันตรายแก่สังคมมนุษย์อย่างยาวนานและแก้ได้ยาก ท่านได้สรุปความเห็นผิดสำคัญ ที่ครอบงำอารยธรรมของมนุษย์สมัยปัจจุบันเป็น 3 ประการ (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 20) คือ

1. การมองมนุษย์แยกตัวต่างหากจากธรรมชาติ โดยเห็นว่ามนุษย์มีฐานะที่จะเข้าไปครอบครองเป็นเจ้าของและพิชิตจัดการกับธรรมชาติได้ตามความปรารถนาของตน

2. การมองเพื่อนมนุษย์ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ ไม่มองมนุษย์ในความเป็นภาวะที่ร่วมกัน แต่มองให้เกิดความแตกแยกและแตกต่าง

3. การมองความสุข ว่าความสุขเกิดจากการมีวัตถุบำรุงบำเรอตนพร้อม โดยเห็นว่ามนุษย์จะมีความสุขได้เมื่อมีวัตถุเสพบำรุงบำเรอมากที่สุด

ความเข้าใจผิดทั้งสามประการนี้เป็นตัวกำหนดวิถีสังคมของมนุษยชาติปัจจุบัน ทำให้มนุษย์เกิดปัญหาต่าง ๆ ทั้งตัวมนุษย์กับมนุษย์เอง มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

นอกจากนี้แล้ว ยังมีสิ่งที่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมากอีกประการหนึ่ง ที่ท่านเห็นว่า มีอิทธิพลต่อยุคสมัย นั่นคือ เทคโนโลยี ซึ่งท่านเห็นว่า เทคโนโลยี น่าจะเป็นระบบบ่ออิฐหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ในโลกปัจจุบันนี้ โดยท่านจัดเข้าในองค์ประกอบที่เป็นส่วนมนุษย์ เพราะท่านเห็นว่า เทคโนโลยี ก็คือส่วนขยายแห่งศักยภาพทางกายของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องมือขยายพิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ เป็นส่วนขยายหรือ extension ของศักยภาพด้านกายของมนุษย์ ซึ่งไปเข้าคู่กับส่วนขยายหรือ extension แห่งศักยภาพด้านจิตของมนุษย์ ด้านจิตของมนุษย์เมื่อขยายศักยภาพออกไปมันจะเป็นอภิญญา ด้านกายเมื่อขยายศักยภาพออกไปก็จะเป็นเทคโนโลยี ดังท่าน (พระเทพเวที 2531 ข : 48) กล่าวว่า

แม้ว่าเทคโนโลยีจะกลายเป็นสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่งของมนุษย์ แต่ก็ไม้อาจจัดเข้าในจำพวกสิ่งแวดล้อมทั่วไปตามปกติ ซึ่งได้แก่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมทางสังคม คือต้องเป็นสิ่งแวดล้อมอีกประเภทหนึ่งต่างหาก และมักจะเป็นตัวการที่ไปทำลายระบบบูรณาการของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติด้วยซ้ำ ก็มันเป็นตัวการในฝ่ายของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งจะไปแทรกแซงบั่นรอนระบบบูรณาการของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติหรือไม่ หรือจะกลับไปช่วยเสริมระบบบูรณาการนั้น ก็อยู่ที่การปฏิบัติของมนุษย์ จึงต้องจัดรวมไว้ในระบบของมนุษย์เอง แต่มันอาจจะกลายเป็นสภาพแวดล้อมส่วนเกิน ที่กลับมาส่งผลทำลายตัวมนุษย์เองก็ได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องในระบบของมนุษย์เอง

ในปัจจุบัน เทคโนโลยีจึงเป็นสภาพแวดล้อมอีกแบบหนึ่ง ต่างหากจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีบทบาทต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และมีส่วนต่อการพัฒนามนุษย์ให้เข้มแข็งหรืออ่อนแอก็ได้ ขึ้นอยู่กับท่าทีของมนุษย์ที่มีต่อการใช้เทคโนโลยีเป็นสำคัญ

4.1.2 ทรศนะของพระธรรมปิฎกต่อธรรมชาติแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของโลกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา เป็นประวัติศาสตร์แห่งความสำเร็จของมนุษย์ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จนสามารถนำไปสู่การการพัฒนาอุตสาหกรรมและพัฒนาไปสู่ความเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน ความสำเร็จดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ยากนักในปัจจุบัน ในเมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถที่จะสร้างสภาพการณ์ใหม่ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลแต่ละคนสามารถทำอะไรได้อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน อย่างไรก็ตาม เป็นสิ่งที่ชัดเจนเช่นเดียวกันว่า ความสำเร็จดังกล่าวนี้ มนุษย์ต้องซื้อมาด้วยราคาแพงแสนแพงด้วยการแลกเปลี่ยนกับธรรมชาติแวดล้อม และแลกด้วยชีวิตของมนุษย์เอง จนอาจกล่าวได้เช่นเดียวกันว่า ไม่มียุคไหนที่มนุษย์จะต้องเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ อย่างรุนแรงเท่ากับยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤตการณ์ด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จนทำให้การแสวงหาคูลดภาพและความยั่งยืนของโลกในปัจจุบัน เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น

การแสวงหาทางออกจากวิกฤตการณ์ในปัจจุบัน เพื่อสร้างคูลดภาพและความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ นอกจากจะมาจากความพยายามของนักนิเวศวิทยาและนักวิชาการสาขาอื่น ๆ แล้ว การแสวงหาคำตอบจากรากฐานแนวคิดและจารีตทางศาสนาก็นับเป็นทางเลือกใหม่อีกอย่างหนึ่งที่กำลังได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นแหล่งที่เต็มไปด้วยคุณค่าเชิงจริยธรรมด้าน สิ่งแวดล้อมและมีหลักที่สะท้อนถึงประเด็นทางสิ่งแวดล้อม และเป็นการกลับไปหาภูมิปัญญาและจารีตประเพณีดั้งเดิม ที่เคยมีบทบาทในการรักษาคูลดภาพในธรรมชาติแวดล้อม (Gosling 2001; Tucker and Williams 1997 : 403-425) พระพุทธศาสนาและค่านิยมแนวพุทธจึงเป็นแหล่งความรู้สำคัญแหล่งหนึ่งที่มีหลักธรรมและจารีตประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันได้

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปัญหาวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์เผชิญหน้าอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นปัญหาสมัยใหม่ที่มีความสลับซับซ้อน การแสวงหาคำตอบจากพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแหล่งความรู้ดั้งเดิม จึงจำเป็นต้องมีการอธิบายและตีความหลักคำสอนและจารีตประเพณีให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน พระธรรมปิฎกได้มีแนวทางในการอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมที่อิงอาศัยจารีตประเพณีและพยายามรักษาคำอธิบาย ตามแนวพระไตรปิฎก

เป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็พยายามประยุกต์หลักพุทธธรรมให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม (ภัทรพร สิริกาญจน 2532 : 6) ดังนั้น ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นวิกฤตการณ์ที่สำคัญในปัจจุบันนี้ ท่านจึงได้ให้ความสำคัญในการศึกษาและวิเคราะห์ เพื่อหาแนวทางแก้ไข เพราะเป็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งและชีวิตโดยส่วนรวม

ท่านได้วิเคราะห์วิกฤตการณ์ทางด้านธรรมชาติแวดล้อมในปัจจุบันว่า มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างยิ่งกับการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งท่านยอมรับว่า มีคุณูปการต่อมนุษยชาติเป็นอเนกอนันต์ แต่ในขณะเดียวกันท่านมองว่า ได้ก่อให้เกิดโทษอย่างมหาศาลแก่มนุษยชาติเช่นเดียวกัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่เป็นปัจจัยตัวเอกในการสร้างสรรค์ความเจริญสมัยใหม่ที่มีต่อธรรมชาติ ดังท่านแสดงว่า

ความเสื่อมความพินาศอะไรต่าง ๆ ที่กำลังจะมีมานี้ละ ล้วนแต่เกิดจากฝีมือวิทยาศาสตร์ทั้งนั้น มันก่อให้เกิดอันตรายแก่มนุษย์ปัจจุบันเป็นอันมาก เนื่องจากการที่ได้ทำให้ธรรมชาติผันผวนแปรเปลี่ยนรูปแบบใหม่ ... โลกแห่งธรรมชาตินี้ต่อไปมันอาจจะไม่เป็นโลกแห่งธรรมชาติ แต่มันอาจจะกลายเป็นโลกแห่งวิทยาศาสตร์ คือว่า ในเมื่อวิทยาศาสตร์ได้เข้ามาทำอะไรต่อมิอะไรต่อธรรมชาติมากมายแล้ว เอาอะไรต่าง ๆ เข้าไปแปลกปนในธรรมชาติมากแล้ว เราก็จะไม่มีโลกแห่งธรรมชาติ เพราะโลกแห่งธรรมชาติจะกลายเป็นโลกแห่งวิทยาศาสตร์... พอเป็นโลกแห่งวิทยาศาสตร์ ต่อไปมันก็เป็นโลกเทียม ... [ยิ่งไปกว่านั้น] วิทยาศาสตร์ได้มีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์มีจิตใจแบบจิตใจเทียม คือ เป็นจิตใจที่ชื่นชอบของวิทยาศาสตร์ ร่วมหลงใหลกับวิทยาศาสตร์หันไปหาของเทียม เป็นจิตใจที่แปลกแยกจากธรรมชาติ (พระเทพเวที 2537 : 15-24)

นอกจากแนวความคิดในยุคปัจจุบัน ที่ก่อให้เกิดปัญหาแล้ว ท่านยังเห็นว่า ยังมีทัศนคติที่เจริญควบคู่มาด้วยกันที่เป็นปัจจัยแก่กันกับแนวความคิดที่กล่าวมา ช่วยเสริมให้ยุคนี้มีปัญหาที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวหนักขึ้น ไปอีก (พระธรรมปิฎก 2537 : 38-41) กล่าวคือ

ประการแรก คือทัศนคติแบบชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน เฉพาะทาง(Specialization) ยุคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นยุคที่เปลี่ยนแปลงโลกเป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นยุคแห่งความชำนาญเฉพาะทางที่วิทยาการต่าง ๆ ได้มีการแบ่งซอยออกไป ให้มีการศึกษาแน่วดังลงไปในทิศทางนั้น ๆ เจาะลึก

เฉพาะด้านของตนมาก แต่ขาดการเชื่อมโยงประสานกับแดนความรู้ความชำนาญด้านอื่น ๆ จนกระทั่งเกิดความหลงผิดไปว่า วิทยาการในสายของตนนั้นสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง

ประการที่สอง ทักษะคิดว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหาจริยธรรมได้โดยไม่ต้องใช้ปัจจัยหรือวิธีการทางจริยธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ จะแก้ปัญหาทางศีลธรรมและจริยธรรมด้วยวิธีการทางด้านวัตถุ ด้วยความเชื่อที่ว่า ถ้าพัฒนาวัตถุให้พร้อมแล้ว ปัญหาทางด้านจริยธรรมก็จะหมดไปเอง ไม่ต้องพัฒนามนุษย์ ไม่ต้องพัฒนาจิตใจ ดังในวงการเศรษฐศาสตร์มีความเชื่อกันว่า “ถ้าเศรษฐกิจดีแล้ว ปัญหาจริยธรรมก็ไม่มี”

ทักษะคิดดังกล่าวมานี้ ท่านเห็นว่า เป็นสิ่งที่ผิดพลาดเป็นอย่างยิ่ง เพราะ

เมื่อขาดจริยธรรมเสียแล้ว ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ผ่านทางเทคโนโลยีแม้แต่ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ก็กลายเป็นเพิ่มช่องทางแห่งภัยอันตรายที่จะเข้ามาถึงตัวมนุษย์ให้มากขึ้น จนเกิดภาวะที่เหมือนกับว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียิ่งเจริญ ภัยอันตรายของมนุษย์ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นและร้ายแรงยิ่งขึ้น หรืออาจถึงกับเกิดเป็นความหมายใหม่ขึ้นมาว่า ความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือการเพิ่มภัยอันตรายแก่โลกมนุษย์ (พระธรรมปิฎก 2537 : 24)

ท่านมีความเห็นตรงข้ามว่า “ยิ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญขึ้นเท่าใด จริยธรรมก็ยิ่งทวีความจำเป็นมากขึ้น และสวัสดิภาพของมนุษย์ก็ยิ่งต้องการจริยธรรมมากขึ้นเท่านั้น” (พระธรรมปิฎก 2537 : 24)

นอกจากนี้แล้ว ท่านยังเห็นว่า บรรดาศาสตร์ทั้งหลายในปัจจุบัน ต่างพยายามที่จะบอกว่ามีความเป็นวิทยาศาสตร์อยู่ในตัวด้วย ลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ ท่านจึงได้ทำการวิพากษ์วิจารณ์ศาสตร์ต่าง ๆ ที่พยายามจะเปลี่ยนสีเป็นวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ด้วยแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยท่านเห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ของสังคมในปัจจุบันนี้ก่อตัวขึ้นบนฐานข้างในจิตใจของมนุษย์นั่นเอง (พระธรรมปิฎก 2540 ข: 18-20) เกิดจากเหตุสำคัญในจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่าง ๆ มากมายในโลก มี 3 สาเหตุสำคัญ คือ

1. **ค้นหา** คือ ความต้องการผลประโยชน์ แสวงหาผลประโยชน์ ซึ่งเป็นลักษณะปัญหาสำคัญในปัจจุบันที่ทำให้ระบบของสังคมเป็นตัวผลักดันให้คนมีสภาพจิตที่แสวงหาผลประโยชน์ ใช้ระบบแข่งขัน ระบบทุนนิยม ระบบวัตถุนิยม และทำให้สังคมในปัจจุบันนี้ กลายเป็นสังคมบริโภคนิยม คนในยุคปัจจุบัน จึงต้องมุ่งหาผลประโยชน์ และหาวัตถุนิยมให้มากที่สุดไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม

2. **มานะ** ความต้องการอำนาจหรือความยิ่งใหญ่ในด้านต่าง ๆ

3. **ทิวฏฐิ** ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในแนวความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา มองว่า สิ่งที่ตัวเองเห็นหรือยึดถือเท่านั้นเป็นจริง ถูกต้อง

อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาที่ ท่านก็ไม่ได้มองเฉพาะการแก้ที่สาเหตุทางด้านจิตใจเท่านั้น แต่จะต้องมองเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องแล้วแก้ที่สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น เมื่อท่านมองว่า ค้นหา มานะ และทิวฏฐิเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญของปัญหา ท่านจึงเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ตรงสาเหตุสำคัญทั้งสามนี้ ซึ่งเป็นสาเหตุภายในจิตใจของมนุษย์ การจัดการการศึกษาจึงเป็นกระบวนการในการพัฒนามนุษย์ที่ท่านให้ความสำคัญที่สุดในการแก้ไขปัญหา สังคมและปัญหาอื่น ๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการพัฒนาที่ยั่งยืน แม้ท่านจะเห็นว่า ได้ผลช้าไม่เหมือนกับวิธีการในการแก้ปัญหาแบบอื่น แต่ผลที่ได้รับก็จะยั่งยืนมั่นคง เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจและภายในตัวของมนุษย์ ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าแปลกแต่ประการใด ที่ท่านจะเน้นย้ำถึงปัญหาการศึกษาและการพัฒนาการศึกษา ดังจะเห็นได้ว่าท่านได้เขียนหนังสือและบรรยายธรรมเป็นจำนวนมากว่าด้วยบทบาทของการศึกษา(Soraj Hongladarom 1998 : 108) การศึกษาจึงเป็นศูนย์กลางคำสอนของท่านในทุกระดับทั้งความเจริญองงามส่วนบุคคล การพัฒนาสังคมและโลกในวงกว้างออกไป (Evans 1999 : 3) การศึกษาจึงเป็นพื้นฐานในการพัฒนามนุษย์และสังคมไปสู่ความยั่งยืนและมั่นคง

นอกจากนี้แล้ว วิถีชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันยังมีกิจกรรมพิเศษที่ถือว่า ครอบงำชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ นั่นก็คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพราะเศรษฐศาสตร์มีบทบาทสำคัญในการกำหนดกิจกรรมในชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน พระธรรมปิฎกจึงได้วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างจะมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดเริ่มต้นความสนใจในเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ จากแนวคิดของชาวตะวันตกคนหนึ่ง คือ ชูมากเกอร์(E.F.Schumacher) ที่ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่ง

คือ Small is Beautiful ซึ่งมีผู้แปลเป็นไทยว่า จิวแต่แจ้ว(สมบูรณ สุภคศิลป์ 2537) ทำให้ท่านได้ขยายความในเรื่องเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธชัดเจนมากยิ่งขึ้น(พระเทพเวที 2531 ค ; 2532) โดยท่านได้ชี้ให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันนี้มีปัญหาอย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการแรก เศรษฐศาสตร์ก็เช่นเดียวกันกับวิทยาการอื่น ๆ ในปัจจุบัน ที่แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวเป็นผู้มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน (Specialization) โดยการพิจารณากิจกรรมของมนุษย์เฉพาะในแง่ที่เกี่ยวกับวิชาการของตนเอง และตัดนัยหรือความหมายอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องทางเศรษฐกิจออกไปเสีย “การที่เศรษฐศาสตร์แยกตัวออกมาโดดเดี่ยวอย่างนี้แหละ นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ได้ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา” ซึ่งท่านมองจากแง่มุมของพระพุทธศาสนาว่า

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความจัดเจนด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่น ๆ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ เพราะฉะนั้น เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม (พระเทพเวที 2531 ค : 7-8)

ประการที่สอง เศรษฐศาสตร์ไม่เป็นอิสระจากจริยธรรม แต่ไม่ใส่ใจจริยธรรม ทั้งนี้เพราะเศรษฐศาสตร์สนใจในเฉพาะในเรื่องกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นเรื่องของการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกและการบริโภคเท่านั้น แต่ไม่สนใจและใส่ใจในเรื่องคุณค่าและจริยธรรม ทั้งที่เป็นสิ่งที่มีค่าในทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

ฉะนั้น คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้ จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัด ๆ ว่า ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า productivity คือ การเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง efficiency คือ ความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก...(พระเทพเวที 2531 ค : 13-15)

ประการที่สาม เศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็น แต่อยากจะเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งท่านเห็นว่าเศรษฐศาสตร์นั้นพยายามบอกตัวเองว่า เป็นสังคมศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด เพราะเอาแต่สิ่งที่วัดได้ คำนวณได้ จนเรียกว่า เป็นศาสตร์แห่งตัวเลข มีแต่สมการล้วน ๆ เศรษฐศาสตร์จึงตัดเรื่องคุณค่าที่เป็นนามธรรมออกไปให้หมด เพราะคำนวณไม่ได้ และทำตนให้เป็นศาสตร์ที่เป็น

อิสระ(value-free) ปราศจากคุณค่า ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว “เศรษฐศาสตร์เป็นสังคมศาสตร์ที่ขึ้นต่อ value มากที่สุด จนเรียกว่าเป็น value-dependent มากที่สุดในบรรดาสังคมศาสตร์ทั้งหลาย” เศรษฐศาสตร์จึงไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้อย่างแท้จริง หรือถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ก็เป็นวิทยาศาสตร์ที่ออกจะคับแคบและผิวเผินเป็นอย่างมากเลยทีเดียว

ประการสุดท้าย เศรษฐศาสตร์ขาดความชัดเจนเกี่ยวกับความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ โดยมองเฉพาะธรรมชาติความต้องการของมนุษย์แต่เพียงด้านเดียว โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพความต้องการของมนุษย์ซึ่งเป็นธรรมชาติประการหนึ่ง ซึ่งธรรมชาติของมนุษย์นี้จะนำไปสู่แนวคิทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญคือ เรื่องความต้องการของมนุษย์ การบริโภค งานและการทำงาน การแข่งขันและความร่วมมือ และการผลิต ในขณะที่เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น เป็นศาสตร์ที่ทำความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ และเน้นหลักในการดำเนินชีวิตที่เป็นทางสายกลาง เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์สายกลาง” หรือ “เศรษฐศาสตร์มัชฌิมาปฏิปทา” มุ่งเน้นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เกิดความพอดี โดยมีความพอดีหรือทางสายกลางทางเศรษฐกิจอยู่ที่ “จุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน”

นอกจากนี้แล้ว พระธรรมปิฎกยังเห็นว่า “กิจกรรมในทางเศรษฐกิจนี้ เป็น means คือ มรรคา ไม่ใช่เป็น end หรือจุดหมายในตัวเอง ผลที่ต้องการในทางเศรษฐศาสตร์ไม่ใช่จุดหมายในตัวของมันเอง แต่เป็นมรรคา คือเป็นฐานสนับสนุนกระบวนการพัฒนาตนของมนุษย์ เพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น” (พระเทพเวที 2531 ค : 44)

โดยนัยนี้ พระธรรมปิฎกจึงนำเสนอเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ ซึ่งท่านเห็นว่า เศรษฐศาสตร์ทั่วไปกับเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ มีความแตกต่างกัน อย่างน้อยที่สุดก็บนฐานแนวความคิดที่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างเชื่อมโยงและครอบคลุมองค์ประกอบอื่น ๆ

พระธรรมปิฎกยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า โลกในยุคที่ผ่านมา เป็นโลกที่เจริญด้วยวิทยาศาสตร์มาก มนุษย์ก็มักจะนิยมวิทยาศาสตร์หรือคั่งวิทยาศาสตร์ (Scientism) มีความภาคภูมิใจในวิทยาศาสตร์ จนกระทั่งวิทยาศาสตร์มีสถานะสูงสุด ด้วยเหตุผลสำคัญ 2 ประการ(พระธรรมปิฎก 2543 : 82) คือ ประการแรก วิทยาศาสตร์เป็นความหวังและความฝันอันสูงสุดของมนุษยชาติว่าจะนำมนุษย์ไปสู่ความสุขสมบูรณ์ และประการที่สอง วิทยาศาสตร์ได้ก้าวเข้ามาเป็นมาตรฐาน

สำหรับวัดความจริงทุกอย่าง และวิชาการทั้งหลายก็พยายามปรับตัวให้เป็นวิทยาศาสตร์ ดังกล่าวมา เช่น เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา เป็นต้น ซึ่งท่านเห็นว่า

มองดูแง่หนึ่งก็เป็นการสวนทางกันและน่าขำ ในยุคที่ผ่านมา พวกนักจิตวิทยาได้พยายามไปเป็นวิทยาศาสตร์ ถึงขนาดที่ยุคหนึ่งบอกว่า จิตใจนี้ไม่รู้จะดูได้อย่างไร มองไม่รู้ ก็เลยเอาจิตวิทยามาเป็นศาสตร์แห่งพฤติกรรมไปเลย จิตวิทยาตามตัวอักษร แปลว่าวิชาว่าด้วยจิตใจ แต่ไป ๆ มา ๆ เรื่องจิตทำไมกลายเป็นเรื่องพฤติกรรมไป นี่คือจิตวิทยาสมัยใหม่ แต่ตอนนี้ที่น่าแปลกก็คือ นักวิทยาศาสตร์ใหม่ฝ่ายฟิสิกส์ที่เป็นฝ่ายรูปธรรมเอง กลับมาสนใจเรื่องจิต ขณะที่นักจิตวิทยาหันไปศึกษาเรื่องรูปธรรม (พระธรรมปิฎก 2543 : 86)

ในการวิเคราะห์สภาพของความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะโดยการวิเคราะห์ลึกลงไปในศาสตร์ต่างๆ แขนงใดก็ตาม ท่านได้ตั้งข้อสังเกตโดยให้พิจารณาลงไปถึงรากฐานของแนวคิดที่เป็นรากฐานของอารยธรรมโลกในปัจจุบันทั้งหมด ซึ่งท่านเห็นว่า ปัญหาต่าง ๆ ที่มนุษย์ประสบอยู่ในปัจจุบัน ไม่ได้อยู่ที่เรื่องของยุคสมัยเท่านั้น แต่ปัญหาที่รุนแรงที่เป็นพื้นฐานปัญหาทั้งหมดของมนุษย์ในปัจจุบัน ก็คือ ปัญหารากฐานความคิดที่ผิดพลาด ซึ่งนำหายนะและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มากมายมาสู่สังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อม แม้แต่นักคิดและนักวิชาการในโลกตะวันตกปัจจุบันจำนวนมากก็ยอมรับในประเด็นนี้แล้ว เนื่องจากวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 6) ท่านวิเคราะห์ว่า ความเชื่อที่ผิดดังกล่าวนี้ มีรากฐานมาจากอารยธรรมกรีก อันเป็นรากฐานอารยธรรมของตะวันตกที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งสรุปได้เป็น 3 ขั้นตอน (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 51-52) คือ

1. การมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และจากธรรมชาติดังกล่าวนี้ ทำให้ก้าวไปสู่ขั้นตอนที่ 2 คือ
2. การเห็นว่า มนุษย์นั้นอยู่นอกระบบชาติ เป็นนาย เป็นผู้ครอบครองและเป็นผู้สามารถที่จะจัดการธรรมชาติหรือพิชิตธรรมชาติได้ ซึ่งนำไปสู่ขั้นตอนที่ 3 คือ
3. การเข้าไปจัดการ ควบคุมและบริโภครวมชาติหรือพิชิตธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ตามความพอใจและตามความสามารถของตน

ดังนั้น ในทรรศนะของท่านจึงเห็นว่า สายความคิดของอารยธรรมตะวันตกเกือบทั้งหมด ที่แสดงออกผ่านปรัชญา ศาสนา และวิทยาการต่าง ๆ รวมทั้งนักเศรษฐศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ ทั้งในฝ่ายทุนนิยมหรือสังคมนิยม ล้วนตั้งอยู่บนรากฐานความคิดนี้ทั้งสิ้น (พระธรรมปิฎก 2537 : 52) พัฒนาการแห่งการสร้างสรรค้ความเจริญก้าวหน้าของโลกในปัจจุบัน ที่แสดงออกผ่านอารยธรรมตะวันตกจึงก่อให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ ให้กับโลก ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญ ร้ายแรงไม่เบาไปกว่าความสำเร็จเหมือนกัน (พระเทพเวที 2535 : 10) ไม่ว่าจะเป็นการคิดค้น ทางด้านวิทยาศาสตร์และการสร้างสรรค์เทคโนโลยี จนกระทั่งการนำไปสู่การสร้างสังคม อุตสาหกรรม เพื่อการสร้างสิ่งปรนเปรอคือวัตถุให้กับมนุษย์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะมีความเชื่อรองรับว่า มนุษย์จะมีความสุขเมื่อมีความพร้อมทางด้านวัตถุ ซึ่งล้วนแต่เป็นตัวแทน รากฐานความคิดดังกล่าวทั้งสิ้น ดังท่านแสดงความคิดเห็นไว้ว่า

ภายใต้อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก คือถือว่า มนุษย์มีวัตถุบำเรอพร้อมเท่าไร ก็จะมีความสุขมากเท่านั้น ซึ่งถือว่า เป็นความคิดที่เป็นฐานของการพัฒนา อุตสาหกรรม แล้วการพัฒนาอุตสาหกรรมก็ไปโยงกับวิทยาศาสตร์ คือ เอาความรู้ วิทยาศาสตร์มาสร้างสรรค์เทคโนโลยี แล้วนำเทคโนโลยีนั้นมาใช้ในการพัฒนา อุตสาหกรรม (พระธรรมปิฎก 2541 : 127-128)

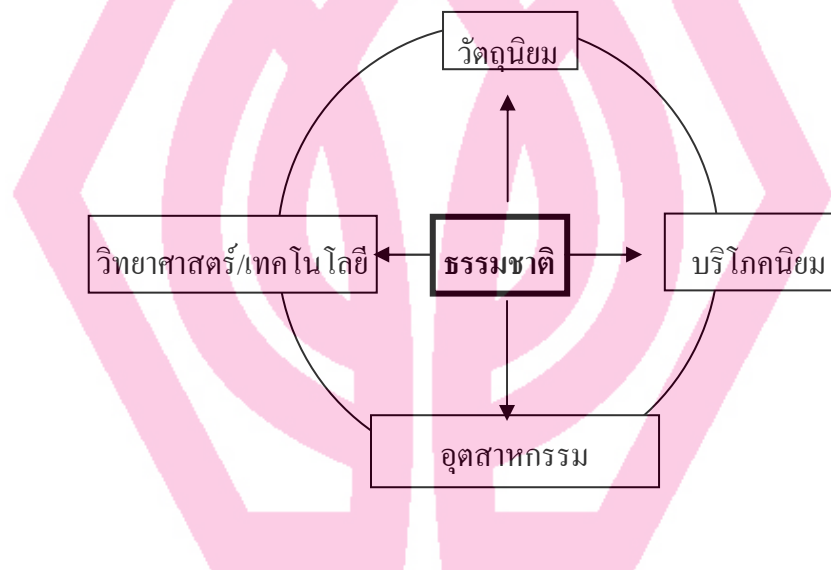
และว่า

มนุษย์กำลังทดลองกำลังกับธรรมชาติ คือชี้ว่าใครจะแน่กว่ากัน โดยมนุษย์มี รากฐานทางความคิดของอารยธรรมตะวันตกว่า มนุษย์เก่งกว่าและมนุษย์จะเข้าครอบงำ จัดการกับธรรมชาติได้ ความสำเร็จของมนุษย์ก็คือ การเอาธรรมชาติมารับใช้สนอง ความต้องการของตนได้ตามปรารถนา ... การพิชิตธรรมชาติ คือ การพรากธรรมชาติจาก ภาวะสมดุล ทำให้ธรรมชาติเสียดุลยภาพไป นั่นคือความสำเร็จของมนุษย์ (พระธรรมปิฎก 2541 : 128)

นอกจากนี้แล้ว ท่านยังได้ชี้ให้เห็นถึงสถานภาพของมนุษย์ในกระบวนการธรรมชาติไว้ ด้วยว่า

ในขั้นสุดท้าย ลองคิดว่าใครจะชนะ แต่ในแง่ของภาพรวมใหญ่ที่สุด ก็คือ
 ธรรมชาติจะพยายามปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพแน่นอน และดุลยภาพนี้เองเวลามองในแง่
 ธรรมชาติ ไม่ได้มีความหมายจำเป็นว่า ในธรรมชาตินั้นจะมีมนุษย์อยู่หรือไม่ และถึงแม้ว่า
 จะไม่มีมนุษย์อยู่ด้วย ธรรมชาติก็จะมีดุลยภาพของมันอยู่นั่นเอง (พระธรรมปิฎก 2541 :
 65)

กระบวนการดังกล่าวมีลักษณะดังแสดงในภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติบนรากฐานแห่งความคิดของ
 อารยธรรมตะวันตก

พระธรรมปิฎกเห็นว่า รากฐานความคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ สามารถที่
 จะพิชิตธรรมชาติ ครอบงำและจัดการธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ เพื่อ
 แสวงหาความสุขจากธรรมชาตินี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นไปใน
 ลักษณะทำลายซึ่งกันและกัน และมนุษย์พยายามที่จะเอาเปรียบธรรมชาติมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อ
 มนุษย์ทำลายและเบียดเบียนธรรมชาติมากขึ้น ไม่ว่าจะโดยการนำเอาทรัพยากรมาใช้เกิน
 ความจำเป็น หรือการผลิตของเสียแก่ธรรมชาติ ธรรมชาติเองก็จะเบียดเบียนและลงโทษมนุษย์
 ตอบแทน ไม่ว่าจะโดยการเกิดเหตุการณ์วิปริตในธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ปฏิกริยา
 เรือนกระจก(greenhouse effect) เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้แม้ว่าในปัจจุบันนักปราชญ์ทาง
 ตะวันตกจะได้หันกลับมามองว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแวดล้อม แต่ก็ยังเป็นการมอง

ธรรมชาติว่าเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการได้ ดังคำที่เรียกธรรมชาติว่า สิ่งแวดล้อม(ของมนุษย์) หรือคำว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นต้น แทนที่จะมองว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและมนุษย์เองก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งด้วย

ในปัจจุบัน แม้ท่านจะเห็นว่า ตะวันตกได้สำนึกผิดในรากฐานความคิดเหล่านี้แล้วในระดับปฏิบัติการ โดยการหาทางเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาใหม่ รวมทั้งสำนึกผิดในระดับภูมิปัญญาหรือรากฐานความคิด ซึ่งถือได้ว่า เป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติครั้งที่ 3 (the third revolution) ก็ตาม ท่านยังเห็นว่า แม้ตะวันตกจะเปลี่ยนความคิดไปว่า ให้เลิกมองธรรมชาติแยกต่างหากจากมนุษย์ ให้มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ก็ยังเป็นการมองออกไปข้างนอก คือ มองว่าจะเอาอย่างไรกับธรรมชาติ ไม่ได้มองว่า จะเอาอย่างไรกับตนเอง (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 63-64) ลักษณะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ชัดเจนผ่านพัฒนาการของการศึกษาระบบนิเวศของตะวันตกเช่นเดียวกัน ที่แรกเริ่มนั้น นิเวศวิทยาของตะวันตกเป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับพืชและสัตว์เท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ต่อมาจึงมีการศึกษาระบบนิเวศประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ แต่ก็เกี่ยวข้องในแง่ที่มนุษย์จะไปเอาประโยชน์จากระบบนิเวศของพืชและสัตว์เพื่อรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์เอง และในช่วงท้ายจึงมีมนุษยนิเวศวิทยา (Human Ecology) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยโยงระบบนิเวศเข้ามาหาตัวมนุษย์มากขึ้น โดยยึดเอาผลกระทบต่อมนุษย์เป็นจุดเน้นที่สำคัญ (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 64) เพื่อที่ก่อให้เกิดดุลยภาพขึ้นในธรรมชาติ เพื่อที่จะให้มนุษย์สามารถที่จะอยู่รอดได้ดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ท่านเห็นว่า การที่มนุษย์จะสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันได้นั้น มนุษย์จะต้องเปลี่ยนรากฐานความคิดใหม่ โดยจะต้องมองสิ่งต่าง ๆ อย่างองค์รวม(Holistic View) ซึ่งเป็นการมองที่สอดคล้องกับหลักธรรมและค่านิยมทางพระพุทธศาสนา โดยท่านเห็นว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็คือ หลักธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ดังนั้นท่าทีทัศนคติและคุณค่าทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติแวดล้อม ดังแสดงออกผ่านหลักธรรม ความเชื่อและจารีตประเพณีทางพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเองที่ล้วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวข้องกับป่า ซึ่งสามารถใช้เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดทัศนคติเชิงการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นธรรมชาติ และใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน อันจะนำไปสู่ดุลยภาพและความยั่งยืนในระบบนิเวศได้

ในการวิเคราะห์ดังกล่าว ท่านได้ยกกรณีตัวอย่างของป่าในฐานะเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ทั้งในแง่ของเศรษฐกิจ สังคม ระบบนิเวศ และในแง่ของชีวิตจิตใจและการพัฒนามนุษย์ โดยท่านชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนากับป่ามีความสัมพันธ์กันมาตลอด ดังท่านกล่าวว่า

พระพุทธศาสนานี้คู่กับป่ามาตลอด เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าเองเมื่อเสด็จออกจากวังไปค้นหาสัจธรรมออกจากพระราชวังแล้วก็ไปอยู่ในป่าเป็นเวลานาน โดยเฉพาะตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา รวมแล้วระยะเวลาที่แสวงหาสัจธรรมถึง 6 ปี จนกระทั่งแม้จะตรัสรู้ก็ตรัสรู้ในป่าได้ร่มไม้ คือ ต้นโพธิ์ แม้มองหวนหลังกลับย้อนไปตั้งแต่ต้นพระชนม์ชีพ แม้พระองค์จะเป็นเจ้านาย เป็นพระราชโอรส แต่พระองค์ก็ประสูติในป่า คือ ไปประสูติที่สวนลุมพินีวัน ได้ร่มไม้สาละ เสร็จแล้วก็มาตรัสรู้ที่ป่าได้ต้นโพธิ์ และตอนปรินิพพานก็มาปรินิพพานในป่า... ในประวัติการสร้างวัดแรกนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงพิจารณาว่า พระองค์จะสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า ควรจะเอาสถานที่ไหน ในที่สุดก็ตัดสินใจพระทัยเลือกสถานที่ถวายคือ เวฬุวัน (ป่าไผ่) ก็เป็นป่าอีกนั่นแหละ วัดต่อ ๆ มาในพุทธกาลนั้น เราจะเห็นว่า ลงชื่อวัน ๆ ทั้งนั้น วันก็คือ วัน ที่แปลว่า ป่า...(พระเทพเวที 2535 : 4-5)

ป่าในฐานะเป็นตัวแทนของธรรมชาติที่สำคัญ จึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด จนอาจกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา ก็คือประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์กับธรรมชาตินั่นเอง และลักษณะดังกล่าวนี้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในสังคมไทย ที่คนไทยมีความเชื่อและนับถือรุกขเทวดาในป่าและต้นไม้ว่า มีเจ้าป่าเจ้าไม้อาศัยอยู่ ดังการศึกษาของนักมานุษยวิทยาเองก็พบว่า คนไทยมีความเชื่อว่า ภูเขา ป่า ต้นไม้ ต้นน้ำลำธาร ฯลฯ ระบบคิดหรือวัฒนธรรมไทยจึงล้วนแต่มีฝักออยคู่แลร์ักษาทั้งสิ้น (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2537 : 84-85)

วัฒนธรรมดังกล่าว จึงเป็นวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่อยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมดังกล่าวก็ได้เปลี่ยนไปเมื่อสังคมไทยได้เริ่มเปลี่ยนไปสู่ยุคแห่งการพัฒนาในช่วงปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา เมื่อคนไทยรับเอาความเจริญสมัยใหม่จากตะวันตกเข้ามา และมองเห็นว่า ป่าคือ เครื่องหมายของความล้าหลัง ไม่พัฒนา เลยเป็นสาเหตุนำไปสู่การทำลายป่า ซึ่งแท้จริงแล้ว ป่าในที่นี้ก็คือ ภาวะจิตใจที่ไม่พัฒนา อันเป็นเหตุในการทำลายป่าข้างนอก โดยการไปตัดต้นไม้ การที่จะพัฒนาจิตใจคนไทย จึงต้องเริ่มด้วยการตัดป่าที่อยู่ในจิตใจคน คือ ความเห็นแก่ตัว เมื่อหมดความเห็นแก่ตัวแล้ว ก็จะไม่ไปตัดต้นไม้ (พระธรรมปิฎก

2541 : 18-34) แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่จะช่วยรักษาดุลยภาพไว้ได้

ดังนั้น หลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้น พระธรรมปิฎกจึงเสนอหลักความจริงพื้นฐานที่รองรับทัศนคติที่ถูกต้องว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นก็คือหลักธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และดำรงอยู่อย่างเป็นกลาง ๆ นั่นเอง ไม่ว่าจะพระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงนี้ก็ดำรงอยู่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้คือค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงนำมาเปิดเผย ชี้แจงและแสดงให้มนุษย์ได้เข้าใจ หลักดังกล่าวทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “นิยาม” ซึ่งแปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะพระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งพระพุทธศาสนาแสดงกฎธรรมชาติหรือนิยามไว้ 5 อย่าง คือ อุตุนิยาม (physical laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุหรือความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงฝ่ายวัตถุ พีชนิยาม (biological laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์หรือพันธุกรรม จิตนิยาม (psychological laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต กรรมนิยาม (moral laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ และธรรมนิยาม (the general law of cause and effect) กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย (พระธรรมปิฎก 2538 ข : 152)

ดังนั้น ในทรรศนะของพระธรรมปิฎกจึงเห็นว่า มนุษย์จะต้องมีท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ มีความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ที่จะไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ จากการศึกษาถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า หลักฐานที่ปรากฏในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา นิตานชาดกและวรรณคดีอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎกจึงได้สรุปท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติไว้ 5 ลักษณะ (พระธรรมปิฎก 2541 : 237-262) ซึ่งนอกจากจะแสดงถึงความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อธรรมชาติแล้ว ยังอาจใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ธรรมชาติในปัจจุบันได้ด้วย คือ

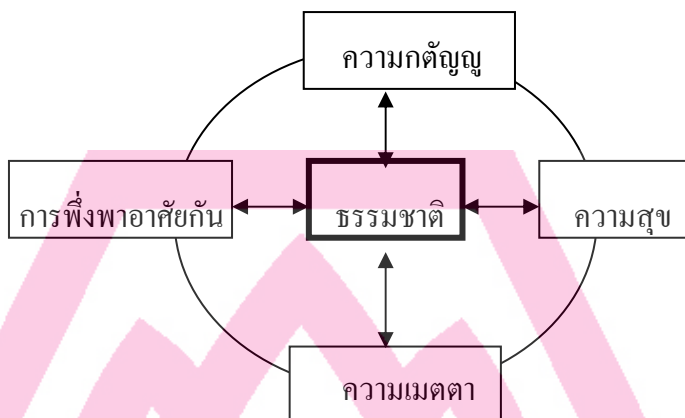
(1.) พระพุทธศาสนามองมนุษย์กับธรรมชาติว่า เป็นระบบของการพึ่งพาอาศัยกันและกัน หรือต่างฝ่ายต่างพึ่งพากัน ดังคำโบราณว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า ข้าพึ่งเจ้า บ่าวพึ่งนาย” หรือในทำนองกลับกันว่า “นายก็พึ่งบ่าว เจ้าก็พึ่งข้า ป่าก็พึ่งเสือ เรือก็พึ่งน้ำ” คติดังกล่าวนี้ แสดงถึงความรู้ตระหนักต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ อันเป็นระบบดุลยภาพ ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสำคัญที่เป็นหลักแสดงถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ คือ หลักปฏิจกสัมปบาท หลักอิทัปปัจจยตาเป็นต้น

(2.) พระพุทธศาสนามองธรรมชาติด้วยความกตัญญู ให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติแวดล้อม ให้มีความกตัญญูมิใช่เฉพาะมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม่แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลาย โดยให้รู้สึกเห็นคุณค่าของกันและกัน หรือระลึกในคุณค่าของกันและกัน ดังคาถาในพระไตรปิฎกที่สอนให้รู้คุณค่าแม่แต่ของพืชว่า “บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่พึงหักรานกิ่งใบของตนไม้นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม”

(3.) พระพุทธศาสนามองพืชและสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตาจิตว่า สรรพสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งเช่นเดียวกับเทวดา สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย และสัตว์นรก ซึ่งทั้งหมดล้วนแต่ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเหมือนกัน (พระธรรมปิฎก 2541 : 237) และล้วนตกอยู่ในกฎธรรมชาติอันเดียวกัน คือ ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งนั้น จึงควรช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน แทนที่จะเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ลักษณะท่าทีแห่งความมีเมตตาจิตดังกล่าวนี้ จะช่วยไม่ให้ก่อความเบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(4.) พระพุทธศาสนามองธรรมชาติด้วยความชื่นชมในความงาม มีความสุข รื่นรมย์กับธรรมชาติ ให้มนุษย์สามารถมีความสุขในการอยู่กับธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เต็มไปด้วยคำบอกเล่ามากมายถึงความงดงามของธรรมชาติ

ลักษณะความสัมพันธ์และท่าทีที่พระพุทธศาสนามีต่อธรรมชาติ แสดงให้เห็นชัดถึงภาพประกอบ 5

ภาพประกอบ 5 ทำดีและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาต่อธรรมชาติ

พรรณณะของท่านดังกล่าวสอดคล้องเป็นอย่างยิ่งกับหลักปฏิจสมุปบาท อันเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาและเป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนานิกายอื่นๆ ด้วยดังที่พระดิช นัท อันท์ (2532 : 8-9) พระชาวเวียดนามได้แสดงให้เห็นภาวะดังกล่าวที่ปรากฏอยู่ในกระดาษแผ่นเดียวว่า

หากเธอเป็นกวีคนหนึ่ง เธอจะแลเห็นอย่างแจ่มชัดว่า มีเมฆก้อนหนึ่งกำลัง ล่องลอยอยู่ในหน้ากระดาษแผ่นนี้ ปราศจากก้อนเมฆ ก็ไม่มีฝน ปราศจากฝน ต้นไม้ก็ไม่ งอกงาม ปราศจากต้นไม้ เราก็ผลิตกระดาษขึ้นมาไม่ได้... หากเรามองดูกระดาษแผ่นนี้ให้ ลึกซึ้งลงไปอีก เราจะสามารถแลเห็นแสงอาทิตย์เจิดฉายอยู่ในนั้น ถ้าไม่มีแสงอาทิตย์อยู่ ในนั้น ป่าไม้ก็ไม่อาจงอกงาม ซึ่งอันที่จริงแล้วก็ไม่มีความมีชีวิตใดเจริญเติบโตได้เลย แม้แต่ ตัวเราก็ไม่สามารถเติบโตได้โดยปราศจากแสงอาทิตย์ ดังนั้น เราจึงรู้ว่าแสงอาทิตย์สถิตอยู่ ภายใต้อะไรในกระดาษแผ่นนี้ด้วย ทั้งกระดาษและแสงอาทิตย์ต่างดำรงอยู่อย่างอิงอาศัยกัน และ ถ้าเราพิจารณาต่อไปแล้ว เราจะสามารถแลเห็นคนตัดไม้ ซึ่งนำไม้ที่ตัดแล้วไปยังโรงงาน เพื่อแปรรูปไม้ให้เป็นกระดาษ จากนั้น เรายังแลเห็นข้าวสาลีอีกด้วย เราย่อมรู้ว่าคนตัดไม้ ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้หากขาดขนมปัง ซึ่งเป็นอาหารประจำวัน ดังนี้แล ข้าวสาลีซึ่งเป็น ขนมปังของคนตัดไม้ จึงปรากฏอยู่ในกระดาษแผ่นนี้ด้วย ตลอดจนบิดาและมารดาของคน ตัดไม้ก็ปรากฏอยู่ในกระดาษแผ่นนี้เช่นกัน เมื่อเราพิจารณาในลักษณะเช่นนี้ เราก็จะเห็น ว่า หากปราศจากสิ่งต่างๆ ทั้งหมดนี้แล้ว กระดาษแผ่นนี้ก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นมาได้

หากพิจารณาลึกลงไปอีก เราสามารถแลเห็นว่า แม้แต่ตัวเราเองก็ปรากฏอยู่ในกระดาศแผ่นดินด้วยเช่นกัน การพิจารณาแลเห็นเช่นนี้มีใจของยากเย็นอันใด เพราะเมื่อเรามองดูกระดาศแผ่นดิน กระดาศแผ่นดินก็กลายเป็นส่วนหนึ่งในความจำได้หมายรู้(สัญญา) ของเราจิตของเธอจึงอยู่ในกระดาศแผ่นดิน และจิตของฉันทก็อยู่ในกระดาศแผ่นดินเช่นกัน ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งล้วนปรากฏอยู่ในกระดาศแผ่นดิน เธอย่อมไม่สามารถระบุได้ว่า มีสิ่งใดที่มีใจอยู่ในกระดาศแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็กาลเวลา อวกาศ พื้นดิน น้ำฝน แร่ธาตุในดิน แสงอาทิตย์ ก้อนเมฆ แม่น้ำ ความร้อน ทุกสิ่งอย่างล้วนดำรงอยู่อย่างอิงอาศัยกันภายในกระดาศแผ่นดิน

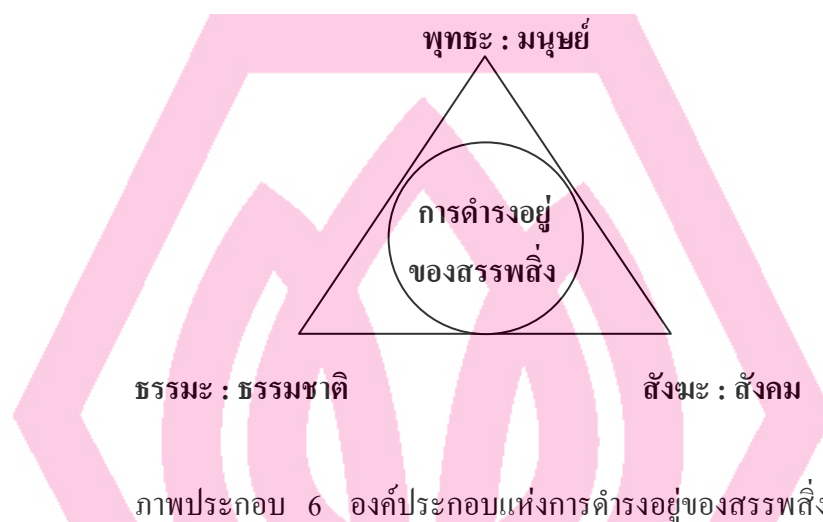
ทัศนะตามหลักปฏิจสมุขบาทดังกล่าวนี้ จึงเป็นหลักที่มุ่งแสดงความจริงของธรรมชาติ และสรรพสิ่งว่า ล้วนพึ่งพิงและอิงอาศัยกันและกัน ดังที่พุทธทาสภิกขุ พระนักปราชญ์อีกรูปหนึ่งของประเทศไทย (พุทธทาสภิกขุ 2533 : 35) เรียกว่าระบบสหกรณ์

คุณะ จักรวาล Cosmic ทั้งหมดมันอยู่กันอย่าง “สหกรณ์” ระหว่างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ดวงอะไรต่างๆ จักรวาลทั้งหมด มันอยู่กันอย่าง “สหกรณ์” มันเนื่องกันและกัน สัมพันธ์กันและกันมันจึงอยู่ได้ คือ ในโลกๆ เดียวกันมันก็มีการอยู่กันแบบ “สหกรณ์” มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน กับต้นไม้ กับแผ่นดิน มันอยู่กันอย่างประสานงานกันแบบสหกรณ์ ในร่างกายนี้ทุกส่วนของอวัยวะมันทำงานกันอย่างสหกรณ์มือ ตีน แขนขา มันทำงานแบบสหกรณ์ ชีวิตจึงรอดได้ ขอให้ระบบสหกรณ์กลับมาในฐานะที่เป็นระบบเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตายกันเถิด เราจะมีเวลาสร้างสรรค์นิเวศวิทยาได้ดีที่สุด

และหลักดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกันเป็นอย่างดีกับทัศนะในวิชาฟิสิกส์สมัยใหม่ที่มองว่า “ทุกสิ่งในจักรวาลเชื่อมสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ และไม่มีส่วนใดเป็นพื้นฐานคุณสมบัติของส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์พื้นฐานบางประการ แต่ถูกกำหนดโดยส่วนอื่นทั้งหมด” (คาปรั้า 2537 : 225)

โดยนัยนี้ พระธรรมปิฎก จึงมีทรรศนะว่า ความสัมพันธ์และทำที่ที่ต่อธรรมชาติที่ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ จะก่อให้เกิดดุลยภาพแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และจะส่งผลให้องค์ประกอบแห่งการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง 3 ประการ

คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม เป็นไปอย่างประสานกลมกลืนสอดคล้องกัน ซึ่งพระธรรมปิฎก
ตีความจากหลักพระรัตนตรัยนั่นเองว่า พระพุทธ ก็คือ ตัวแทนของมนุษย์ พระธรรม ก็คือ
ธรรมชาติ และพระสงฆ์นั้นก็คือ ตัวแทนของสังคม ดังแสดงในภาพประกอบ 6

พระธรรมปิฎก จึงเห็นว่า การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์นั้น จะต้องเป็นไปในลักษณะแห่ง
องค์รวม และอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและเกื้อกูลกันของระบบแห่งความสัมพันธ์แห่ง
องค์ประกอบทั้งสามดังกล่าว คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ในระบบแห่งมนุษย์นั้น ประกอบ
ไปด้วยพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา ในระบบแห่งชาตินั้น ก็คือระบบแห่งนิเวศที่
ประกอบไปด้วยสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตอีกมากมาย และระบบแห่งสังคมนั้น ก็คือ ระบบแห่ง
เจตน์จันงของมนุษย์ ที่แยกย่อยออกเป็นระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบ
เทคโนโลยี เป็นต้น (พระธรรมปิฎก 2541 : 237-262) กระบวนการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ
ธรรมชาติ จึงเป็นกระบวนการแห่งการพัฒนาของมนุษย์นั่นเอง ดังนั้น ท่านจึงสรุปไว้ว่า

คนสมัยปัจจุบันนี้มีปัญหามากที่ว่า ยังมีป่าอยู่ในใจ ที่จะต้องตัดทิ้งเสียด้วยการ
พัฒนามนุษย์ ยังมีป่าอยู่ในใจ ที่จะต้องตัดทิ้งเสียด้วยการพัฒนามนุษย์ ไม่ใช่พัฒนา
บ้านเมืองด้วยการตัดต้นไม้ เมื่อกำจัดสภาพป่าในใจให้หมดไป ทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมที่
อยู่ในกฎเกณฑ์กติกา มีระเบียบ มีคุณธรรม มีเมตตากรุณา มีความรับผิดชอบ มีปัญญา
รู้จักคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย และมีความสุขความพอใจในคุณค่าที่ประณีตแล้ว
มนุษย์จะได้ช่วยกันรักษาป่าที่แท้ไว้ โดยที่การตัดต้นไม้ก็จะไม่ได้ไหลลงไป ไม่ให้ถึงขั้นที่
จะเกิดความเสียหาย ไม่ให้เป็นภัยอันตรายต่อระบบนิเวศ (พระธรรมปิฎก 2537 : 51-52)

ภูมิปัญญาพระพุทธศาสนาที่มีภูมิหลังมานานกว่า 2,500 ปี เป็นระบบความรู้ที่ได้รับการสร้างสรรค์ ตั้งสมและสืบสานมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งได้รับการตรวจสอบ และได้พิสูจน์ถึงศักยภาพในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคมในยุคต่างๆ เสมอมา มาบัดนี้โลกได้เจริญก้าวหน้าไปด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และได้สร้างสรรค์อารยธรรมของมนุษยชาติได้อย่างมากมาย แต่ท่ามกลางอารยธรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน ก็ได้สร้างความเป็นห่วงและกังวลแก่มวลมนุษย์ไม่น้อย เพราะมีวิกฤตการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นอย่างมากมาย การให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาพระพุทธศาสนาที่มีสาระสำคัญอยู่ที่การมองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกัน ทั้งทางด้านมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม และการให้ความสำคัญกับองค์ประกอบของมนุษย์ทั้งในระดับพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา จึงเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของระบบนิเวศวิทยา

4.1.3 ทรรศนะของพระธรรมปิฎกทางด้านสังคม

ปัจจุบัน สังคมไทยและสังคมโลกกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ วิถีชีวิตของมนุษย์และสรรพสิ่งได้ถูกกำหนดด้วยคุณค่าแห่งวัฒนธรรมบริโภคนิยมและการแข่งขัน ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ความรู้ความเข้าใจ ความรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่ครอบงำโลกทั้งโลก และการนำพาชีวิตและสังคมไทยให้อยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์นี้ นับเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญยิ่ง ที่ไม่เพียงแต่จะช่วยให้มนุษย์และสังคมมีสันติสุข หากแต่ยังจะนำไปสู่การสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืนของมนุษยชาติอีกด้วยพระธรรมปิฎก ในฐานะพระมหาเถระผู้เป็นพระนักปราชญ์ของไทย ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงภาวะแห่งความเป็นจริงของสังคมยุคปัจจุบัน ที่เชื่อมโยงกันทั้งโลกอย่างซับซ้อน ทั้งทางด้านข้อมูลข่าวสาร ทุน การค้า วัฒนธรรม และในขณะเดียวกันก็ได้นำเสนอหลักพุทธธรรมมาเป็นรากฐานในการแก้ปัญหาในยุคโลกาภิวัตน์ ตลอดจนการสร้างสรรค์สังคมใหม่ที่ไปพ้นจากร่มเงาวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ผลงานหลายชิ้นของพระธรรมปิฎก เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นทรรศนะของท่าน ที่ได้สืบสาว วิเคราะห์เหตุปัจจัยความเป็นมาของรากฐานความคิดของระบบต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานของสังคมยุคปัจจุบัน และใช้วิธีคิดตามนัยพุทธธรรมเป็นหลักในการวิเคราะห์ระบบเหล่านี้ได้อย่างถึงแก่น ผลงานของท่านในทางด้านสังคม จึงครอบคลุมศาสตร์ต่างๆ อันเป็นรากฐานแห่งระบบของ

มนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ การศึกษา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นิติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ สิทธิมนุษยชน สันติภาพ และอื่นๆ

นอกเหนือจากวิเคราะห์รากฐานความคิดของระบบต่างๆ ในสังคมปัจจุบันโดยตรงแล้ว กรณีศึกษาที่ท่านได้ยกมาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด เห็นจะได้แก่ การหยิบยกเอาสังคมอเมริกันมาอธิบายและวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงภูมิหลัง พัฒนาการ และสภาพของโลกยุคปัจจุบัน ผลงานหลักๆ เช่น มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย (2537), ทางสายอิสราเอลของการศึกษาไทย (2534) การพัฒนาที่ยั่งยืน (2540) มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ (2542), พระธรรมทูตไทย : เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่ (2545) รู้จักอเมริกา หันมาดูแลสุขภาพของไทย (2546) เป็นต้น

เหตุผลในการยกเอาสังคมอเมริกันมาเป็นตัวอย่างดังกล่าวนี้ คงมิใช่เพราะท่านเห็นว่าอเมริกาเป็นประเทศผู้นำของโลก ที่มีความก้าวหน้าที่ยิ่งใหญ่ และขยายอิทธิพลไปทั่วโลก จนหลายๆ คนและหลายประเทศยึดถือเป็นแบบอย่างในการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมของตนเท่านั้น แต่เหตุผลสำคัญประการหนึ่งก็คือ การสะท้อนให้เห็นปัญหาของอารยธรรมปัจจุบันผ่านสังคมอเมริกัน ดังท่าน(พระธรรมปิฎก 2541 : 17) กล่าวว่า

การที่ยกเอาตัวอย่างปัญหาในสังคมอเมริกันขึ้นมากล่าวนี้ มิใช่หมายความว่าสังคมอเมริกันเป็นสังคมที่เลวร้ายกว่าสังคมอื่นๆ ยังมีหลายประเทศที่มีปัญหาสังคมที่เลวร้ายรุนแรงยิ่งกว่าสังคมอเมริกัน แต่สังคมอเมริกันนั้น ปรากฏตัวเด่นออกมาในยุคปัจจุบันว่า เป็นสังคมที่นิยมความเป็นอิสระเสรี มีสมานภาพ และเป็นตัวชูในเรื่องสิทธิมนุษยชน พร้อมกันนั้น ผู้คนจำนวนมากในโลกปัจจุบันก็ชื่นชมเชื่อถือด้วยความไม่รู้จักเจตนาต่อแท้ ถึงกับเหมือนจะเอาสังคมอเมริกันเป็นแบบอย่างในการสร้างสรรค์สังคมแห่งสันติสุข อีกทั้งสังคมอเมริกันนั้น ก็มีปัญหาพิเศษที่มีลักษณะเฉพาะของตนที่จะต้องแก้ไขคลาปมอีกเป็นอันมาก บุคคลที่คิดสร้างสรรค์จะต้องรู้เข้าใจอย่างถูกต้องและเท่าทันทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้หลงละเลิง เหน่อเหิมและตกอยู่ในความประมาท แม้แต่ถ้าใครยอมรับสังคมอเมริกันว่า เป็นสังคมที่เจริญรุ่งเรืองดีมีความสุขที่สุด ก็จะได้คิดขึ้นว่า แม้แต่สังคมที่ถือว่าอยู่ในกฎกติกาพัฒนาแล้วอย่างสูงสุดของโลกเวลานี้ ก็ยังอยู่ห่างไกลจากความเป็นสังคมที่พึงปรารถนา

ยิ่งไปกว่านั้น เหตุผลสำคัญยิ่งประการหนึ่ง ที่ทำให้ท่านวิเคราะห์สังคมอเมริกันเป็นพิเศษ ก็เพราะท่าน(พระธรรมปิฎก 2546 : 12) เห็นว่า

[สังคมอเมริกัน] มีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อชีวิต ต่อสังคมไทยของเรา และต่อชะตากรรมของโลก... เป็นชนชาติ เป็นประเทศ และเป็นสังคมที่มีกำลังอำนาจทั้งทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน และคนไทยก็มีค่านิยมเลียนแบบวิถีชีวิตอย่างอเมริกันนั้นด้วย

ในหนังสือ “มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย” (2537) ที่ท่านได้วิเคราะห์ถึงสภาพของสังคมอเมริกัน โดยสืบถึงภูมิหลังของสังคมอเมริกันว่า สังคมอเมริกันและสังคมตะวันตกทั้งหมด มีภูมิหลังทางสังคมเดิมที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมอุตสาหกรรม อันเป็นวัฒนธรรมที่ชาวตะวันตกต้องต่อสู้เพื่อเอาชนะความขาดแคลนต่างๆ เพื่อให้เกิดความรุ่งพร้อมขึ้น จนกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม(industrial society) ที่ทำให้เกิดความรุ่งพร้อมบริบูรณ์ขึ้นในสังคมอเมริกัน ในช่วงท้ายวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี้ได้เป็นวัฒนธรรมที่มุ่งหมายหรือใฝ่ถึงความสำเร็จ (success culture) มากยิ่งขึ้น และในเบื้องปลายก็ได้กลายเป็นวัฒนธรรมแห่งการแข่งขัน และกลายเป็นสังคมนักบริโภคนิยม (consumer society) ที่มีความรุ่งพร้อมสมบูรณ์ต่างๆ จนปัจจุบันสังคมอเมริกันได้เป็นสังคมที่ผ่านอุตสาหกรรม (Post-industrial Society)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสังคมอเมริกันจะมีความรุ่งพร้อมทางด้านวัตถุ แต่ก็ไม่ได้ช่วยให้ชาวอเมริกันมีความสุขที่แท้จริง ในขณะที่เดียวกันระบบแข่งขันของวัฒนธรรมใฝ่สำเร็จก็ได้กลายเป็นสภาพที่บีบคั้นชีวิต ก่อให้เกิดความกดดันกลายเป็นความทุกข์ในชีวิตและสังคม ลักษณะดังกล่าวนี้จึงได้กลายเป็นวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรม (cultural crisis) ที่ทำให้เกิดความสับสนในทางจิตใจ และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “Young America Turns Eastward – อเมริกันคนหนุ่มสาวหันไปทางตะวันออก” คือ กระบวนการที่คนรุ่นใหม่ได้หันมาสนใจศาสนาในทางตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นศาสนาฮินดู พุทธศาสนานิกายต่างๆ (พระราชาวรมณี 2537 : 18)

สภาพของสังคมอเมริกันดังกล่าวนี้ แตกต่างกันอย่างยิ่งกับสภาพภูมิหลังของสังคมไทยที่ได้มีภูมิหลังและรากฐานทางสังคมอุตสาหกรรม และไม่มีวัฒนธรรมอุตสาหกรรมแบบตะวันตก หากแต่สังคมไทยเป็นสังคมที่รับเอาแบบอย่างความเจริญของสังคมตะวันตก ก้าวขึ้นตอนมาเป็นสังคมบริโภคนิยม ดังท่านได้พูดถึงการตามฝรั่งของคนไทย (พระราชาวรมณี 2537 : 92) ว่า

- บางอย่าง เราตามแต่เปลือก ไม่ได้เอาเนื้อมาด้วย
- บางอย่าง เราตามฝรั่ง แต่ล้าหน้าเลยฝรั่งไป
- บางอย่าง เราตามฝรั่ง แต่ตามไม่ครบกระบวนการ
- บางอย่าง ไปตามเรื่องที่ฝรั่งเองก็ผิดอยู่แล้ว ก็เลยผิดไปด้วย

การตามแบบอย่างตะวันตกโดยผิวเผินแต่เปลือกภายนอกไม่ได้นำเอาเนื้อหาสาระมาด้วย ดังกล่าวนี้นี้ ลักษณะดังกล่าวนี้ ลองวิเคราะห์หาคูก็จะเห็นได้ไม่ยากว่า มีส่วนไหนบ้างที่ประเทศไทยเป็นอย่างไรบ้าง แต่ผลแห่งการตามฝรั่งนี้ ทำให้นักวิจัยฝรั่งคนหนึ่งที่ท่านอ้างถึง คือ Norman Jacobs ซึ่งเข้ามาวิจัยเรื่องการพัฒนาในประเทศไทย แม้จะเป็นงานวิจัยเมื่อ 30 ปีก่อน แต่ก็ทำให้เห็นภาพของการที่ประเทศไทยจะพยายามที่จะเจริญให้ทันสมัยอย่างประเทศตะวันตก ในหนังสือชื่อ “Modernization Without Development-ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” ซึ่งมีความหมายว่า ประเทศไทยมีความทันสมัยจริง แต่ไม่ได้พัฒนา ดังท่าน(พระราชวรมุณี 2537 : 93) กล่าวว่า

คำว่า ทันสมัยนั้นอย่างหนึ่ง พัฒนาก็อย่างหนึ่ง ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ประเทศไทย อาจจะมีความสำเร็จรุ่งเรืองในภายนอก ในทางวัตถุ มีตึกรามบ้านช่อง ถนนหนทาง มากมาย มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย มีระบบเศรษฐกิจแบบตะวันตกอะไรต่างๆ แต่ในแง่เนื้อหาแล้ว ไม่มีการพัฒนาเลย

ลักษณะการตามแบบอย่างตะวันตกสามารถเห็นได้หลายรูปแบบ คือ การนำเอาระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ ซึ่งท่านก็ยอมรับว่าเป็นระบบที่ใช้ได้ดีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน แต่ประชาธิปไตยที่สังคมไทยเลียนแบบตะวันตกมา จนกระทั่งบัดนี้ยังไม่เป็นประชาธิปไตย สาเหตุที่สำคัญคือความไม่เข้าใจในเนื้อหาของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความไม่เข้าใจในเนื้อหาของประชาธิปไตย คือ การใช้เสรีภาพของคนไทย ซึ่งท่านเห็นว่า พฤติกรรมการใช้เสรีภาพของคนไทยโดยทั่วไปจะเป็นไปในลักษณะที่ว่าทำอะไรตามใจตนเองขาดความรับผิดชอบ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ประชาธิปไตยไม่พัฒนาเพราะเสรีภาพเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย เมื่อใช้ผิดก็ไม่อาจสร้างประชาธิปไตยได้เสรีภาพในระบอบ การปกครองแบบประชาธิปไตยที่ถูกต้องนั้นจะต้องควบคู่กับความ

รับผิดชอบในการปกครองตนเองเสมอ คือ การรู้จักควบคุมตนเองให้ทำในสิ่งที่ควรทำและให้คนอื่นในสิ่งที่ไม่ควรจะทำ ประชาธิปไตยกล่าวอีกอย่างหนึ่งเป็นการปกครองของคนที่ปกครองตนเองได้หรือรู้จักใช้เสรีภาพในทางที่ถูกต้อง คือใช้เสรีภาพในการทำให้อำนาจดีขึ้น และใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ในการทำให้อำนาจของตนให้เจริญงอกงาม และเกื้อกูลต่อสังคม (พระราชวรมุนี 2528 : 93)

นอกจากนี้แล้ว บางอย่างที่สังคมไทยตามแบบอย่างตะวันตก แล้วก็ล้าหน้าตะวันตกไป ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยจะดี เช่น กิจการบันเทิงต่าง ๆ บาร์ ในที่ลับ อบอวนวอด ปรากฏว่า สิ่งเหล่านี้สังคมไทยดำเนินการได้ดี ล้าหน้าตะวันตก จนกระทั่งสิ่งเหล่านี้มีกันเกร่อทั่วประเทศแทบจะกลายเป็นสัญลักษณ์เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวต่างชาติ เห็นได้จากการตีแผ่ในหนังสือต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นข่าวดังอยู่บ่อย ๆ

ลักษณะของการดำเนินตามสังคมอเมริกันอีกประการหนึ่ง ก็คือ การตาม แต่ตามไม่ครบ ครอบงำ เช่น ความเจริญในตะวันตกนั้นเกิดจากการเป็นผู้ผลิตเองในเมืองต้น แล้วจึงส่งมาสู่การบริโภค การผลิตเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความเจริญ แต่สังคมไทยที่ไปตามแบบอย่างตะวันตกนั้น ปรากฏว่าเอาเฉพาะในส่วนการบริโภค ไม่ตามในส่วนของการผลิตด้วย กระบวนการสร้างความเจริญในสังคมไทยจึงไม่ครบ สิ่งที่เกิดคือ ค่านิยมในการบริโภคโดยไม่มีค่านิยมในการผลิต จึงเป็นเหตุหนึ่งที่สำคัญในการทำให้สังคมเกิดปัญหาต่าง ๆ

และการตามแบบอย่างตะวันตกที่สำคัญยิ่ง ในบรรดากระบวนการตามแบบอย่างตะวันตก ก็คือตามแบบอย่างที่ผิดพลาดของเขา มีตัวอย่างมากมายที่แสดงให้เห็นถึงการเลียนแบบในสิ่งที่ผิด แต่ที่สำคัญมาก และเป็นต้นเหตุของปัญหาจริง ๆ ในทรรศนะของท่าน คือ การรับเอาแนวความคิด การพัฒนาแบบอุตสาหกรรมเป็นพื้นฐานในการพัฒนาด้วยความหลง ตื่นใจ ชื่นชมว่า เป็นแนวทางที่นำความเจริญพัฒนามาสู่ประเทศ การพัฒนาแบบสังคมอุตสาหกรรมทำให้สังคมเจริญเติบโต ชีวิตได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์อย่างมากมายก็จริง แต่ในระยะยาวแล้วการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมจะนำพาไปสู่จุดจบในตัวเอง ปรากฏการณ์การเจริญเติบโตของสังคมอุตสาหกรรม จึงควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตของปัญหาต่าง ๆ เพราะปรัชญาวัฒนธรรมอุตสาหกรรมคือ การเอาชนะความขาดแคลน จุดตั้งของการพัฒนาจึงอยู่ที่วัตถุ เพื่อสร้างเสริมสิ่งที่ยากขาดแคลน โดยไม่ใส่ใจคุณค่าด้านจิตใจ ดังนั้นจึงพัฒนามนุษย์กลับยิ่งรู้สึกขาดแคลน เพราะความอยากอันไม่มีที่สิ้นสุด การพัฒนาเป็นไปเพื่อความ

เสริมอัตรา คือ กิเลสตัณหา มิใช่เพื่อความละอวดตา คือสร้าง ความสว่าง ความหลุดพ้นให้เกิดจิตใจ
 ธรรมชาติถูกมองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์คือ นายธรรมชาติ การพัฒนาจึงขาดความสมดุล
 ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ แม้วิทยาการต่างๆ จะก้าวหน้าและมีสิ่งอำนวยความสะดวกให้มนุษย์
 มากมาย แต่มนุษย์กลับมีปัญหาหนักทั้งชีวิต สังคมและธรรมชาติแวดล้อม

นอกจากนี้ สิ่งที่มาควบคู่กับระบบสังคมแบบอุตสาหกรรมคือ เศรษฐศาสตร์
 แบบอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี เนื่องจากอยู่ภายใต้บริบทความคิดแบบอุตสาหกรรม
 ทั้งเศรษฐศาสตร์และเทคโนโลยี จึงเป็นเสมือนสื่อที่มีประสิทธิภาพในการทำลายความประสาน
 สมดุล สอดคล้องของชีวิตกับสังคมและธรรมชาติแวดล้อม อันนำไปสู่ปัญหาต่างๆ ในสังคมไทย
 ในปัจจุบัน และนับวันจะรุนแรงมากยิ่งขึ้น

พระธรรมปิฎกนอกจากจะวิเคราะห์ถึงสภาพของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้ว ยังได้
 วิเคราะห์ให้เห็นถึงลักษณะของสังคมไทยว่า เมื่อวิทยาการและศาสตร์ต่าง ๆ ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพล
 ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เริ่มไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยนั้น มีข้อที่แตกต่างไปจาก
 แหล่งกำเนิดเดิมในประเทศตะวันตกมาก ที่เกิดมาจากภูมิหลังของสังคมและวัฒนธรรมที่ต้องเพียร
 พยายามที่จะแก้ไขปัญหาความขาดแคลน ต่อสู้สร้างสรรค์เพื่อให้เกิดผลผลิตต่าง ๆ ขึ้น จนทำให้
 เกิดระบบอุตสาหกรรมขึ้นมา ซึ่งโดยรากศัพท์แล้ว อุตสาหกรรม หรือ Industry ในภาษาอังกฤษ
 แปลว่า ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน อุตสาหกรรมเพียร อันเป็นความหมายที่แท้จริง เพราะ
 ถ้าหากไม่ขยันหมั่นเพียรแล้ว ตะวันตกก็ไม่สามารถที่จะสร้างอุตสาหกรรมได้สำเร็จ ซึ่งท่าน
 เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมอุตสาหกรรม หรือวัฒนธรรมแห่งการสู้ลึงยาก ซึ่งท่านเห็นว่า วัฒนธรรม
 วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี้ได้มีส่วนในการสร้างพื้นฐานให้คนในสังคมตะวันตกมี
 ข้อได้เปรียบในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาพร้อมกับสภาพจิตใจ ที่มีความใฝ่รู้และสู้
 ลึงยาก (พระธรรมปิฎก 2540 ก : 117-119) คนตะวันตกจึงมีจิตใจแบบวิทยาศาสตร์ และได้พัฒนา
 เทคโนโลยีมาพร้อมกับวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ คือ "การที่บุคคลมีลักษณะจิตใจแบบใฝ่รู้ ชอบ
 เหตุผล ชอบพิสูจน์ ทดลอง ไม่ยอมเชื่ออะไรง่าย ๆ" นั่นเอง ในขณะที่สังคมไทยเป็นสังคมที่มี
 พื้นฐานแห่งความอุดมสมบูรณ์มาก มีภูมิอากาศภูมิประเทศที่อยู่สบาย ดังคติที่แสดงภูมิลักษณะของ
 ไทย คือ "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" ดังนั้น จึงไม่ต้องดิ้นรน ต่อสู้หรือขยันหมั่นเพียรก็มิได้อยู่มีกิน
 และเมื่อเงื่อนไขต่าง ๆ เปลี่ยนไป วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามา คนไทยก็ก้าวไปสู่การเป็นนัก
 บริโภคที่ไม่มีความสามารถในการผลิต พระธรรมปิฎกจึงเห็นว่า ความสัมพันธ์ของคนไทยกับ
 วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีปัญหาที่สำคัญอยู่ 2 ประการ (พระธรรมปิฎก 2540 ก : 112) คือ

ประการแรก สังคมไทยไม่มีพื้นฐานวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ คือ คนไทยขาดวิถีชีวิตจิตใจที่ชอบใฝ่รู้ ชอบเหตุผล ไม่เชื่อง่าย ไม่หลงงมงาย ชอบค้นคว้า ชอบพิสูจน์ทดลอง และชอบวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัย หรืออาจจะเรียกว่า ขาดความใฝ่รู้ และประการที่สองสังคมไทยไม่มีพื้นฐานวัฒนธรรมอุตสาหกรรมหรือวัฒนธรรมแห่งการสร้างสรรค์ สังคมไทยไม่มีฐานแห่งการเป็นนักผลิต ทั้งนี้ก็เพราะว่าสังคมไทยมีภูมิหลังของชีวิตที่สุขสบาย ถือคติว่า ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ธรรมชาติอำนวย มีความอุดมสมบูรณ์ จึงไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้หรือสร้างสรรค์สิ่งใด ๆ และยิ่งเมื่อรับเทคโนโลยีที่คนอื่นผลิตแล้วเข้ามา ก็ยิ่งส่งเสริมการเสพบริโภคมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่ความเป็นคนมักง่าย ขาดความเพียรพยายาม เห็นแก่ความสนุกสนานและสะดวกสบาย หรืออาจจะเรียกว่า ขาดความสู้สิ่งยาก ดังท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า

โดยทั่วไปถือว่า วิทยาศาสตร์คู่กับเทคโนโลยี แต่น่าสังเกตว่า เวลานี้คนไทยไม่ค่อยรู้จักและไม่สนใจวิทยาศาสตร์ แต่ชอบใช้เทคโนโลยี (เชิงเสพเชิงบริโภค ยิ่งกว่านั้นยังจับคู่ใหม่เอาเทคโนโลยีมาเข้าคู่กับไสยศาสตร์ โดยเชื่อไสยศาสตร์และใช้เทคโนโลยี กลายเป็นว่า ไสยศาสตร์กับเทคโนโลยีก็เอ่อกันกันไปได้ดีในสังคมไทย (พระธรรมปิฎก 2540 ก: 87)

นอกจากนี้ ท่านได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสถานภาพของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทยว่า

วิทยาศาสตร์เข้ามาเมืองไทย 100 กว่าปีแล้ว ในยุคแรกกระแสดความเชื่อวิทยาศาสตร์ไหลแรงมาก แต่สภาพปัจจุบันของสังคมไทย ก็คือ ความกลาดเคลื่อนแพร่หลายของไสยศาสตร์ น่าจะถามเช่นเดียวกันว่า วิทยาศาสตร์ทำงานไม่สำเร็จในสังคมไทย หรือว่าคนไทยไม่สามารถเข้าถึงวิทยาศาสตร์เอง (พระธรรมปิฎก 2541 : 86)

อย่างไรก็ตาม ก็มีได้หมายความว่า ท่านจะยอมรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่า เป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน ทั้งนี้ท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่า วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมของตะวันตกเองนั้น ยังมีข้อบกพร่องที่จะต้องปรับปรุงหลายประการ (พระธรรมปิฎก 2542 :86) เช่น การที่มุ่งเน้นการตอบสนองการมุ่งแสวงหาผลประโยชน์และเอาชนะคู่แข่งกัน แสวงหาอำนาจและความได้เปรียบในทุกวิถี และที่สำคัญยิ่งก็คือ ตั้งอยู่บนฐาน

ความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติหรือเอาชนะธรรมชาติ เพื่อนำมาตอบสนองและปรนเปรอความสุขให้กับตนเองให้มากที่สุด

ลักษณะปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาดังกล่าวจะเห็นตัวอย่างได้จากประเทศตะวันตกได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอเมริกาที่ได้พัฒนาประเทศไปโดยอาศัยรากฐานแห่งวัฒนธรรมเช่นนี้ แม้ว่าจะมีการปฏิรูปวิทยาศาสตร์ศึกษาขึ้นในอเมริกาก็ตาม ก็เกิดจากความต้องการเป็นที่หนึ่งในโลกไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการทหาร (พงษ์จันทร์ จันทยศ 2543 : 9)

ลักษณะดังกล่าวนี้ จึงทำให้โลกต้องประสบกับปัญหามากมาย อันนำไปสู่ผลร้ายนานาประการ ดังที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน การที่จะออกไปจากปัญหาดังกล่าวได้นั้น พระธรรมปิฎกเห็นว่า การที่จะพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความยั่งยืนได้นั้น คนไทยจะต้องมีความเข้าใจในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างชัดเจนว่า เป็นกระบวนการคิด การค้นคว้าหาความรู้อย่างเป็นระบบ สืบสาวเหตุปัจจัยให้พบความจริงของสิ่งต่าง ๆ มิใช่เป็นองค์ความรู้สำเร็จรูปที่จะต้องท่องจำแล้วนำมาใช้ ดังท่านเสนอว่า

การมองเทคโนโลยี จะต้องมองลงไปถึงความหมายพื้นฐาน คือตัวภูมิปัญญา หรือตัวความรู้ และการมองอย่างนี้จะโยงไปหาวิทยาศาสตร์จะเห็นว่า science คู่กับ technology คือวิทยาศาสตร์คู่กับเทคโนโลยี ถ้าเทคโนโลยีไม่มีวิทยาศาสตร์เป็นฐาน เทคโนโลยีพัฒนาไม่ได้ จึงต้องพัฒนาวิทยาศาสตร์มาเป็นฐานของการพัฒนาเทคโนโลยี คนไทยเรามักติดอยู่แค่เทคโนโลยี ไม่เข้าถึงวิทยาศาสตร์ ถ้าเราจะก้าวขึ้นไปในการกระทำคือการผลิตและการสร้างสรรค์ เราจะต้องมองเทคโนโลยีในความหมายที่ถูกต้อง คือ มองลึกลงไปถึงตัวความหมายที่แท้ ที่ลงไปถึงเหตุ คือการนำความรู้โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์มาใช้สร้างสรรค์ (พระธรรมปิฎก 2541 : 159)

นอกจากนี้ ท่านยังเห็นว่า จะต้องมียุควัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่ง ที่ก้าวจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ยังมีข้อบกพร่อง ไม่สมบูรณ์อยู่ นั่นคือ จะต้องรื้อฟื้นวัฒนธรรมพุทธศาสนาขึ้นมา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นรากฐานของสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ เป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องรู้หรือวัฒนธรรมแห่งปัญญาความใฝ่รู้ และเป็นวัฒนธรรมแห่งการที่ต้องทำหรือพึงตนและทำตนให้เป็นที่พึงได้ โดยท่านเสนอว่า

วัฒนธรรมพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมแห่งความใฝ่รู้ และผู้สั่งยากอย่างมั่นคง... วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ยังไม่พอ เพราะอะไร เพราะแม้ว่าวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จะสร้างความใฝ่รู้ มีนิสัยแห่งความคิดมีเหตุมีผลและวัฒนธรรมอุตสาหกรรมจะช่วยให้ผู้สั่งยากก็จริง แต่เรื่องหนึ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่เคยพูดถึง คือ การพัฒนาคนวัฒนธรรมพุทธนั้นถือการพัฒนาคนเป็นหัวใจหรือแกนกลางของทุกอย่าง... เพื่อให้มนุษย์มีอิสรภาพ ... วิทยาศาสตร์เท่าที่เป็นมายังมีความคับแคบ เพราะมุ่งสนองความคิดมุ่งหมายใฝ่ฝันที่จะพิชิตธรรมชาติ(ภายนอก) และมาประสานรับใช้สนองความมุ่งหมายของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งความเชื่อที่ว่า ความสุขอยู่ที่การมีวัตถุสัพพบริโภคอย่างพร้อมพร้อม ยิ่งเสพมากก็ยิ่งสุขมาก... วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จึงไม่สัมพันธ์กับเรื่องของการพัฒนาคนไปสู่อิสรภาพ ด้วยเหตุนี้จึงจะต้องให้มีวัฒนธรรมพุทธเติมเข้ามาเพื่อที่จะสร้างความใฝ่รู้ผู้สั่งยาก พร้อมทั้งให้มีการพัฒนาคนไปสู่อิสรภาพ และการพัฒนาคนนั้นก็ทำให้เทคโนโลยีไม่เป็นพิษเป็นภัยอีกด้วย (พระธรรมปิฎก 2541 : 126-127)

ในหนังสือที่ท่านได้แสดงให้เห็นความแตกต่างของสังคมอเมริกากับสังคมไทย โดยการวิเคราะห์ลึกลงไปถึงภูมิหลังและความเป็นมาของสังคมอเมริกันล่าสุด คือ “รัฐจักอเมริกา หันมาดูศักยภาพของไทย” (2546) ทำให้เห็นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้อเมริกาก้าวมาสู่การเป็นประเทศผู้นำโลกในปัจจุบัน สามารถแผ่อิทธิพลไปเป็นโลกาภิวัตน์ และสามารถเป็นผู้จัดระเบียบโลกใหม่ได้ โดยผ่านอุดมคติบุกฝัาพรหมแดน (idea of the frontier) อุดมคติแห่งอิสรเสรีภาพ (ideal of freedom) อุดมคติแห่งความก้าวหน้า (ideal of progress) และอุดมคติแห่งประชาธิปไตย(ideal of democracy) อุดมคติเหล่านี้ทำให้คนอเมริกันมุ่งมั่นในการบุกฝัาพรหมแดนออกไปเรื่อยๆ จนล้าออกไปถึงพรหมแดนแห่งการสื่อสารอวกาศ (frontier of space) ความก้าวหน้าด้านคอมพิวเตอร์(frontier of cyberspace)

พระธรรมปิฎกเห็นว่า ภูมิหลังและความเป็นมาของสังคมอเมริกานี้ มีความแตกต่างจากสภาพของสังคมไทยมาก ทั้งนี้เพราะสังคมไทยมีอดีตที่ยาวนานกว่าสังคมอเมริกา และคนไทยส่วนใหญ่อยู่ในดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุเป็นพื้นฐาน ดังคำพูดที่ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า สภาพดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นได้จากคำไทย 2 คำ ที่แสดงถึงคตินิยมและวิถีชีวิตของคนไทยอย่างชัดเจน คือ คำว่า “สนุก” และคำว่า “บุญ”

“สนุก” เป็นอาการของความรื่นเริงพอใจและเสวยผลแห่งความพร้อมสุขสบายทางวัตถุและทางสังคม คือ ความพึงพอใจร่วมกัน สังคมที่อุดมสมบูรณ์อยู่สุข

สบาย จะไม่ค่อยมีเรื่องราวให้ตระหนกตกใจและภัยอันตรายให้ตื่นตื่นบ่อยนัก... พร้อมกับความสุข ซึ่งเป็นอาการแสดงออกด้านรูปธรรม คนไทยมีคำว่า “บุญ” เป็นหลักเชิดชูทางนามธรรม เป็นทั้งความหวังและใฝ่นิยมทางจิตใจ “บุญ” นี้แหละเป็นจุดหมายที่คนไทยมุ่งไปเอาหรือไปให้ถึง “บุญ” เชื่อมโยงลงไปถึง “กรรม” และ “ธรรม” ที่เป็นฐานลึกลงไป (พระธรรมปิฎก 2546 ก : 47-48)

ในสังคมไทยที่ผ่านมา ความสุขและบุญ จึงเป็นคติและวิถีชีวิตของคนไทยที่แสดงออกอย่างชัดเจน และนับเป็นความพิเศษอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ที่สามารถบูรณาการความสุขกับบุญเข้าด้วยกัน

เมื่อสังคมไทยได้เปลี่ยนไปสู่สังคมสมัยใหม่ คตินิยมและวิถีชีวิตตามวัฒนธรรมแบบเดิมดังกล่าวก็เริ่มเลือนลางและเสื่อมหายขาดตอนไป เหลือแต่รูปแบบแม้แต่คติ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ก็แทบจะกลายเป็นคำแห่งความทรงจำในอดีต

การก้าวไปสู่ระบบการแข่งขันแบบตะวันตกภายใต้อิทธิพลโลกาภิวัตน์นี้ พระธรรมปิฎกเห็นว่า สังคมไทยจะต้องตระหนักถึงภูมิหลังของสังคมไทยที่อยู่กับสภาพความสะดวกสบายไม่ต้องดิ้นรนต่อสู้ จะต้องปรับตัวเข้าให้ความสำคัญกับความศักดิ์สิทธิ์ของกฎกติกาในสังคม มีสติปัญญารู้ตระหนักต่อสถานการณ์ต่างๆ และจะต้องตระหนักถึงภูมิหลังทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับสังคมอเมริกา ดังท่านได้ตั้งข้อสังเกต (พระธรรมปิฎก 2546 ก : 61-62)ว่า

อเมริกามีแต่จริยธรรมสำหรับสังคมยุคบุกฝ่า พอสังคมถึงที่หมาย อยู่สบาย ก็ไม่มีจริยธรรมที่จะรับช่วงต่อไป ประเทศของเขาแม้จะก้าวหน้าด้านวัตถุเทคโนโลยีและอำนาจ แต่ชีวิตและภายในสังคมของตนเองฟอนเฟะดังที่เขาเองก็วิตกกังวลกันอยู่นักหนา ส่วนสังคมของเรานั้นตรงกันข้าม กล่าวคือ สังคมไทยเคยมีจริยธรรมเหมาะกับยามสุขสบาย แต่ถึงยุคต้องบุกฝ่า จริยธรรมถึงจะมี ก็ค้นขึ้นมาใช้ไม่ทัน

ในระบบแห่งการแข่งขันในยุคปัจจุบัน ท่านจึงได้เตือนให้สังคมโลกตระหนักถึงภาวะความเป็นจริงแห่งระบบดังกล่าว โดยท่านได้วิเคราะห์เจาะลึกลงไปถึงส่วนย่อยแห่งความเจริญในยุคปัจจุบันชี้ให้เห็นถึงการแข่งขันที่เป็นสภาพโลกาภิวัตน์ ที่ผู้คนต่างมุ่งหวังว่า ความเจริญก้าวหน้า

ทางด้านวัตถุจะนำพาไปสู่ความมั่งคั่งและความสุขสมบูรณ์ ภาวะดังกล่าวนี้อาจนำไปสู่ความพินาศเสื่อมโทรมของโลกได้ ดังท่านได้กล่าว (พระธรรมปิฎก 2545 : 105) ว่า

เวลานี้ ถือกันว่าโลกเป็นเวทีของการแข่งขัน ประเทศชาติต่างๆ ก็คิดถึงแต่การที่จะแข่งขันกัน เมืองไทยเราก็พลอยรับเอาลัทธินี้เข้ามาด้วย และพูดกันเกร่อถึงการพยายามแข่งขันให้สู้เขาได้ เมื่อมองในแง่นี้ ก็เป็นการเอาแต่ตัวของแต่ละประเทศ แต่ในการแก้ปัญหาของโลก ระบบการแข่งขันแบบนี้ไม่มีทางแก้ปัญหาได้สำเร็จ มีแต่จะทำให้โลกพินาศ เพราะในที่สุด มันจะกลับมาซ้ำเติมปัญหาที่ว่ามาทั้งหมด เช่น ทำให้ธรรมชาติแวดล้อมแก้ไขไม่ได้ เพราะว่าเมื่อต่างคนต่างแข่งขันหาผลประโยชน์ หรือว่าต่างคนต่างคิดแบ่งแยกกัน มันก็แก้ไขไม่ได้ มนุษย์จึงมาถึงจุดติดตัน

และท่านได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพที่แท้จริงของมนุษย์ ในระบบแห่งการแข่งขัน (พระธรรมปิฎก 2546 ก : 145) ไว้ว่า

ศักยภาพที่แท้จริงของมนุษย์ มิใช่การเอาชนะธรรมชาติ แต่เหนือกว่านั้น คือความสามารถที่จะทำให้ชีวิต สังคม และธรรมชาติดำเนินไปด้วยดีอย่างเกื้อกูลแก่กันและกันมากยิ่งขึ้น ๆ เบียดเบียนกันน้อยลงๆ จนกระทั่งเป็นโลกที่เป็นสุข ไร้การเบียดเบียน อารยธรรมที่เป็นเช่นนี้แหละคืออารยธรรมที่แท้ ซึ่งเกิดจากการแก้ไขปรับปรุงอารยธรรมปัจจุบันที่อยู่ในแนวทางของตะวันตก ไปเป็นอารยธรรมใหม่

ระบบการแข่งขันในสายอารยธรรมโลกตามแนวตะวันตกปัจจุบันนี้ จึงเป็นการพัฒนาไปสู่ความไม่ยั่งยืน ในการนำพาโลกไปสู่อารยธรรมใหม่ในวิถีแห่งภูมิปัญญาแบบพุทธศาสนา และการพัฒนาสังคมไทยไปสู่ฐานแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน พระธรรมปิฎกเห็นว่า สังคมไทยจะต้องยอมรับความเป็นจริงของสังคมไทยในปัจจุบัน และเรียนรู้ความเป็นจริงของสังคมโลก มองเห็นระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคมเข้าด้วยกัน สามารถพัฒนาและสร้างสรรค์ความรู้และปัญญาให้เข้าถึงความจริงของสิ่งต่างๆ เพื่อที่จะนำชีวิตและโลกไปสู่สันติสุข และ อารยธรรมที่ยั่งยืนได้ เมื่อทำได้ดังนี้ สังคมไทยก็สามารถที่จะก้าวไปสู่การเป็นผู้นำในโลกแห่งการแข่งขันได้อย่างแท้จริง ดังท่าน (พระธรรมปิฎก 2546 ข : 28) ได้ชี้ให้เห็นถึงความจริงและศักยภาพของสังคมไทยว่า

ยอมรับหรือไม่ว่า เวลาที่สังคมไทยของเราได้มีสภาพจิตของความเป็นผู้ตามและผู้รับ จนกระทั่งไม่รู้ตัว เพราะได้แฝงฝังลงไปอยู่ในจิตไร้สำนึกแล้ว ถ้ายอมรับ ก็จะต้องปลุกกันให้ตื่นขึ้นมา คือ ต้องปลุกเร้าจิตสำนึกในความเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ โดยรำลึกตระหนักว่า การที่จะเป็นผู้นำได้ก็ต้องเป็นผู้ให้ คือมีอะไรดีที่จะให้แก่เขา ความคิดว่าเจริญอย่างฝรั่งคือมีกินมีใช้อย่างฝรั่งนั้น เป็นความคิดที่ล้าหลังห่างไกล แม้แต่ความคิดว่าเจริญอย่างฝรั่งคือทำได้อย่างฝรั่ง ก็ยังไม่เพียงพอ ภารกิจของผู้นำโลกเวลานี้ ต้องถึงขั้นที่ว่า มีอะไรที่จะนำมาใช้แก้ปัญหาที่ฝรั่งได้ทำไว้ และนำโลกไปสู่วิถีแห่งการพัฒนาอย่างใหม่ ซึ่งเป็นภารกิจของผู้นำซึ่งมีดีที่จะให้อย่างแท้จริง

พระธรรมปิฎกได้วิเคราะห์ปัญหาของสังคมโลกซึ่งหมายถึงประเทศที่พัฒนาแล้วว่า ได้เกิดปัญหาคนไม่มีความสุขอย่างแท้จริงแม้ว่าจะมีความพร้อมทางวัตถุ เพราะการพัฒนาได้ทำลายสภาพแวดล้อมไปเป็นอันมากทำให้เกิดผลร้ายกับปัจจุบันซึ่งอยู่ในสภาพ ป่าหุด ฝนหาย ทะเลทราย ขยาย ภัยจากการใช้เทคโนโลยี ที่ผิดพลาดและมลภาวะเป็นพิษ ปัญหาของประเทศที่พัฒนาแล้ว มีสาเหตุมาจากการพัฒนาของวิชาการแบบตะวันตกเจริญมาแบบไม่ประสานกัน คือ มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง โดยเฉพาะวิชาเศรษฐศาสตร์ซึ่งมองธรรมชาติของมนุษย์ไม่จบกระบวนการ ทำให้กระบวนการพัฒนาไม่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ เป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดความเสียหายระหว่าง มนุษย์ธรรมชาติและสังคมอันเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน

สิ่งที่เห็นได้ชัดมากประการหนึ่งก็คือ ด้านพฤติกรรมและค่านิยมของคนไทยนั้น จากอุปนิสัยที่มีความมักน้อยสันโดษ กลายเป็นค่านิยมแบบบริโภคนิยมชอบवादโก้หรูหราฟุ่มเฟือย และแข่งขันกันแสวงหาความสำราญทางวัตถุ ตกเป็นทาสของเทคโนโลยีที่ตนไม่มีความสามารถในการผลิตสร้างสรรค์ และใช้เทคโนโลยีเพื่อความสุขทำให้ตกเป็นทาสสังคมตะวันตก ดิดอบายมุข และการพนัน เห็นคุณค่าของเกียรติยศ ฐานะและทรัพย์สินแทนคุณธรรม และถูกรอบงำด้วยไสยศาสตร์ทำให้มีลักษณะอ่อนวอนหวังผลดลบันดาลไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ขาดวัฒนธรรมและจิตใจวิทยาศาสตร์ พระสงฆ์และชาวพุทธขาดความเข้าใจในพุทธธรรม ปฏิบัติตนผิดจากแนวทางของพุทธศาสนา โดยเฉพาะสังคมสงฆ์ปัจจุบันได้สูญเสียบทบาทของผู้นำทางจิตวิญญาณและปัญญาตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม

ลักษณะดังกล่าวค่อยปรากฏชัดเจนนยิ่งขึ้น ดังปรากฏว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ศาสตราจารย์ด้านเจียระไนอัญมณี จากมหาวิทยาลัย

เพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา ชื่อMaxwell Sommerville ได้เดินทางเข้ามาในประเทศแถบเอเชีย และได้เดินทางมายังดินแดนสยาม ได้พบเห็นสิ่งต่างๆ มากมายเกี่ยวกับสังคมไทยในสมัยนั้น และได้บันทึกไว้เป็นหนังสือชื่อ “Siam on the Meinam from the Gulf to Ayuthia” ซึ่งนักวิชาการกรมศิลปากรได้แปลและเรียบเรียง เป็นภาษาไทยในชื่อ “สยามริมฝั่งเจ้าพระยา” (ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์ 2544)

ในตอนหนึ่งของหนังสือ เขาได้บันทึกประสบการณ์ไว้ว่า “ชาวสยามเป็นชนชาติที่ดูมีความสุข พอใจในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ และมีอุปนิสัยที่เรียบง่าย รู้จักประมาณตน และไม่มีความต้องการสิ่งใด ๆ เกินฐานะ” (ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์ 2544 : 22)

ภาพของคนไทยที่ถูกบันทึกไว้เมื่อหลายร้อยปีที่ผ่านมา แม้ว่าจะอาจจะไม่ใช่ตัวแทนของคนไทยทั้งหมดในสมัยนั้น แต่อย่างน้อยก็คงพอจะบอกถึงลักษณะอุปนิสัยใจคอของคนไทยในสมัยนั้นได้บ้างว่า มีความเป็นอยู่อย่างไร

ลักษณะแห่งความเป็นผู้มีอุปนิสัยที่เรียบง่าย รู้จักประมาณตน และไม่มีความต้องการสิ่งใด ๆ เกินฐานะของคนไทยนี้ คงเป็นคุณลักษณะที่สืบเนื่องมาจากรากเหง้าของคนไทย ที่ได้รับการปลูกฝังและสั่งสมกันมาในวัฒนธรรมไทย ดังจะเห็นได้จากการที่คนไทยเป็นคนที่ไม่น่าใจเอื้อเฟื้อ ยืมง่าย

ต่อมา เมื่อสังคมไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคการพัฒนาประเทศ เพื่อก้าวไปสู่ความเจริญตามแบบอย่างตะวันตก ด้วยการกำหนดให้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ขึ้น ในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งต่อมาได้เพิ่มคำว่า “และสังคม” ในแผนฉบับต่อมา กลายเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐบาลในยุคนั้น ได้เร่งรัดการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าด้วยมาตรการต่างๆ และสิ่งหนึ่งที่รัฐบาลในยุคนั้นเชื่อว่าจะเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของประเทศอย่างรวดเร็ว ก็คือ การกระตุ้นให้ประชาชนมีความอยากมากๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่างกินอยาก ร่ำรวย อยากมีสิ่งฟุ่มเฟือยบำรุงบำเรอตนเอง อยากได้เงินมากๆ เป็นต้น รัฐบาลจึงมีคำขวัญออกมาทางวิทยุทุกวันว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” และอีกคำขวัญหนึ่งว่า “ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคพาให้สุขสมบูรณ์” (พระธรรมปิฎก 2540 ข : 23)

ฐานความคิดในการพัฒนาประเทศของรัฐบาลในยุคนั้น ก็คือการมองว่า การพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้า สามารถทัดเทียมกับต่างประเทศได้นั้น จะต้องกระตุ้นให้ประชาชนมีความอยากมากๆ ในขณะที่เดียวกันก็มองว่า ถ้าประชาชนมีความมกน้อยสันโดษ รู้จักอึ้งรู้จักพอในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ ก็จะไม่กระตือรือร้นชวนขาย ประเทศชาติก็จะไม่เจริญก้าวหน้า รัฐบาลจึงได้มีสำเนาขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ไม่ให้สอนหลักธรรมเรื่องสันโดษ เพราะจะเป็นการขัดขวาง ไม่เกื้อหนุนต่อนโยบายการพัฒนาประเทศ ดังความตอนหนึ่งว่า

นี่เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและกระผมเองร้องขอ เพราะเหตุว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรือจงใจให้คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสั่งสอนให้คนมกน้อยสันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องชวนขาย ขายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่จะไม่เหมาะสำหรับสมัยปฏิบัติ ซึ่งต้องการความชวนขายทางก้าวหน้า.... (อ้างใน. พระธรรมปิฎก 2540 ข : 24)

ไม่ว่าคำร้องขอของทางฝ่ายรัฐ ไปยังคณะสงฆ์จะประสบความสำเร็จหรือไม่ก็ตาม สังคมไทยในยุคต่อมา ภายใต้อิทธิพลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆ ที่เชื่ออยู่เสมอว่า “เศรษฐกิจดี สังคมไม่มีปัญหา การพัฒนายั่งยืน” ก็จะมีพบได้ไม่ยากว่า สังคมไทยมีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมาโดยลำดับ และภาพของคนไทยอย่างที่ Maxwell Sommerville เคยพบเห็นเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ก็เลือนหายไปตามลำดับ แม้ว่าในแผนพัฒนาฉบับหลังๆ จะเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งก็เน้นการพัฒนาเพื่อรับใช้ระบบเศรษฐกิจนั่นเองเป็นสำคัญ

“สันโดษ” เป็นสิ่งที่ถูกละเลยและเมินเฉยมาโดยตลอด ในยามที่ประเทศชาติกำลังก้าวไปสู่ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งๆ ที่เป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็เป็นหลักธรรมที่มีผู้เข้าใจคลาดเคลื่อนเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากคำพูดของคนไทยว่า “มกน้อยสันโดษ” หรือ “การปลีกตัวจากสังคมไปอยู่สงบเงียบ หรือการไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร” ก็ได้ ซึ่งเป็นคำที่มีนัยแฝงว่า เกียจคร้าน หรือ ไม่กระตือรือร้น อันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ

คำว่า สันโดษ มาจากภาษาบาลีว่า สันตุญฺฐิ ซึ่งมีความหมายว่า ความยินดี ความพอใจ ความยินดีในของของตน การมีความสุขความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วยความเพียร

พยายามอันชอบธรรมของคน 'ไม่โลก ไม่ริษยาใคร ความสันโดษ จึงเป็นความพึงพอใจในผลสำเร็จ มีความสุขในสิ่งที่ตนเองแสวงหามาได้ หรือในผลที่ตนสร้างขึ้นด้วยความบากบั่น ด้วยการทุ่มเท พละกำลังทั้งหมดลงไปและโดยชอบธรรม

พระธรรมปิฎก (พระเทพเวที 2532 : 154) ได้แสดงลักษณะของบุคคลที่สันโดษและผู้ขาดสันโดษ เพื่อพัฒนาสังคมไทยไว้ดังนี้

ลักษณะของผู้สันโดษ	ลักษณะของผู้ขาดสันโดษ
1. ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความเพียรและปัญญาเท่าที่เหมาะสมกับภาวะของตน และเป็นการชอบธรรม	1. การเบียดเบียนกันเพราะอยากได้ของผู้อื่น
2. ไม่อยากได้ของผู้อื่น หรือของที่ไม่ชอบธรรม ไม่ทำการทุจริตเพราะปากท้องและผลประโยชน์ส่วนตัว	2. การทุจริต เพราะอยากได้ แต่ไม่ยอมทำ หรืออยากได้ทางลัด
3. เมื่อทำมาหาเลี้ยงชีพได้สิ่งของมา ก็ไม่ติด ไม่หมกมุ่นมัวเมา ไม่กลายเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น	3. ความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย แต่ไม่ชอบทำกรงงาน
4. เมื่อไม่ได้ เมื่อพยายามจนสุดวิสัยแล้วไม่สำเร็จ ก็ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย ไม่ถูกความผิดหวังครอบงำ	4. ความทอดทิ้งละเลย ไม่เอาใจใส่หน้าที่การงาน ทุจริตต่อหน้าที่
5. ไม่ถือเอาสิ่งที่ตนหาได้ สมบัติของตน หรือผลสำเร็จของตน มาเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น	5. ความเกียจคร้าน เฉื่อยชา
6. หากความสุขได้จากสิ่งที่เป็นของตน หรือเป็นสิทธิของตน สามารถดำรงชีวิตที่มีความสุขได้	6. ความเดือดร้อนใจ กระวนกระวาย รุ่มร้อน หากความสุขไม่ได้ เพราะไม่รู้จักอ้ม ไม่รู้จักพอ มีความไม่พอใจอยู่ตลอดเวลา
7. มีความภาคภูมิใจในผลสำเร็จที่เกิดจากเรี่ยวแรงกำลังงานของตน มีความอดทน สามารถรอคอยผลสำเร็จที่จะพึงเกิดขึ้นจากการกระทำของตน	
8. มีความรักและภักดีในหน้าที่การงานของตน มุ่งหน้าปฏิบัติหน้าที่การงานให้ก้าวหน้าและบรรลุความสำเร็จ	

จากการเปรียบเทียบลักษณะของผู้ที่สันโดษและไม่สันโดษ ที่พระธรรมปิฎกแสดง ค้างกล่าว ก็จะพบว่า สังคมไทยที่กำลังพัฒนาไปสู่การเป็นแบบอย่างตะวันตกนั้น มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาอาชญากรรม การคอร์รัปชัน การทุจริตต่างๆ เป็นต้น ล้วนมาจากการขาดสันโดษ ไม่รู้จักอ้ม ไม่รู้จักพอ แนวทางการพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก ท่านจึงเห็นว่า เป็นการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

ในทฤษฎีของท่าน ความสันโดษจึงเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ ที่จะช่วยให้ผู้คนในประเทศมีความเป็นอยู่ที่พอเพียง มีความสุข มีความพอใจ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาได้ ในพระพุทธศาสนาจึงถือว่า สันโดษ เป็นยิ่งกว่าทรัพย์ใดๆ ที่เราแสวงหาในทางเศรษฐกิจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง”

การนำเสนอแนวทางในการพัฒนาโดยเน้นหลักธรรมในพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้นับเป็นสิ่งที่มีความค่าและเหมาะสมกับสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เกิดวิกฤตฟองสบู่ขึ้นในสังคมไทยในช่วงปี 2540 อันเป็นยุคที่กระแสโลกาภิวัตน์ได้แสดงให้เห็นถึงภัยอันตรายของการเคลื่อนย้ายของเงินทุน ข้าราชการ และการค้าอย่างเสรี กระแสเรียกร้องและกลับไปห้ามรคจากอดีตจึงเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งพระธรรมปิฎกเองก็ได้เสนอ (อ้างใน.พิทยา ว่องกุล 2541 : 4-5) ไว้ว่า

เราควรจะสำรวจทุนเดิมที่เรามีอยู่ ซึ่งถ้าดูด้วยตาใส ตาสงบ ก็จะพบว่า เรายัง โชคดีนักที่ยังมีทุนอยู่อีกมาก เมื่อตรวจสอบอย่างพิถีพิถันที่จรรยาบรรณและคุณค่าของตน ดีแล้ว จึงพิจารณาถึงส่วนที่จะหามาเพิ่มเติมโดยการกลั่นกรอง เลือกรัดอย่างรอบคอบ ว่าสามารถจะพัฒนา กลมกลืนไปกับทุนเดิมได้หรือไม่... จากบทเรียนครั้งนี้ จึงต้องระวังอย่าหลง ลอย หลุด ออกไปจากฐานเดิมของตนอีก อย่าหลงโลก ระวัง ไปบนเวทีที่คนอื่นเขาจัดให้ และหลงไปกับการค้าเสรีกับระบบเงินของโลกาภิวัตน์ กับเสรีภาพที่ไม่จริงที่สุดที่ถูกดึง ถูกด้อนเข้าไปหาวังวนเสรีภาพในความหมายลึกลับ ก็คือความเป็นทาส เพราะเราเป็นประเทศที่หลงพัฒนาไปสู่ความเป็นนักบริโภคนิยม จึงกลายเป็นทาสของประเทศที่เป็นผู้ผลิต...

แนวทางในการนำเสนอดังกล่าวนี้ ถูกเรียกจากนักเศรษฐศาสตร์การเมืองว่า กลุ่มท้องถิ่นนิยม (ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2542 : 16-17) คือ กลุ่มที่ต่อต้าน ไม่เห็นด้วยกับกระแสโลกาภิวัตน์ หากแต่มองว่าโลกาภิวัตน์นั้นเป็นสาเหตุแห่งวิกฤตการณ์ของสังคมไทย ดังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็เคยทรงมีพระราชดำรัสที่มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎก ดังกล่าวมา คือ “การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพอกอยู่ พอกกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอกมีพอกกิน... หมายความว่าอุ้มชูตัวเองได้ให้พอกเพียงกับตัวเอง” (อ้างใน. ผาสุก พงษ์ไพจิตร 2542 : 17)

แนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมมนุษย์ พระธรรมปิฎกจึงได้อาศัยแนวคิดและหลักธรรมจากพระไตรปิฎก พร้อมกันนั้นก็นำมาประยุกต์เข้ากับศาสตร์ในสังคมปัจจุบัน ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก ท่านจึงเห็นว่า สังคมสงฆ์เป็นสังคมแบบอย่างหรือสังคมอุดมคติร่วมสมัยที่มนุษย์สามารถช่วยกันสร้างขึ้นได้ ดังท่านกล่าวว่า “สังฆะ คือ สงฆ์เป็นแม่แบบของสังคมเป็นสังคมในอุดมคติของมนุษยชาติ คือชุมชนของคนที่มีการศึกษาหรือได้พัฒนาคนแล้ว” (พระเทพเวที 2532 ก : 257) ดังนั้น ท่านจึงนำเสนอแนวทางในการพัฒนาสังคมมนุษย์ให้เข้าถึงจุดหมาย คือ สันติสุข โดยอาศัยแนวทางของสังฆะ หรือชุมชนแห่งอุดมคติแบบพุทธ ตามทรรศนะของท่าน ระบบสังฆะหรือสงฆ์นั้น เป็นระบบบูรณาการอันเป็นองค์รวมใหญ่ที่สามารถทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ด้วยดี คือ มนุษย์ ธรรมชาติ สังคม ระบบทั้งสามนี้จะต้องประสานกันเข้าเป็นองค์รวมเดียว โดยมีมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะพัฒนาให้ระบบบูรณาการเป็นไปด้วยดี ด้วยการปฏิบัติต่อระบบทั้งสามอย่างถูกต้อง

การที่มนุษย์จะเป็นอยู่อย่างประสานกลมกลืน เริ่มต้นมนุษย์ก็ต้องรู้จักธรรมชาติ รู้จักธรรมชาติ คือ รู้จักความจริงของธรรมชาติ มนุษย์รู้ธรรมชาติและรู้ความจริงของธรรมชาติ เพื่อจะได้ปฏิบัติถูกต้องต่อธรรมชาติและนำความรู้นั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตการที่จะรู้ความจริงของธรรมชาติก็ต้องมีปัญหา เพราะฉะนั้นมนุษย์จะต้องพัฒนาปัญญา (พระเทพเวที 2531 ข : 90)

พระธรรมปิฎกเห็นว่า หลักการของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระรัตนตรัยนั้นเป็นระบบบูรณาการในระดับแห่งการพัฒนาสูงสุด กล่าวคือ มนุษย์พัฒนาสูงสุดจุดยอดเป็นพุทธะ ธรรมชาตินั้นสาระที่แท้จริงคือธรรมะและสังคมพัฒนาไปเป็นสังคมอุดมคติเรียกว่า สังฆะ ซึ่งท่านได้อธิบายไว้ (พระเทพเวที 2531ข : 69; พระธรรมปิฎก 2543 : 419) ดังนี้

1. มนุษย์พัฒนาสูงสุดโดยค้นพบหลักความจริงและเข้าถึงความดีงามสูงสุดกลายเป็น พุทธะ เป็นบุคคลต้นแบบที่ยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง เป็น มนุษย์ผู้พัฒนาคนสมบูรณ์แล้ว โดยได้ค้นพบธรรมและเปิดเผยธรรมแก่สังคม

2. ธรรมชาติ หลักความจริง ความดีงามที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและเข้าถึง สาระของ ธรรมชาติที่ปรากฏแก่มนุษย์นั้นเรียกว่า ธรรมะ เป็นตัวความจริงของธรรมชาติที่ปรากฏแก่มนุษย์ เป็นสภาพที่ดำรงอยู่หรือเป็น ไปตามธรรมชาติของมันเอง เป็นกฎเกณฑ์อันแน่นอนคือนิยามแห่งเหตุ และผลอย่างที่เราเรียกว่ากฎธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์เข้าถึงได้ด้วยปัญญา

3. สังคม หรือชุมชนซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่พัฒนาคนเข้าถึงธรรมตามอย่างพุทธะ เรียกว่า สังฆะ เป็นสังคมที่ดีงาม ซึ่งทุก ๆ คนมีชีวิตที่กลมกลืนเกื้อกูลในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นชุมชนหรือสังคมแบบอย่างซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความ จริง ความดีงามสูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ เป็นสังคมที่มนุษย์สามารถช่วยกันสร้างขึ้นมาได้

ดังนั้น ระบบบูรณาการตามพระคัมภีร์ของพระธรรมปิฎก ซึ่งเป็นระบบที่พัฒนาสูงสุดที่ มนุษย์ควรเข้าถึง องค์ประกอบของระบบบูรณาการก็เลื่อนจาก มนุษย์-ธรรมชาติ-สังคม ขึ้นไปสู่ พุทธะ-ธรรมะ-สังฆะ คือก้าวจากจุดของความเป็นมนุษย์ขึ้นสู่ความเป็นพุทธะ โดยการเข้าถึงความ จริงของธรรมชาติ รู้แก่นแท้ของธรรมชาติมีจำนวนมาก ๆ เข้าก็จะเกิดเป็นสังคมที่พัฒนาสูงสุดที่ เรียกว่า สังฆะ

การนำเสนอสังคมสงฆ์ อันเป็นสังคมอุดมคติตามพระคัมภีร์ของพระธรรมปิฎก จึงเป็นการ สร้างสังคมที่เป็นแบบอย่างที่จะสืบทอดอุดมคติของพระพุทธศาสนาที่แชกซ้อนอยู่ในสังคมใหญ่ โดยมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาบุคคลให้เข้าถึงเป้าหมายสำคัญของสังคมหรือสงฆ์ ซึ่งท่านได้แสดงถึง เป้าหมายของสังคมหรือสงฆ์ไว้ว่า คือ “การสร้างสรรค้ที่ทำให้สังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นสภาพที่ เกื้อกูลต่อการพัฒนาชีวิตของบุคคลให้เข้าถึงความสมบูรณ์” (พระธรรมปิฎก 2539 ก : 126) ดังนั้น การสร้างสรรค้รูปแบบสังคมที่ดี มีจุดหมายเพื่อสร้างสรรค้สภาพแวดล้อมที่ดี ที่เกื้อกูลให้มนุษย์ ได้พัฒนาศักยภาพของตนเพื่อให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะยิ่งสังคมเจริญพัฒนาขึ้น เท่าใด ก็จะเป็นสภาพแวดล้อมที่ดีที่ทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองได้ง่ายขึ้นเท่านั้น

นอกจากนี้แล้ว ท่านยังมองว่า จุดหมายของสังคมมีความสัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต กล่าวคือ เป็นสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลให้มนุษย์ได้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต แต่จุดหมายของชีวิตก็แตกต่างจากจุดหมายของสังคม เพราะชีวิตของมนุษย์นั้นมีระยะเวลาจำกัด มนุษย์แต่ละคน จะต้องพยายามเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตก่อนที่ชีวิตจะจบสิ้น ดังท่าน(พระธรรมปิฎก 2539 ก : 126) กล่าวว่า

ชีวิตของมนุษย์นั้นปลายปิด ชีวิตทุกคนที่เกิดมาจึงต้องมีเป้าหมายที่จะไปสู่ความสมบูรณ์ในตัวของมันให้สำเร็จเสร็จสิ้นในช่วงชีวิตนี้ ให้มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง เท่าที่จะทำได้ คือเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ ดังนั้น มนุษย์จะต้องเข้าถึงจุดหมายของชีวิตให้ได้โดยที่ไม่ต้องรอให้สังคมสมบูรณ์

จุดหมายของชีวิตตามทฤษฎีของพระธรรมปิฎก ก็คือ อิสรภาพ (Freedom) ซึ่งหมายถึง “การทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของปัจจัยภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัวเองในการที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด” (พระเทพเวที 2531 : 4) คำว่า อิสรภาพ ในทฤษฎีของพระธรรมปิฎกนี้ ก็คือ สันติสุข อันเป็นชื่อของนิพพาน และเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ เพื่อให้มนุษย์มีสันติสุขและอิสรภาพทั้งภายนอกและภายใน

โดยนัยนี้ พระธรรมปิฎกจึงเห็นว่า สังคมที่ดีนั้นเป็นปัจจัยที่เอื้อให้มนุษย์เข้าถึงจุดหมายของชีวิต คือ อิสรภาพหรือความหลุดพ้น (วิมุตติ) ได้แก่ความปลอดโปร่ง โล่ง เป็นอิสระ เป็นภาวะที่พ้นจากความบีบคั้น บังคับ จำกัด ผูกมัด ชัดข้อง ปราศจากข้อบกพร่องไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นหรือใครอื่น เป็นภาวะที่เป็นไทแก่ตัวหรือใหญ่ในตัว ซึ่งทำให้พร้อมที่จะทำ (และไม่ทำ) การใดๆ ได้ตามที่ต้องการหรือเห็นสมควร พระธรรมปิฎกได้แบ่งอิสรภาพดังกล่าวออกเป็น 4 ด้าน(Phra Debvedi 1990 : 26-16) คือ

1. อิสรภาพทางกาย หรืออิสรภาพพื้นฐานของชีวิต (Physical freedom) ได้แก่ อิสรภาพทางกายที่ปลอดพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนในทางธรรมชาติ หรือสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น โรคภัยไข้เจ็บ การมีปัจจัยสี่เพียงพอที่จะหลุดพ้นจากความยากจนแร้นแค้นขาดแคลน ไม่มีภัยธรรมชาติเบียดเบียนหรือมีแต่พอจะป้องกันแก้ไขได้ แล้วก็พ้นจากภัยที่มนุษย์สร้างขึ้นในทาง

กายภาพ เช่น มลภาวะในสภาพแวดล้อม ตลอดจนการรู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้องเป็น
คุณประโยชน์

2. อิสรภาพทางสังคม หรือเกี่ยวกับศีล (Social freedom) คือ ความปลอดพ้นจากการบีบ
คั้นเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์ พ้นจากความยุติธรรม การเอาใจเอาเปรียบ การข่มเหง แย่งชิง
มีอาชีพะ คือ อาชีพที่ประกอบได้โดยสุจริต ดำรงชีวิตอย่างโปร่งโล่ง ไม่ว่างงาน พึ่งตนได้ รวมไปถึง
ถึงความหลุดพ้นจากความบีบคั้นในการใช้สติปัญญา สามารถแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นผล
แห่งสติปัญญานั้นโดยเสรีซึ่งสัมพันธ์กับอิสรภาพทางปัญญา

3. อิสรภาพทางจิตใจ (Emotional freedom) เช่นการมีจิตใจที่มีคุณธรรม มีความเข้มแข็ง
มั่นคง ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ไม่ถูกกิเลสและความทุกข์บีบคั้นครอบงำ ไม่มีความโศก
ปราศจากความขุ่นมัวเศร้าหมองเบิกบานเป็นสุข

4. อิสรภาพทางปัญญา (Intellectual freedom) คือ ภาวะที่มีการรับรู้อย่างถูกต้องตามเป็น
จริง ไม่เอนเอียงด้วยอคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้วิธีที่จะทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จผล
มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส ใช้ปัญญาคิดการต่าง ๆ โดยบริสุทธิ์ใจ ไม่มี
เงื่อนไขหรือกิเลสแอบแฝงตลอดจนรู้แจ้งสัจธรรมถึงขั้นหลุดพ้นจากความทุกข์อันเกี่ยวเนื่องกันกับ
อิสรภาพทางจิตใจ

ทรงสนะที่มีต่อสังคมของพระธรรมปิฎกจะเห็นได้ว่า มีลักษณะเป็นเครื่องมือประการหนึ่ง
ที่จะเอื้อต่อการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงสันติสุขของบุคคล คือความมีอิสรภาพทั้งสี่ด้าน ซึ่งเป็น
เป้าหมายของแต่ละบุคคล และในขณะเดียวกันก็เป็นจุดหมายของสังคมด้วยเช่นเดียวกัน ที่แต่ละ
บุคคลจะต้องสร้างสรรค์ขึ้นมา โดยนัยนี้ ชีวิต สังคม และธรรมชาติจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มี
ความเชื่อมโยงประสานซึ่งกันและกัน ในทรงสนะของท่านจึงไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันและ
กันได้ วิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรม การประกอบอาชีพ ทัศนคติ
ค่านิยม การศึกษา ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และระบบอื่น ๆ จึงต้องมีลักษณะ
ที่จะเอื้อให้แต่ละบุคคลได้พัฒนาศักยภาพของบุคคลอย่างเต็มที่

4.2 อิทธิพลและผลกระทบทางความคิดของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่

ตลอดชีวิตแห่งการศึกษาและเผยแผ่ธรรมของพระธรรมปิฎกนั้น ถือได้ว่า เป็นชีวิตที่อุทิศต่อพระพุทธศาสนา โดยการดำเนินตามพุทธวิถีเพื่อประโยชน์และความสุขของพหุชน ตามพระประสงค์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่ท่านสามารถเข้าใจหลักพุทธธรรมอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำมาเสนอโดยการอธิบายและปรับประยุกต์ใช้กับสังคมสมัยใหม่ ทำให้เป็นที่ยอมรับในสังคมอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้แล้ว การที่ท่านสามารถใช้ชีวิตของท่านเป็นตัวอย่างปฏิบัติธรรม ทำให้ผู้ที่ได้เห็น ได้ยินและได้ศึกษาได้ทราบซึ่งถึงหลักธรรมที่แสดงออกมาในวิถีชีวิตของท่าน ดังนั้น แนวความคิดและทฤษฎีที่ท่านได้แสดงออกไป จึงมีผลกระทบต่อบุคคลในสังคม ซึ่งอาจสรุปผลกระทบของความคิดที่แสดงออกผ่านทฤษฎีของท่านได้ดังนี้

4.2.1 แนวคิดและการจัดการศึกษาตามแนวพุทธ

กล่าวได้ว่า แนวคิดและทฤษฎีที่พระธรรมปิฎกได้เน้นมากที่สุด ในการอธิบายและชี้แจงหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็คือ การเน้นแนวคิดทางการศึกษา กล่าวคือ ท่านมองว่าพระพุทธศาสนานั้น เป็นศาสนาแห่งการศึกษา “เรื่องของพระพุทธศาสนาทั้งหมด เริ่มต้นด้วยการศึกษาและจบลงด้วยการจบการศึกษา กระบวนการทั้งหมดก็เรียกว่า ศึกษา อย่างนี้ จึงกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา” (พระเทพเวที 2531 ข : 3) การนำเสนอทฤษฎีของท่านทั้งหมด ท่านจึงวิเคราะห์ในเชิงของการศึกษา เป็นเรื่องของการพัฒนามนุษย์ ทั้งในแง่ของกายและจิตใจ และความรู้ความเข้าใจ ดังจะเห็นได้จากงานนิพนธ์ในด้านนี้ของท่านเป็นจำนวนมาก เช่น การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน ปรัชญาการศึกษาไทย พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย รุ่งอรุณของการศึกษา เป็นต้น

ผลกระทบที่ปรากฏทางด้านการศึกษาที่สำคัญ คือ

(1.) การนำเอาแนวคิดแบบพระพุทธศาสนาไปใช้ในแวดวงการศึกษามากยิ่งขึ้น ซึ่งปัจจุบันจะเห็นได้ว่า กระแสการนำเอาปรัชญาการศึกษาแบบตะวันตกนั้น เริ่มที่จะเสื่อมลง แต่กลับมีการนำเอาแนวคิดแบบตะวันออก คือ แนวคิดทางการศึกษาแบบพระพุทธศาสนามาใช้มาก

ยิ่งขึ้นในสังคมไทย เช่น การจัดการเรียนการสอนที่เน้นการพัฒนาให้ครบทั้งสี่ด้าน การเน้นคุณสมบัติของครูตามคุณลักษณะของกัลยาณมิตร โยนิโสมนสิการ การนำหลักพุทธธรรมมาเป็นสาระทางการศึกษา คือ หลักไตรสิกขา หลักปฏิจจนูปบาท จริต 6 อริยสัจ 4 (พระเทพเวที 2532 ก : 204-207) เป็นต้น

(2.) การนำเอาแนวคิดการศึกษาแบบพระพุทธศาสนาไปใช้ในหน่วยงานและองค์กรหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะนำไปใช้ในการจัดการศึกษา เช่น ระบบการศึกษาในครอบครัว (Home School) โรงเรียนวิถีพุทธ หรือกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น ก็ได้นำเอาแนวคิดของท่านมาประกอบในการพิจารณาทางด้านการจัดการศึกษา โดยอาศัยแนวคิดภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาเป็นต้น

(3.) แนวคิดทางการศึกษาของพระธรรมปิฎก มีผลกระทบและอิทธิพลทั้งต่อระบบการศึกษาของพระสงฆ์และสถาบันการศึกษาทางโลก ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น จะพบว่า ท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์เพียงไม่กี่รูป ที่ได้เพียรพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างจริงจัง ทั้งการนำเสนอต่อผู้รับผิดชอบในคณะสงฆ์ และการเรียกร้องให้ประชาชนและรัฐบาลเอาใจใส่ต่อการศึกษาคณะสงฆ์อย่างจริงจัง (พระไพศาล วิสาโล 2542 : 57) ในปัจจุบัน การศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์จึงมีความเจริญเติบโต โดยมีการเปิดการศึกษาถึงระดับปริญญาเอก และมีการขยายวิทยาเขตออกไปในต่างจังหวัดอย่างทั่วถึง และผู้ที่จบการศึกษาจากสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ ก็เป็นที่ยอมรับจากสังคมวงกว้าง

(4.) แนวคิดและทรงสนะของท่าน มีอิทธิพลต่อนักวิชาการทางการศึกษาและทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากคำตีพิมพ์ผลงานที่อิงแนวคิดของท่านหลายเล่ม เช่น ผลงานของสุมน อมรวิวัฒน์ เรื่องการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ คิดเป็นทำเป็นตามนัยพุทธธรรม การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม เสฐียรพงษ์ วรรณปก เรื่องพุทธวิธีในการสอน คิดเป็น แก้ปัญหาเป็นตามนัยแห่งพุทธธรรม เป็นต้น อิทธิพลดังกล่าวมิได้มีเฉพาะการนำเอาแนวคิดของท่านไปประยุกต์ใช้ในแวดวงวิชาการเท่านั้น หากแต่วิธีการในการเขียน การอ้างอิง การสืบค้นอื่นๆ ก็เป็นวิธีการที่นิยมในหมู่นักวิชาการเป็นจำนวนมากอีกด้วย (สกุล อันมา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ทีมวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2545) งานเขียนทางวิชาการทางปรัชญาและศาสนาที่อ้างอิงพระไตรปิฎกหรือหลักฐานจากคัมภีร์อรรถกถาตามแบบอย่างงานของพระธรรมปิฎก จึงมีเป็นจำนวนมาก

เฉพาะหนังสือพุทธธรรมเล่มเดียวของท่านก็ยังมีอิทธิพลต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา ในสังคมไทยเป็นจำนวนมาก ดังที่พระเมธีธรรมาภรณ์ (อ้างใน. สุนทร พลามินทร์และชุตติมา ฐานะปุระ 2538 : 16-17) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

หนังสือพุทธธรรม ได้จุดประกายชีวิตให้กับการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กลับคืนมาในสังคมไทย เรียกว่า ในยุคนี้ หนังสือพุทธธรรมมีอิทธิพลอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีหนังสือเล่มนี้ในวงการศึกษาพระพุทธศาสนาในเมืองไทย นักศึกษาคฤหัสถ์จะไม่มีโอกาสศึกษาพระพุทธศาสนาด้วยความมั่นใจอย่างที่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

4.2.2 แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism)

พระพุทธศาสนากับสังคมมีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกันมา ตั้งแต่เริ่มเกิดมีพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกชุดแรกออกไปประกาศพระศาสนายังทิศต่างๆ ทั้งในคามและนิคมน้อยใหญ่ทั้งหลายนั้น รวมทั้งการสอนเรื่องการค้าเนินชีวิตและประกอบอาชีพให้สุจริต แนวคิดดังกล่าวนี้ ทำให้ในปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีบทบาทในสังคมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสืบสาวถึงอดีตของสังคมไทย จะเห็นได้ชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาได้เข้าไปมีบทบาทในแทบทุกด้าน และในสังคมตะวันตกก็มีการนำเอาหลักพุทธธรรมไปใช้ในสังคมมากยิ่งขึ้น จึงกลายเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เน้นบทบาทเพื่อทางสังคม ซึ่งในตะวันตก ก็มีขบวนการทางพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม(Engaged Buddhism) เพิ่มขึ้น และคำว่า Engaged Buddhism นี้มีที่มาจากการใช้ศัพท์ของพระสงฆ์นักกายเช่น ชาวเวียดนามชื่อ พระดิช นัท ฮันท์ (Thich Nhat Hanh) (Queen and King 1996; Queen 2000; Powers 2000 : 75; Keown 2003 : 86) การเน้นบทบาทของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมนี้ จะครอบคลุมมิติคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน สันติภาพ เป็นต้น แนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมดังกล่าว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระธรรมปิฎกเป็นผู้ที่พยายามชี้ให้เห็นบทบาทของพระพุทธศาสนาในมิติทางสังคมเป็นอย่างมาก ดังท่านกล่าวไว้(พระเทพเวที 2533 : 3)ว่า

ในทัศนะของอาตมภาพ หนังสือส่วนใหญ่อันเกี่ยวกับพุทธธรรมคำสอนที่เขียนโดยปราชญ์ตะวันตก มักมุ่งประเด็นที่คำสอนในทางอภิปรัชญา และจิตวิญญาณ หรือ

ในทางจิตและการบำเพ็ญภาวนาเป็นสำคัญ น้อยนักที่จะมีที่ว่างให้จริยธรรมสำหรับชีวิตประจำวันของสามัญชน ที่เป็นเช่นนี้ อาจเป็นเพราะว่าคำสอนในทางอภิปรัชญาและจิตวิญญาณนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้พุทธศาสนาแปลกหรือต่างจากศาสนา หรือระบบปรัชญาอื่นก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะว่าผู้เขียนสนใจแต่คำสอนประเภทนั้นก็ได้ ทั้งนี้และทั้งนั้น การณ์ดังกล่าว ได้ยังผลให้คนเป็นอันมากเชื่อกันว่า พุทธศาสนาเป็นเพียงจริยศาสตร์สำหรับจิตใจ แต่ขาดจริยศาสตร์ในทางสังคมและสวัสดิภาพทางวัตถุ โดยที่จริงๆ แล้ว นอกเหนือไปจากการเน้นที่จิตใจ อันเป็นส่วนที่ลึกซึ้งและซับซ้อนที่สุดของมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์ภาวะเป็นสิ่งพิเศษ ไม่มีใครเหมือน พุทธศาสนายังสอนว่า มนุษย์นั้น ประกอบด้วยใจและกาย และกล่าวตรงๆ เลยว่า การเป็นอยู่ที่ดีในทางวัตถุ และทางสังคม ในระดับพื้นฐานระดับหนึ่ง เป็นปัจจัยที่จำเป็นต่อความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณทีเดียว

แนวคิดและทฤษฎีของท่านในมิติทางสังคม จึงมีลักษณะเป็นพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) เช่น คนไทยกับป่า คนไทยกับสัตว์ป่า การศึกษาเพื่อสันติภาพ สิทธิมนุษยชน การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย เป็นต้น ซึ่งได้มีอิทธิพลและส่งผลกระทบในเชิงสร้างสรรค์ต่อพระสงฆ์และบุคคลทั่วไปทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก ดังที่พระศรีปริยัติโมลีได้ตั้งข้อสังเกต (2546 : 223) ไว้ว่า

พวกเราทุกคนคงยอมรับว่า ผลงานทางพระพุทธศาสนาของท่านเจ้าคุณอาจารย์ไม่ว่างเว้นมิติทางสังคมเลย หนังสือพุทธธรรมของท่าน แม้จะงานหลักในการอธิบายหลักการของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นขบวนการและเชื่อมโยง แต่ก็เกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมทุกแง่มุม ต่อมา มีงานประเภทพุทธศาสนาประยุกต์มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา สังคม การปกครอง เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ในสังคมไทย จึงมีบุคคลที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคมจากท่านมาก เป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นสุลักษณ์ ศิวรักษ์ พระไพศาล วิสาโล พระคุณฐิติ เมฆงกูโร และบุคคลอื่นๆ ซึ่งได้เคยมีบทบาทและร่วมงานกับพระธรรมปิฎกมาตั้งแต่ระยะแรกๆ ในการนิมนต์ท่านให้ไปบรรยาย ณ สยามสมาคม และต่อมาก็มีการนำเอาแนวคิดของท่านมาสานต่อในการพัฒนาสังคมโดยใช้มิติทางพระพุทธศาสนา จนก่อให้เกิดเป็นกลุ่มที่นำเอาแนวคิดทางศาสนา มาประยุกต์ใช้เพื่อสังคม ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิโกมลคีมทอง คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา กลุ่มเสขิยธรรม รวมทั้งพระสงฆ์นักพัฒนาทั้งหลาย เป็นต้น

4.2.3 อิทธิพลต่อการรักษาและ การปรับปรุง สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่า “ไม่มีภิกษุรูปใดอีกเช่นกันที่ย้ำเตือนสังคมไทยให้ตระหนักถึงคุณค่าของสถาบันสงฆ์มากเท่ากับพระธรรมปิฎก” (พระไพศาล วิสาโล 2542 : 51) โดยเฉพาะในช่วง 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา อันเป็นยุคที่สถาบันสงฆ์อยู่ในยุคที่ตกต่ำ การเน้นย้ำถึงความสำคัญของคุณค่าสถาบันสงฆ์ โดยเฉพาะบทบาทในทางสังคมดังกล่าวของพระธรรมปิฎก เป็นที่รับรู้และรู้จักกันในสังคมวงกว้างเป็นครั้งแรก หลังจากบทความชิ้นแรกของท่าน คือ “ปัญหา ฐานะ และภารกิจของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน” ได้รับการตีพิมพ์ในวารสาร “สังคมศาสตร์ปริทัศน์” ฉบับพุทธศาสนากับสังคมไทย ในปี พ.ศ. 2509 และบทความเรื่อง “การรักษาฐานะของสถาบันพุทธศาสนา” ในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ 4 มีนาคม 2512 ต่อมาท่านได้รับอาราธนาไปบรรยายเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน” ในการสัมมนาเรื่อง “พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน” ที่จัดโดยสยามสมาคม ในเดือนสิงหาคม 2512 การบรรยายของท่านในครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนของท่านอย่างแท้จริง (Olson 1989 : 188 - 190; 1990 : 257; 1995 : 8 - 9) เพราะทำให้ท่านเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่นักวิชาการทั่วไป และเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับสังคมไทยในท่ามกลางกระแสที่สังคมกำลังพัฒนา สังคมจึงหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับความสำคัญและบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมมากยิ่งขึ้น

การทบทวนบทบาทของพระสงฆ์ หรือการหันมาเน้นความสำคัญของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมของพระธรรมปิฎกนี้ นอกจากจะเป็นการนำเสนอในท่ามกลางกระแสสังคมที่กำลังก้าวไปสู่สังคมแห่งการพัฒนาแล้ว ยังสืบเนื่องมาจากการที่ท่านมองเห็นว่า พระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนาในอดีตเคยมีบทบาทและความสำคัญ ต่อการสร้างสรรค์สังคมไทยเป็นอย่างมาก และเป็นเวลานานตั้งแต่รัฐไทยเริ่มก่อตัวเป็นรัฐมา อย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ซึ่งทำให้ “พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวแทนอุดมคติในทางวัฒนธรรมของคนไทย เป็นผู้นำที่สำคัญในท้องถิ่น ที่ได้รับความเคารพและเป็นผู้มีความใกล้ชิดในทางจิตใจของประชาชนยิ่งกว่ารัฐบาล” (Blanchard 1985 : 49) ในสังคมไทยเราจึงพบบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ คือ ในด้านการศึกษา วัดได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษา โดยมีพระเป็นผู้สอนวิชาการต่าง ๆ ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นวิชาการทางโลกหรือทางธรรม ในทางสังคม วัดกลายเป็นศูนย์กลางของ

ชุมชนในด้านต่าง ๆ (พระราชวรมุณี 2529 : 27) ดังท่านได้สรุปบทบาทของวัดในฐานะสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยไว้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก 2536 : 45 - 47)

- (1.) เป็นสถานศึกษาและฝึกอบรมศีลธรรม รวมทั้งการสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ทั้งวิชาหนังสือและวิชาช่าง แก่ผู้มาบวชตามประเพณีและแก่เด็กที่มาอยู่วัด รวมทั้งแก่ผู้มาทำกิจกรรมหรือมาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในวัด
- (2.) เป็นสถานก่อกำเนิดและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เป็นที่สืบทอดวัฒนธรรม เป็นที่รวบรวมศิลปกรรม ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์
- (3.) เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพพร้อมไปกับการศึกษาเล่าเรียน
- (4.) เป็นสถานที่ปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับปัญหาชีวิต เป็นที่ระบายความทุกข์ ความเดือดร้อนต่างๆ และการปรึกษาหารือรับคำแนะนำสั่งสอนเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหา
- (5.) เป็นสถานที่ใกล้ชิดระงับข้อพิพาท โดยอาศัยความเคารพนับถือเชื่อฟังในพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ประคองศาลตัดสินความ แต่มุ่งให้เกิดความรักและความสมัครสมานสามัคคีเป็นสำคัญ
- (6.) เป็นสถานบันเทิง ที่จัดงานเทศกาล งานสนุกสนานร่าเริงและมหรสพต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งเป็นที่เล่นสนุกสนานของเด็ก ๆ
- (7.) เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ทำหน้าที่เป็นเสมือนสวนที่ให้ความร่มรื่นสดชื่นของธรรมชาติและความเย็นใจ
- (8.) เป็นสถานที่พบปะหรือเป็นที่ชุมนุมสังสรรค์ เพื่อสนทนาปรึกษาหารือกันในกิจการที่เหมาะสม
- (9.) เป็นสถานที่แจ้งข่าว แพร่ข่าวและสื่อสารพันธ์เกี่ยวกับกิจการของชุมชนในด้านต่าง ๆ
- (10.) เป็นสถานที่จัดกิจกรรมของชุมชน ตลอดจนการดำเนินกิจการบางอย่างของบ้านเมือง เช่น เป็นที่กล่าวปราศรัยหาเสียงของนักการเมือง หรือยามสงครามสมัยโบราณเป็นที่ชุมนุมทหารเป็นต้น
- (11.) เป็นสถานพยาบาล ที่รวบรวมสืบทอดตำรายาแผนโบราณ ยากลางบ้าน หรือรักษาผู้ป่วย เจ็บตามภูมิปัญญาซึ่งถ่ายทอดสืบ ๆ กันมา
- (12.) เป็นสถานที่พักคนเดินทาง ทำหน้าที่คูโรงแรมฟรีสำหรับผู้เดินทางไกล โดยเฉพาะจากต่างถิ่น

(13.) เป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บอุปกรณ์และเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้ยืมไปใช้ร่วมกันเมื่อมีกิจกรรม

(14.) เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม หรือการให้บริการด้านพิธีกรรมซึ่งผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของชีวิตตามวัฒนธรรมประเพณี

อย่างไรก็ตาม บทบาทเหล่านี้เริ่มสูญเสียไป เมื่ออารยธรรมตะวันตกได้เริ่มไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทย มีสถาบันใหม่ๆ ขึ้นมาทำหน้าที่แทน พระสงฆ์และวัดซึ่งเคยมีบทบาทเหล่านี้ จึงสูญเสียความสำคัญไป พระธรรมปิฎกจึงได้ทำหน้าที่อย่างหนักทั้งในการพูดบรรยายและงานเขียนที่จะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของพระสงฆ์และสถาบันของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งท่านอาจถือว่าเป็นพระที่ทำงานในด้านนี้ด้วยการอุทิศร่างกายและแรงปัญญาามากที่สุด (พรชัย เจริญปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2545) งานเขียนส่วนหนึ่งของท่านจึงเน้นถึงความสำคัญของการศึกษาของพระสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็บบทนำ ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย (2522) หนังสือเรื่องสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย (2527) การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก (2529) ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ (2531) และดูเหมือนว่าบทบาทของการศึกษาคณะสงฆ์ที่ท่านเน้นเป็นพิเศษคือ บทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทย ซึ่งท่านถือว่าเป็นตัวอย่างของการศึกษาสงฆ์ที่จัดหลักหลักสูตรให้ศึกษาวิชาการทั้ง 2 ฝ่าย คือ ทั้งวิชาฝ่ายปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูงอย่างสมัยใหม่ และเป็นตัวอย่างของการทำหน้าที่และบทบาททั้ง 2 ด้าน คือ บทบาทในฐานะสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์ที่มุ่งเสริมสร้างภิกษุสามเณรที่ดี ผลิตกำลังให้แก่พระศาสนา และบทบาทในฐานะเป็นช่องทางการศึกษาสำหรับผู้ค้อยโอกาสในสังคม (พระราชวรภุมณี 2529 : 99) ท่านจึงได้เน้นถึงการศึกษาของสงฆ์ในสังคมไทยเสมอมา และจากอิทธิพลของท่านในการมุ่งปรับปรุงสถาบันสงฆ์นี้เอง จึงทำให้ท่านได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากในด้านนี้ ดังที่พระเมธีธรรมภรณ์ (อ่างในสุนทร พลามินทร์และชุตินา ณะประ 2538 : 17) กล่าวว่

วงการคณะสงฆ์มองท่านเจ้าคุณอาจารย์ด้วยความชื่นชม ท่านเป็นหน้าตาของสงฆ์ไทยยุคนี้ มีผลงานของท่านก็คืบไปหลายเรื่อง พระสงฆ์อื่นเบาแรงไปเยอะ หมายถึงว่า คุณค่าของสถาบันสงฆ์ที่สังคมยอมรับส่วนหนึ่งเป็นเพราะผลงานของท่าน เราอาศัยบารมีท่านในหลายเรื่อง ความคงอยู่ของสถาบันก็เนื่องจากประโยชน์ของสถาบัน ถ้าสถาบันใดไม่เอื้อประโยชน์ต่อสังคม สถาบันนั้นก็ลดคุณค่าลงในสายตาของคนในสังคม โดยเฉพาะ

ในช่วงที่ประชาชนมีวิกฤตศรัทธาต่อพระสงฆ์ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ก็มีส่วนช่วยสร้างภาพด้านบวกให้กับพระสงฆ์เป็นอย่างมาก... อิทธิพลจากคำสอนของท่านทำให้เราเห็นว่าพระพุทธศาสนาเข้าถึงกลุ่มปัญญาชน...

4.2.4 บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์

ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกๆ ด้านนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อพระสงฆ์และสถาบันสงฆ์เป็นอย่างมาก และปัญหาที่เด่นชัดและเป็นปัญหามากที่สุดของสถาบันสงฆ์ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ที่ตกเป็นข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ในแต่ละปี บทบาทหนึ่งที่เด่นชัดของพระธรรมปิฎก ก็คือ ความพยายามในการรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ ซึ่งท่านได้แบ่งปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมที่เด่นของพระสงฆ์ที่ประพฤติเป็นปัญหาออกเป็น 2 กลุ่ม (พระเทพเวที 2532 ข : 23) คือ

(1.) กลุ่มที่ทำวิปริตจากพระธรรมวินัย หรือกลุ่มที่ประพฤติคลาดเคลื่อนจากหลักธรรมคำสอนและวินัยที่เป็นบทยุติของพระพุทธเจ้า เช่น พระใบ้ห้วย ทำเครื่องานวิชาการประกอบไสยศาสตร์ เป็นต้น

(2.) กลุ่มที่ทำธรรมวินัยให้วิปริต หรือกลุ่มที่สอนสิ่งที่คลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนจากหลักธรรมวินัย เช่น สำนักบางสำนักที่สอนในสิ่งที่ผิดไปจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา

ปัญหาของคณะสงฆ์ทั้ง 2 ลักษณะนี้ ล้วนทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก บทบาทของท่านในเรื่องนี้ก็คือ การพยายามสื่อสารชี้แจงให้พุทธบริษัทเกิดความเข้าใจ มีท่าทีที่ถูกต้อง ทั้งในรูปแบบของการพูดชี้แจง การเขียนเอกสารและการให้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชน นอกจากนี้ท่านยังได้พยายามให้ทุกส่วนในสังคม ได้เกิดความเข้าใจและร่วมมือกันในการแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ โดยการวิเคราะห์จับประเด็นต่าง ๆ ด้วยข้อมูลที่เป็นเหตุผล รวมทั้งการใช้วิธีการและท่าทีแห่งการสื่อสาร ที่ปรากฏเป็นภาพพจน์ของการใช้ปัญญาที่ตรงตามวิถีแห่งพุทธ (พระเทพเวที 2532 : 346) ในแง่นี้ ท่านจึง

เป็นเสมือน”พระไตรปิฎกที่มีชีวิต” คอยทำหน้าที่ตรวจสอบสำนักพุทธศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย ว่า คำสอนเหล่านั้นถูกต้องตรงกับที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก

หรือไม่ ถ้าหากเห็นว่าคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก ท่านก็จะท้วงติงอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ดังเช่นที่ท่านท้วงติงสำนักสันตือ โสภและธรรมกายมาแล้ว ในแง่ที่ท่านเปรียบเสมือนบรรทัดฐานของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคปัจจุบัน... (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ 2538 : 31)

การรักษาพระธรรมวินัยของท่านที่ปรากฏในรูปแบบของการพูดและงานเขียนนั้น จะมีลักษณะสำคัญ ๆ หลายประการ คือ การให้เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม เพื่อให้เกิดความชัดเจนและความถูกต้องสมบูรณ์แก่คำสอนของพระพุทธองค์ (พระเทพเวที 2534 : 48 - 77) ซึ่งท่านได้ให้เกณฑ์วินิจฉัยไว้กว้าง ๆ เช่น ธรรมเป็นอุปการณณ์ เปรียบเหมือนยานพาหนะสำหรับนำไปสู่จุดหมาย มิใช่มีไว้สำหรับการยึดถือ ธรรมมีทั้งแง่ลบแง่บวก คือเป็นอุปการณณ์หรือเครื่องมือสำหรับกำจัดสิ่งที่ไม่ดี และในแง่บวกก็คือเป็นอุปการณณ์ที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ต้องการ ธรรมในแง่สาระและรูปแบบ คือ มีทั้งสาระหรือเนื้อหาและมีโครงสร้างเป็นต้น การวางเกณฑ์ในการวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม นอกจากจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว ยังจะช่วยให้บุคคลเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องอีกด้วย

นอกจากนี้แล้ว ท่านยังได้วางมาตรฐานทางด้านความเชื่อสำหรับชาวพุทธ นั่นคือ ชาวพุทธจะต้องเชื่อในเรื่องของกรรม เชื่อการกระทำ หวังผลสำเร็จจากการทำเหตุ ลงมือกระทำ การต่าง ๆ ด้วยความเพียรพยายามตามหลักการแห่งเหตุและผล โดยให้กรรมโยงกับความเพียร (กรรมวาที วิริยวาที) รวมทั้งวางมาตรฐานทางการปฏิบัติ คือ การฝึกฝนและปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา (พระธรรมปิฎก 2538 ข : 31 - 32)

ที่สำคัญยิ่งก็คือ การสร้างเครื่องมือเพื่อการรักษาพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง คือ การเป็นที่ปรึกษาโครงการพัฒนาระบบคอมพิวเตอร์ เพื่อการศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นอกเหนือจากการสนองงานในการศึกษาพระพุทธศาสนาแล้ว โครงการนี้ยังมีประโยชน์ในการเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนาว่า คำสอนใดสอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกหรือไม่อย่างไร และยังเป็นมาตรฐานในการตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาให้เป็นไปอย่างถูกต้องและรวดเร็วอีกด้วย (พระเทพเวที 2535 : 5 -6) จากแนวคิดและทฤษฎีในการรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์อย่างยิ่งนี้ จึงจะเห็นบทบาทของ

ท่านในเหตุการณ์ที่สำคัญๆไม่ว่ากรณีพระภิกษุสงฆ์ประพฤติไม่ดีทั่วไป เช่น กรณีพระชันตระกรณีอิสระมุณี กรณีสันตือโสภณ กรณีธรรมกาย กรณีพระมโน เมตตานนุโท เป็นต้น

4.3 บทสรุป

พระธรรมปิฎก เป็นพระนักปราชญ์ร่วมสมัยของไทยที่ได้ดำเนินบทบาทในฐานะพระภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ ทั้งในบทบาทการทำหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์อย่างเคร่งครัด และบทบาทในการเผยแผ่คำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้เข้าถึงประชาชนทั่วไป เพื่อประโยชน์และความสุขของพหุชน ความเป็นพระนักปราชญ์และพระภิกษุสงฆ์ตามอุดมคติของพระพุทธศาสนาอย่างเต็มเปี่ยม นั้น เป็นผลมาจากการอบรมในครอบครัวที่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันก็เป็นผลมาจากความเพียรพยายามในการฝึกฝนและพัฒนาตนเองอย่างเต็มที่ของท่านเองด้วย ดังคติธรรมที่ท่านยึดถือว่า อุตฺตมานํ ทมยฺนฺติ ปญฺชิตา – บัณฑิต ย่อมฝึกฝนตนเอง การหล่อหลอมหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้ากับชีวิตของท่านเอง จึงทำให้ท่านมีวิถีชีวิตของการเป็นพระภิกษุสงฆ์ในอุดมคติอย่างเต็มที่ และทำให้ท่านนำเสนอแนวคิดและทรรศนะต่อสังคมอย่างตรงไปตรงมาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ว่าจะเป็นทรรศนะต่อชีวิตของมนุษย์ ธรรมชาติแวดล้อม และสังคมโดยทั่วไป ทรรศนะที่ท่านได้นำเสนอดังกล่าว จึงเป็นทรรศนะที่มุ่งตรงไปที่การพัฒนาชีวิตและสังคม ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ท่านเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมปัจจุบันที่โดดเด่นที่สุดในการทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาท กลับมามีคุณค่าต่อวิถีการดำเนินชีวิต และการพัฒนาสังคมในโลกยุคใหม่นี้ ทรรศนะของท่านจึงมีอิทธิพลในการสร้างสรรค์ทั้งในระดับบุคคลและสังคม

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง วรรณคดีของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) ต่อวิถีการดำเนินชีวิต ในยุคปัจจุบัน นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความคิดและวรรณคดีของพระธรรมปิฎกที่มีต่อโลกสมัยใหม่ รวมทั้งการอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาต่อโลกสมัยใหม่ โดยศึกษาเน้นถึงบริบท(context) ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อความคิดและการสร้างสรรค์ผลงานของพระธรรมปิฎก ลักษณะการอธิบายและการตีความหลักพุทธธรรมที่มีต่อโลกสมัยใหม่ ศึกษาวรรณคดีของท่านที่มีต่อโลกสมัยใหม่ และศึกษาถึงผลกระทบของความคิดและวรรณคดีของพระธรรมปิฎกที่มีต่อสังคมโลกสมัยใหม่ โดยเน้นการศึกษาวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก และอาศัยการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นส่วนประกอบเพิ่มเติม ในบทนี้จึงจะกล่าวถึงผลสรุปจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ในประเด็นสำคัญ ๆ ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย
2. อภิปรายผล
3. ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาถึงวรรณคดีของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) ที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิต ในยุคปัจจุบันนั้น ผู้วิจัยได้พยายามศึกษาถึงองค์รวมที่จะช่วยให้เข้าใจในภาพรวมในการนำเสนอวรรณคดีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันของพระธรรมปิฎก นั่นคือ การศึกษาทั้งในแง่ของการที่มีผู้ศึกษาถึงพระธรรมปิฎก การศึกษาถึงภูมิหลังและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของท่าน และศึกษาถึงวรรณคดีที่มีต่อโลกสมัยใหม่ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อโลกสมัยปัจจุบันนี้ด้วย ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

5.1.1 การศึกษาถึงพระธรรมปิฎกและผลงาน

ในสังคมปัจจุบัน พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต) นับเป็นพระมหาเถระผู้เป็นนักปราชญ์ที่สำคัญของไทยและของโลก ที่มีแนวคิดและทรรศนะที่สามารถตอบสนองและเสนอทางออกต่อสังคมในโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม ทรรศนะและผลงานของท่านจึงมีผู้ศึกษาอย่างมากมาย ซึ่งสามารถแบ่งงานศึกษาเกี่ยวกับพระธรรมปิฎกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

1. ผลงานศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและการทำงาน เป็นงานที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสะท้อนให้เห็นปฏิปทาของท่านในการดำเนินชีวิต ในการทำงานและในการแสดงออกต่อบุคคลและสังคม ซึ่งเป็นลักษณะเด่น เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้ที่ได้พบเห็น นอกจากนี้ งานกลุ่มนี้ยังมีลักษณะสำคัญตรงที่จะเน้นถึงศักยภาพของท่านในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านวิชาการ จนมีลักษณะที่เป็นเลิศในด้านนี้ ผลงานการศึกษาในด้านนี้ จึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงวิถีดำเนินชีวิตของท่านที่ไม่แยกออกจากการทำงาน ไม่แยกออกจากการคิด หากแต่ท่านได้บูรณาการทั้งความคิด การงาน และวิถีชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน งานด้านนี้ จึงไม่ควรเป็นงานที่ถูกมองแต่เพียงว่า เป็นการยกย่องหรือสรรเสริญท่าน หากแต่ควรถูกมองว่า เป็นงานที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่มีบูรณาการและมีคุณภาพอันเป็นแบบอย่างที่ดีงาม

2. ผลงานศึกษาบทบาทและความคิด งานศึกษาในกลุ่มนี้ เป็นงานที่นักวิชาการเริ่มที่จะศึกษาถึงผลกระทบของความคิดและบทบาทของพระธรรมปิฎกที่มีต่อสังคม ในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดและบทบาททางด้านการศึกษา การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาสังคม การพัฒนาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งบทบาททางด้านเศรษฐศาสตร์ การเมือง และอื่นๆ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สังคมในยุคปัจจุบันเริ่มจะหาคำตอบจากทรรศนะทางพระพุทธศาสนาที่แสดงผ่านแนวคิดและทรรศนะของพระธรรมปิฎกมากยิ่งขึ้น นอกจากจะมีการศึกษาถึงแนวคิดและบทบาทโดยตรงแล้ว ยังมีการศึกษาในลักษณะเปรียบเทียบกับนักวิชาการอื่นๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศอีกด้วย

3. ผลงานประยุกต์แนวคิดในเชิงวิชาการ เป็นงานที่ผู้เชี่ยวชาญและสนใจในวิชาการอื่นๆ ให้ความสำคัญในการนำเอาแนวคิดและทรรศนะของท่าน ไปประยุกต์ใช้กับศาสตร์ที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญและชำนาญ จนกลายเป็นแนวคิดใหม่ที่สามารถนำเสนอทางออก หรือ

คำตอบให้กับสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ผลงานในลักษณะนี้จึงมีความน่าสนใจ เช่น เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ หลักการบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม เป็นต้น

การสำรวจผลงานศึกษาถึงพระธรรมปิฎกในด้านต่างๆ ดังกล่าวมา จึงพบว่า มีมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง และขยายออกไปในประเด็นต่างๆ นอกเหนือจากประเด็นทางด้านปรัชญาและศาสนาโดยตรง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ผ่านมุมมองทางด้านพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจ และการนำเสนอความคิดของพระธรรมปิฎกเองก็มีความชัดเจน อิงหลักการทางพระพุทธศาสนาและมีแหล่งอ้างอิงที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ การศึกษาแนวคิดของท่านจึงเท่ากับเป็นการศึกษาแนวคิดทางพระพุทธศาสนา (เถรวาท) นั่นเอง

5.1.2 การอธิบายและตีความหลักพุทธธรรมของพระธรรมปิฎก

พระธรรมปิฎก ในฐานะเป็นพระนักปราชญ์ที่ได้รับการยอมรับในฐานะต่างๆ มากที่สุดในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะนักปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ที่มีความรอบรู้ในหลักพุทธธรรมอย่างแตกฉานและลึกซึ้ง ในขณะเดียวกัน ก็สามารถวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคมปัจจุบันได้อย่างถึงแก่น และสามารถเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมและนำเอาพุทธวิธีมาเป็นหลักประยุกต์ใช้ในการมองและแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคมปัจจุบันนี้ได้ การศึกษาถึงการอธิบายและการตีความหลักพุทธธรรมของท่าน ตลอดจนการศึกษาถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรม จึงช่วยให้เข้าใจถึงทรรศนะของท่านที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งผลการวิจัยพบว่า พระธรรมปิฎกมีสถานภาพเป็นพระนักคิดชาวพุทธสำหรับโลกสมัยใหม่ ที่สามารถอธิบายและนำเสนอทรรศนะต่อสมัยปัจจุบันนี้ได้ได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งนี้การนำเสนอทรรศนะของท่านต่อประเด็นต่างๆ นั้น ท่านจะใช้วิธีการอธิบายมากกว่าการตีความ กล่าวคือ ท่านจะอธิบายโดยอิงอาศัยหลักพุทธธรรมเท่าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเท่านั้น และจะใช้บรรณคดีเป็นเครื่องมือช่วยอธิบายให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น การอธิบายของท่านจึงเป็นไปภายใต้กรอบของแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเคร่งครัด ท่านจึงมีลักษณะเป็นตัวแทนของพระสงฆ์เถรวาท หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ท่านเป็นพระอรรถกถาจารย์ร่วมสมัยนั่นเอง การอธิบายโดยอิงอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลักนี้ นอกจากจะ

ช่วยในการรักษาหลักพุทธธรรมที่แท้จริงแล้ว ยังเป็นการนำเอาหลักพุทธธรรมให้กลับมามีคุณค่าร่วมสมัยอีกด้วย

ลักษณะในการนำเสนอพระธรรม ผ่านการอธิบายตามแนวพระไตรปิฎกดังกล่าวของพระธรรมปิฎก ได้รับอิทธิพลอย่างลึกซึ้งจากการที่ท่านเป็นพระนักปราชญ์ที่เติบโตมาในสิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ดังนั้น ท่านจึงได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท การเข้าใจชีวิต การมองโลกและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในทางสังคมของท่านจึงเป็นการมองผ่านกรอบของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท อันมีพระไตรปิฎกเป็นแหล่งที่มาของคำสอนที่สำคัญ

การที่ท่านเป็นพระนักปราชญ์ ผู้มีความรอบรู้และความเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้เอง นำเสนอพระธรรมต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันได้อย่างรอบด้าน ครอบคลุมมิติทั้งทางด้านบุคคล ธรรมชาติแวดล้อม และสังคม โดยการอธิบายโยงไปถึงแนวคิดในเรื่องพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ เป็นตัวแทนของมนุษย์ พระธรรม เป็นตัวแทนของธรรมชาติ และพระสงฆ์เป็นตัวแทนของสังคม และในส่วนของมนุษย์เอง ก็เน้นองค์ประกอบที่ครบถ้วนทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา ซึ่งทุกองค์ประกอบล้วนเชื่อมโยงและอิงอาศัยกันและกัน เมื่อวิเคราะห์ถึง วิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันนี้ ท่านจึงเห็นว่า อารยธรรมในยุคปัจจุบัน เป็นอารยธรรมที่ถูกครอบงำโดยอารยธรรมตะวันตก ที่มีรากฐานความคิดที่ผิดพลาด ในการที่มองมนุษย์ว่า เป็นสิ่งพิเศษที่สามารถเป็นเจ้าของ เอชชนะ และสามารถเข้าไปจัดการธรรมชาติแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองได้ จนเกิดเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่มุ่งพิชิตธรรมชาติแวดล้อม แนวความคิดดังกล่าว จึงเป็นแนวความคิดที่ผิดพลาด และส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในยุคปัจจุบันทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ ส่งผลต่อธรรมชาติแวดล้อมเองที่มีความเสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้น และที่สำคัญยิ่งก็คือ ส่งผลกระทบต่อสังคมของมนุษย์ในทุกๆ ด้าน ดังนั้น ท่านจึงนำเสนอพระธรรมเพื่อจะแก้ไขปัญหาดังกล่าว จากมุมมองของพระพุทธศาสนา โดยหันมามุ่งเน้นในการพัฒนามนุษย์ที่มีศักยภาพในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ระวังมนุษย์ธรรมชาติแวดล้อม และสังคม โดยมนุษย์จะต้องเปลี่ยนท่าทีใหม่ทั้งทางด้านพฤติกรรม ทางด้านจิตใจ และทางด้านสติปัญญา

5.1.3 อิทธิพลและผลกระทบที่มีต่อโลกสมัยใหม่

แนวคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎก ในการนำเสนอทางออกในสังคมยุคปัจจุบัน โดยมีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนาที่มองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยง อิงอาศัยกันและกัน จึงเป็นแนวคิดที่มีผลกระทบต่อโลกสมัยใหม่ เพราะในโลกยุคปัจจุบันนี้ ทุกอย่างถูกมองแบบแบ่งแยก ถูกมองเป็นส่วน ๆ ไม่อิงอาศัยสัมพันธ์กันและกัน นักวิชาการส่วนหนึ่งจึงได้ตระหนักถึงความผิดพลาดดังกล่าวเช่นเดียวกัน และได้กลับมาศึกษาพระพุทธศาสนา โดยส่วนหนึ่งผ่านแนวคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎกนั่นเอง การยอมรับแนวคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎก จึงมีทั้งในระดับบุคคลและในระดับสถาบัน ซึ่งนับวันจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและขยายออกไปในทุกแวดวง ไม่ว่าจะเป็นแวดวงของคณะสงฆ์หรือพระพุทธศาสนาเอง การศึกษา เศรษฐศาสตร์ สิ่งแวดล้อม หรือแม้แต่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น ซึ่งอิทธิพลและผลกระทบของแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวของท่านนั้น ก็คือ การยอมรับในหมู่นักวิชาการ ประชาชนทั่วไป และการนำไปประยุกต์ใช้ในแวดวงต่างๆ ที่กำลังเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

5.2 อภิปรายผล

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นพระนักปราชญ์ที่ได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการอย่างกว้างขวาง ท่านได้เติบโตและใช้ชีวิต รวมทั้งได้รับการศึกษาภายใต้บริบทของครอบครัวที่และสถาบันสงฆ์ที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาเถรวาทมาโดยตลอด บริบทดังกล่าว นั้น จึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดและการนำเสนอทฤษฎีของท่าน ทำให้ท่านได้ใช้ความรู้ความสามารถทางด้านสติปัญญาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ในการเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมเข้ากับชีวิตและโลกสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม และการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าว นั้น ก็อาศัยแต่เพียงการอธิบายตามของพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้นเอง ไม่จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์หรือแนวคิดอื่นมาเป็นเครื่องช่วยอธิบายหรือตีความ จะอาศัยก็เพียงแต่ความเพียรพยายามในการเข้าถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความเชื่อตรงต่อพระไตรปิฎก และอาศัยศักยภาพในการที่จะเข้าใจโลกสมัยใหม่เท่านั้น ซึ่งท่านได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ศักยภาพดังกล่าวเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ดังจะเห็นได้จากผลงานของท่านที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง คือ “พุทธธรรม” อันถือได้ว่าเป็น “เพชรน้ำเอก” อันทรงคุณค่ายิ่ง ผลงานอันทรงคุณค่านี้มีใช้เครื่องสะท้อนสติปัญญาของท่านแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงวิริยภาพอันหาที่สุดมิได้ของท่านในการสร้างสรรค์ผลงานชิ้นนี้อีกด้วย ดังนั้น พระธรรมปิฎกจึงไม่

เพียงแค่เป็นนักคิด นักวิชาการหรือนักการศาสนาที่มุ่งแต่นำเสนอแนวคิดและทฤษฎีต่อประเด็นต่างๆ เท่านั้น หากแต่ท่านได้ฝึกฝนและพัฒนาตนเอง จนสิ่งที่ท่านคิดและนำเสนอเป็นชีวิตของท่าน และชีวิตของท่านเองก็ได้เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมกับสิ่งที่ท่านนำเสนอ โดยนัยนี้จึงอาจถือได้ว่า ท่านเป็นตัวแทนแห่งธรรม ตัวแทนแห่งสงฆ์ และตัวแทนแห่งมนุษย์ที่ได้ฝึกฝนพัฒนาตนเองอย่างเต็มตามศักยภาพของมนุษย์ที่จะพึงพัฒนาได้ ที่ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไป

แนวคิดและทฤษฎีของท่านที่มีต่อโลกสมัยใหม่ ที่ท่านนำเสนอผ่านแนวคิดและทฤษฎี และผ่านวิถีชีวิตของท่านเอง จึงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับยุคปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือ วิถีการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง หรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไม่เบียดเบียนชีวิต ธรรมชาติ และสังคม และเป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่ได้คุณภาพ การที่มนุษย์จะก้าวไปในวิถีแห่งการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลางได้อย่างถูกต้องได้นั้น ต้องเป็นไปโดยผ่านกระบวนการแห่งการศึกษาตามหลักของไตรสิกขาหรือหลักการฝึกฝนตนเอง ทั้งในด้านพฤติกรรมจิตใจ และสติปัญญา โดยเชื่อมโยงประสานองค์ประกอบแห่งระบบบูรณาการของสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคมหรือชุมชน เมื่อสามารถบูรณาการได้ดังนี้แล้ว ก็จะสามารถสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืนขึ้นมาได้

5.3 ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยถึงแนวคิดและทฤษฎีของพระธรรมปิฎกในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เกิดจากการวิจัยครั้งนี้ ทั้งในข้อเสนอแนะในเชิงหลักการ ในแง่ของการนำไปใช้ และในการศึกษาวิจัยต่อไปดังนี้

5.3.1 แนวคิดเชิงหลักการ

ในเชิงหลักการนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจว่า การพัฒนาสังคมยุคปัจจุบัน ที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศตะวันตกนั้น เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดปัญหาให้กับมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคมเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันที่เกิดขึ้น การแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาดังกล่าวนั้น แม้จะมีนักวิชาการและผู้รับผิดชอบนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไข แต่ก็ดูเหมือนว่า จะไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะไม่สามารถแก้ไข

ลงไปได้ที่รากฐานแห่งความคิด ดังนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาและนำเอาพระธรรมทางพระพุทธศาสนาในฐานะแหล่งภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่สำคัญที่สุดแหล่งหนึ่งของมนุษยชาติมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไข ปรับปรุงและพัฒนาสังคมยุคปัจจุบัน น่าจะเป็นทางออกอย่างหนึ่ง ดังที่พระธรรมปิฎกได้พยายามแสดงให้เห็นแล้วว่า พระพุทธศาสนามีศักยภาพในการที่สร้างสรรค์อารยธรรมในยุคปัจจุบันนี้ได้ โดยนัยนี้ จึงควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งในแง่ของศาสนธรรมและสถาบัน เพื่อเป็นทางออกให้กับสังคมยุคปัจจุบัน

5.3.2 การนำไปประยุกต์ใช้

แนวคิดและพระธรรมของพระธรรมปิฎกที่ได้นำเสนอต่อยุคสมัยปัจจุบันนั้น สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้ทั้งในระดับบุคคล และในระดับสถาบัน โดยในระดับบุคคลนั้น สามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา และในระดับสถาบันนั้นก็สามารที่จะพัฒนาโดยเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับธรรมชาติแวดล้อม และสังคมได้อย่างเหมาะสม การนำไปประยุกต์ใช้ดังกล่าวนี้ อาจจะดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การจัดตั้งชุมชนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตตามแบบพุทธ การจัดตั้งสถาบันต่างๆ แบบพุทธ เช่น โรงเรียนวิถีพุทธ พรรคการเมืองแบบพุทธ ระบบเศรษฐกิจแบบพุทธ เป็นต้น นอกจากนี้ น่าจะได้มีการจัดตั้งกลุ่มที่ศึกษาแนวคิดและบทบาทของท่านโดยตรง เพื่อทำหน้าที่ในการสืบต่อแนวคิดและผลงานของท่าน ตลอดจนการเผยแพร่ความคิดของท่านให้กว้างขวางออกไป

5.3.3 การศึกษาวิจัยต่อไป

ควรมีการศึกษาวิจัยแนวความคิดและพระธรรมอื่น ๆ ของพระธรรมปิฎกในแนวลึกให้มากขึ้น เช่น แนวคิดหรือพระธรรมเกี่ยวกับการทำแท้ง การโคลนนิ่ง เกี่ยวกับการเมืองการปกครองเกี่ยวกับประชาธิปไตย หรืออาจจะศึกษาในเชิงเปรียบเทียบกับพระธรรมของนักวิชาการที่สำคัญก็ได้ ซึ่งการศึกษาดังกล่าว นอกจากจะช่วยให้เห็นพระธรรมของท่านอย่างชัดเจนแล้ว ยังจะช่วยในการนำเอาพระธรรมดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาชีวิตและสังคมในยุคปัจจุบันได้อีกด้วย

บรรณานุกรม

- กัณฑ์ วจุฒนโวโส, พระ. การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมใน
จริยศาสตร์ของคานท์กับในพุทธจริยศาสตร์ตามทรรศนะของพระเทพเวที (ประยูร
ปยุตฺโต). กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- กรมการฝึกหัดครู. การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้มิติทางพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : กรมการ
ฝึกหัดครู, 2537.
- กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. “พัฒนามนุษย์ : ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะระหว่างอับราฮัม มาสโลว์ กับ
พระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตฺโต),” *พุทธศาสนศึกษา*. 7 (3) : 35-51; กันยายน – ธันวาคม
2543.
- กองบรรณาธิการ. “บทสัมภาษณ์พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต).” *ปาจารย์สาร*. 13 : 60-67 ;
มีนาคม – เมษายน 2529.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. *ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.
- _____. *วัฒนธรรมของผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ, 2539.
- คณินันต์ย์ จันทบุตร. *สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ :
กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, 2530.
- คาปรา, ฟรีดจอฟ . *ตำแหน่งฟิสิกส์*. แปลโดย วนช. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2537.
- จ่านงค์ ทองประเสริฐ. “พระธรรมปิฎกกับงานวรรณกรรม”. ใน *ป.อ.ปยุตฺโต*. หน้า 60-92.
พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.
- จิตราภา กุณฑลบุตร. *พระธรรมปิฎกกับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ*. กรุงเทพฯ : กระทรวง
ศึกษาธิการ, 2537.
- จิราภรณ์ เจริญเด็ก (บรรณาธิการ). *วัยเด็กคนดัง*. กรุงเทพฯ : มูลินนิธิเด็ก, 2532.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์(เจ้า บุนนาค). *กิจจานุกิจ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. “วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ”. ใน *ความหลากหลายทาง
ชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. บรรณาธิการโดยวิวัฒน์ คติธรรมนิตย์. หน้า 34-75. พิมพ์
ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2537.
- ชลธิรา กลัดอยู่. *วรรณคดีของปวงชน*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.

- เจิงชาญ จงสมชัย. พุทธธรรมและการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในทศวรรษของ
พระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตโต). วิทยานิพนธ์ ร.ม.กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2538. อัดสำเนา.
- คุษฎี อังสุเมธางกูร. “สัมภรณ์เจ้าคุณราชวรมณี ผู้เขียนพุทธธรรม,” *ธรรมศาสตร์*. 11 (4) : 64-73;
ธันวาคม 2525.
- ดิช นัท ฮันท์ .ศาสตร์แห่งความเข้าใจ : ปรัชญาปารมิตาหฤตยสูตรฉบับคนรุ่นใหม่. แปลโดยสงบ
งามมงคล. กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2532.
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. *สตุดิทำงานเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตโต)*. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, 2543.
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ “เมืองไทยในจินตนาการของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)”.
จินตนาการสู่ปี2000 : เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538.
- ทิวา ประดับตะวัน. “พาทีลีลา : จากใต้ ตามทาง ถึงพระเทพเวที,” *ปาจารย์สาร*. 9 (3) : 100-104;
พฤศจิกายน – ธันวาคม 2531.
- เทพทวี โชควสิน. รายงานวิจัยเรื่องทศวรรษของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ และพระธรรมปิฎก
(ป.อ.ปยุตโต)ที่มีต่อเทคโนโลยี : การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ. นครราชสีมา : สำนัก
วิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2544.
- เทพเวที,พระ (ประยูร ปยุตโต).*เครื่องวัดความเจริญของชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม,
2530.
- _____ ก. *เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531.
- _____ ข. *หลักการศึกษามหาวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- _____ ค. *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง , 2531.
- _____ ง. *ปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- _____ ก. *พุทธศาสนากับสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- _____ ข. *แรงจูงใจในการเขียนกรณีสั้นคือโลก*. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2532.
- _____ .*รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย*. แปลโดยวีระ สมบูรณ์, กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2533.
- _____ .*เทคโนโลยีกับศาสนา*. กรุงเทพฯ : บุพนิมิต, 2534.
- _____ . *ทางสายอิสราภาพของการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2534.

- _____ ก. การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2535.
- _____ ข. ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2535.
- _____ .พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537.
- _____ .ธรรมปิฎก, พระ(ประยูร) ปยุตโต). มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .เมืองไทยจะวิกฤติ ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2537.
- _____ ก. สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, 2538.
- _____ ข. พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ .พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.
- _____ ก. นิติศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ: สำนักอัยการสูงสุด, 2539.
- _____ ข. ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ ค. พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- _____ ก. คนไทยสู่ยุคไอที. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: สำนักสหปฏิบัติ, 2540.
- _____ ข. การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2540.
- _____ .คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541.
- _____ .สิทธิมนุษยชน : สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2541.
- _____ .การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: กองทุน วุฒิชัยธรรม, 2541.
- _____ .พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- _____ .ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 138, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2544.
- _____ .วินัยชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : เวียงตะวันแกลเลอรี จำกัด, 2544.

- _____ ก. พระธรรมทูตไทย เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2546.
- _____ ข. “สัมโมทนิยกลา” ใน. นันทสาร สีสลับ(บรรณาธิการ). สัมมาทัศนะของพระนัก
 ปราชญ์ไทยเรื่องประเทศไทยกับมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก. หน้า 23-29.
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- _____ . รู้จักอเมริกา หันมาดูศักยภาพของไทย. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2546.
- ชนกณ สมหวัง. “อุดมการณ์รัฐไทยในศตวรรษที่ 21 : จากไตรภูมิพระร่วงถึงพุทธธรรม,” วารสาร
 ศรีปทุม. 1 (1) : 68-81; กรกฎาคม – ธันวาคม 2541.
- _____ . “อ่านเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ตามแนวพุทธศาสตร์,” วารสารการอ่าน. 11 (1-2) : 48
 - 57; มิถุนายน 2542.
- _____ . “พระธรรมปิฎกกับสังคมไทย,” บทความสัมมนาวิชาการทางปรัชญาและศาสนา.
 เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยพายัพ 1-13 ; 21-22 ตุลาคม 2542. ถ่ายเอกสาร.
- _____ . “พุทธธรรม : คู่มือมนุษย์ศตวรรษที่ 21,” มติชนรายวัน. 11 : 12 ; มกราคม 2543.
- _____ . “พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต) กับกรณีธรรมกาย,” มติชนรายวัน.
- _____ . “อ่านเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ตามแนวพุทธศาสตร์,”วารสารการอ่าน. 11 (1-2) : 48
 - 57; มิถุนายน 2542.
- ชนกณ วิฑิตาภากิตติรัตน์. การวิจัยเรื่องความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการ
 ศึกษาไทยในทรรณะของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
 ศรีปทุม, 2540.
- _____ . “การอ่านเพื่ออิสรภาพที่ยั่งยืน : อมตธรรมจากชีวิตและผลงานของพระธรรมปิฎก
 (ประยุทธ์ ปยุตโต),” วารสารการอ่านฉบับพิเศษ. 13 (1) : 33-40; พฤศจิกายน 2543.
- _____ . “ทางสายกลาง : เศรษฐที่สน์และปรัชญาสังคม,” มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 2 (5) :
 29-38; กันยายน – ธันวาคม 2544.
- _____ . “ความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการศึกษาไทยในทรรณะของพระ
 ธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต),” ศรีปทุมปริทัศน์. 2 : 69-82; กรกฎาคม – ธันวาคม 2544.
- _____ . “จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ : มนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนาในทรรณะ
 ของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต),” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี
 ครั้งที่ 14 สมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย. 219-228; พฤษภาคม 2545.
 (อัดสำเนา).
- _____ . “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : ทรรณะของพระธรรมปิฎก
 (ประยุทธ์ ปยุตโต) ต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทยปัจจุบัน,”

- เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. 68-80; มกราคม 2545.
- . “การจัดระเบียบสังคมไทยในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต),”
เอกสารประกอบการสัมมนาสมาคมปรัชญาและศาสนา. : 1-12; ตุลาคม 2545. ถ่ายเอกสาร.
- . “นิเวศวิทยาพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : ข้อพิจารณาสำหรับสังคมไทย,”
เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติครั้งที่ 2. : 50-57; มกราคม 2546.
(อัดสำเนา).
- . “จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ : มนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนาในทรรศนะ
ของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต),” ศรีปทุมปริทัศน์. 1 : 41-50; มกราคม – มิถุนายน
2546.
- ธรรมรักษา (นามแฝง). พระเทพเวที : นักปฏิบัติในคราบของนักวิชาการ. กรุงเทพฯ: สติ, 2532.
- ธำรง บัวศรี. “โยนิโสมนสิการในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),” สารานุกรมศึกษาศาสตร์. (27) : 73-79 ; กันยายน 2545.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ผ้าขาวม้า, ผ้าจีน, กางเกงในและ ฯลฯ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.
- เนื่องน้อย บุญเนตร. จริยศาสตร์สถานะแวดล้อม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- บุบผา คณิศกุล. “เกร็ดชีวิตพระธรรมปิฎก”. ใน ป.อ.ปยุตฺโต. หน้า 30 – 48. พิมพ์ครั้งที่ 2,
กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.
- บรรจง สิริจินโท, พระ. การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก
(ประยูรค์ ปยุตฺโต). ปริญญาโท พช.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. (อัดสำเนา).
- บรรณาธิการ. “บทสัมภาษณ์พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต)”. อาจารย์สาร. 13 : 66-82;
พฤษภาคม – มิถุนายน 2529.
- ประเสริฐ ชุตินฺธโร, พระ. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของพระ
ธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต). ปริญญาโท พช.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542. (อัดสำเนา).
- ปรีชา ช่างขวัญอิน. ธรรมวัจนโวหารไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ปิยวัชร สุทธิวนิช. การวิเคราะห์สาระหลักทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามหลักพุทธธรรม
ในผลงานของพระธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตฺโต). ปริญญาโท ค.ม.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. วิกฤตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนิยม. กรุงเทพฯ : สถาบันปริทัศน์ พนมยงค์, 2542.

- พงษ์จันทร์ จันทยศ. การปฏิรูปวิทยาศาสตร์ศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543.
- พงษ์ศักดิ์ โพธิ์ศรีประเสริฐ. ความคิดด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระธรรมปิฎก (ประยูรธรรมาธิบดี). ปรินิพนธ์ ร.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541. (อัดสำเนา).
- พระพุทธศาสนาแห่งโลก, มหาวิทยาลัย และมูลนิธิพุทธธรรม. ชีวประวัติพระธรรมปิฎก(ประยูรธรรมาธิบดี). กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย , 2547.
- พินิตา อังจันทร์เพ็ญ. วิถีแห่งปราชญ์ : ปฏิปทาและจริยาวัตรของพระธรรมปิฎก(ประยูรธรรมาธิบดี). พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ชรรรมสภา, 2540.
- พิเชษฐ์ มุสิกะโปดก. “ความต่างในความเหมือน : ทรรศนะทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุกับพระธรรมปิฎก,” กระแสวัฒนธรรม. 2 (3) : 37-43; มกราคม – มิถุนายน 2544.
- พิทยา ว่องกุล(บรรณาธิการ). ไทยยุควัฒนธรรมทาส. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, 2541.
- ไพศาล วิสาโล,พระ. “วิจารณ์หนังสือ “พุทธธรรม”, ปาจารย์สาร. 10 : 197-208; เมษายน – มิถุนายน 2526.
- . “วิจารณ์หนังสือ “พุทธธรรม”, พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย. หน้า 224-246, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529.
- . พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : กองทุนมูลนิธิธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2542.
- . “คุณค่าแห่งพุทธธรรม”. ศิลปวัฒนธรรม. 20 : 152-159; มิถุนายน 2542.
- . และคณะ. พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2542.
- พุทธทาสภิกขุ (พุทธทาส อินทปัญโญ). พุทธทาสภิกขุ. ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2532.
- . พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2533.
- พูนสุข สอนองลักษณ์. การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระเทพเวที (ประยูรธรรมาธิบดี). วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. (อัดสำเนา).
- ภัทรพร สิริกาญจน .วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน. จัดโดยสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 24 - 25 สิงหาคม 2532. (อัดสำเนา).

_____ .จารีตนักคิด/ปัญญาชนไทยทางพุทธศาสนา. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง
 วีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต. จัดโดยศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10-11 มีนาคม 2543. (อัคราณา).

_____ .มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. **ชีวิตและผลงานพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).**

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เนื่องในมงคลวาระอายุครบ
 60 ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 12 มกราคม 2542.

_____ . **เรียนรู้ชีวิตพระราชาวมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ศึกษางานพุทธธรรม.** กรุงเทพฯ :
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530.

_____ . **พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) : ชีวิตประวัติและคำปราศรัย.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ-
 ราชวิทยาลัย, 2537.

_____ .แม่ไก่แจ้ (นามแฝง). “ตามรอยปราชญ์,” **สวีกาลฉบับพิเศษมงคลวาระ 60 ปี พระธรรมปิฎก.** หน้า
 191-201.

_____ . **ราชาวมุนี, พระ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอกทางออก.** กรุงเทพฯ :
 มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.

_____ . **วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กระพระยา. นวโกวาท.** พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ :
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

_____ . **พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์.** กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด, 2514.

_____ . **วรากรณ์ ชยากโร, พระ. การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมาภุมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก
 (ป.อ.ปยุตฺโต). ปริญญาานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544. (อัคราณา).

_____ . **วันจักร พงษ์สมกรไทย. พระราชาวมุนี : นักคิดเชิงพุทธธรรม.** มหาสารคาม : ม.ป.ท., ม.ป.ป.
 วีระ สมบูรณ์. **อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.

_____ . **สิทธิ โสภณชมโม, พระมหา. “พระพุทธศาสนาในกระแสโลกาภิวัตน์”, พุทธจักร. (50) 2 : 11-
 23; กุมภาพันธ์ 2538.**

_____ . **เสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ, พระมหา. “พระพุทธโมเสสจารย์”. สังคมศาสตร์ปริทัศน์. 4 : 99-123;
 สิงหาคม 2509.**

_____ . **ส.ศิริรักษ์(สุลักษณ์ ศิริรักษ์). “แนะนำพุทธธรรม,” วารสารธรรมศาสตร์. 11 : 60-63; ธันวาคม
 2525.**

_____ . **แนวคิดทางปรัชญาไทย.** กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา,
 2532.

- สมบุรณ์ สุกศิลป์(ผู้แปล). **จิวแต่แจ้ว**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สมิต, 2537.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สมยศ จันทะวงษ์.**ความคิดทางการเมืองของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)**. สารนิพนธ์ร.ม. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535. (อัดสำเนา).
- สุกรี เทพชาติ. **การวิเคราะห์แนวคิดทางการสอนของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) เพื่อพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสนา**. ปริญญาณิพนธ์ ศ.ม. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สุนทร พลามินทร์และชุตินา ชนะปุระ. **นันททัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538
- สุนน อมรวิวัฒน์. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530.
- . **คิดเป็นตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- . **สมบัติทิพย์ของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- . **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2542.
- . **หลักการบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2544.
- สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. **รายงานการวิจัยเรื่อง วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา**. นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2540.
- สุวรรณ วงค์ไวยวรรณ. **รายงานการวิจัยเรื่อง “พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม”**. กรุงเทพฯ : โครงการพุทธธรรมกับสังคมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- สุวรรณ สถาอานันท์. **คำ : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **“พระราชวรมุนี : พระอรรถกถาจารย์แห่งยุคสมัย”, สวนทางนิพพาน**. หน้า 213-216. กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, 2530.

_____ .จากเสฐียรพงษ์ วรรณปกถึงพระเทพเวทีและพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2532.

_____ .คิดเป็นทำเป็นตามแนวพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2541.

เสนห์ จามริก.พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2531.

สันติกโร ภิกขุ. “นักวิชาการกับกรณีกรรมกาย – สัมภาษณ์พระสันติกโร”. ภาจารย์สาร. 26 : 41-49;
พฤศจิกายน 2542-กุมภาพันธ์ 2543.

สันติสุข โสภณศิริ. “พระธรรมปิฎกกับการกอบกู้สถาบันสงฆ์ไทย,” เสด็จธรรม. 9 (40) : 5-11;
มกราคม – เมษายน 2542.

เสรีบุตร ทองนพคุณ. “พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต.)” ใน ธรรมะและพระดีที่ชาวพุทธ
ควรศึกษา. หน้า 37-54. กรุงเทพฯ : เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, 2544.

ศรีปริยัติโมลี, พระ (สมชัย กุศลจิตโต). พุทธศาสตร์ร่วมสมัย 2. กรุงเทพฯ : พระธรรมทูตสาย
ต่างประเทศและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ป.อ.ปยุตโต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ
กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.

ศุภรัตน์ ชาราศักดิ์ (ผู้แปล). สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2544.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ,
2539.

_____ .ป.อ.ปยุตโต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.

อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์
สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.

_____ . ธรรมะและพระดีที่คนไทยควรรู้จัก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง,
2543.

อภิญา เพ็ญฟูสกุล. “ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ : ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย,” วารสาร
พุทธศาสนศึกษา. 5 : 1-80.; มกราคม - เมษายน 2541.

อมร รักษาสัตย์. “จริยธรรมของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในทัศนะของพระธรรมปิฎก,”
สาธารณสุขมูลฐานภาคกลาง. 14 (4) : 49-50 ; เมษายน – พฤษภาคม 2542.

อาภา จันทรสกุล. ชีวิตประวัติของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, 2538.

- Blanchard (et.al). **Thailand : Its People, Its Society, Its Culture**. New Heaven, Connecticut : Human Relation Area Fields. Inc., 1985.
- Evans, Bruce. "Contributions of Venerable Prayudh to Buddhism and Society," in **Socially Engaged Buddhism for the New Millennium**. Sulak Sivaraksa (ed.), pp. 3-12. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & Foundation for Children, 1999.
- Gosling, David L. **Religion and Ecology**. New York : Routledge, 2001.
- Keown, Damien. **Oxford Dictionary of Buddhism**. New York : Oxford University Press, 2003.
- Debvedi, Phra (P.A. Payutto). **Freedom : Individual and Social**. 2 nd.; Bangkok : Buddhadhamma, 1990.
- Jackson, Peter A. **Buddhism, Legitimation, and Conflict : the Political Functions of Urban Thai Buddhism**. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1990.
- . "Re-Interpreting the Traiphum Phra Ruang : Political Functions of Buddhist Symbolism in Contemporary Thailand". in **Buddhist Trend in Southeast Asia**. Trevor Ling, (ed.). pp. 64-100. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1993.
- . "Thai – Buddhist Identity : Debates on The Thraiphum Phra Rung". in **National Identity and Its Defenders Thailand Today**. Craig J. Reynolds, (ed.). pp. 155-188. 2 nd. ed., Chaing Mai : Silkwormbooks, 2002.
- Jacobson, Nolan Pliny. "Response to Phra Maha Prayudha Payutto's Essay 'Problems, status and duties of the Sangha in modern society'", **Visakha Puja**. (2513) pp. 74-79.
- Olson, Grant A. **A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism : The Life of Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)**. Ph.D. Dissertation. Cornell University, 1989.
- . "From Buddhadasa Bhikkhu to Phra Debvedi." in **Radical Conservatism : Buddhism in The Contemporary World**. . Sulak Sivaraksa (ed.). pp. 251-267. Bangkok : The Inter-Religious Commission for Development and International Network of Engaged Buddhists, 1990.
- . "Introduction." In. **Buddhadhamma : Natural Laws and Values for Life**. P.A. Payutto, pp. 1-33. Albany : State University of New York, 1995.
- P.A. Payutto. **A Constitution for Living : Buddhist Principles for a Fruitful and Harmonious Life**. Bruce Evans (Trans.), Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1996.
- Powers, John. **A Concise Encyclopedia of Buddhism**. Oxford : One World, 2000.

- Queen, Christopher S. and Sallie B.King (eds.). **Engaged Buddhism : Buddhist Liberation Movements in Asia**. Albany : State University of New York, 1996.
- (ed.). **Engaged Buddhism in the West**. Boston : Wisdom Publications, 2000.
- Rajavaramuni, Phra. **Looking to America to Solve Thailand's Problems**. trans.by Grant A.Olson, Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & The Thai- American Project California, 1987.
- Sizemore, Russell F., and Donald K. Swearer (ed.).**Ethics, Wealth, and Salvation : A Study in Buddhist Social Ethics**. U.S.A. : University of South Carolina Press, 1990.
- Somparn Promta. **Buddhism and Science in Thai Society**. A paper Presented at the 7 th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, The Natherlands, 4-8 July 1999.
- Soraj Hongladarom. "Buddhism and Human Rights in the Thoughts of Sulak Sivaraksa and Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto)," in **Buddhism and Human Rights**. Keown, Damien V., Charles S.Prebish, and Wayne R.Husted,(ed.).pp. 97-109. London : Curzon Press, 1998.
- Swearer, Donald K. .**The Buddhist World of Southeast Asia**. Albany : State University of New York, 1995.
- . "The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and Dhammapitaka," in **Buddhism and Ecology : The Interconnection of Dharma and Deeds**. Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.). pp.21-44. Massachusetts : Harvard University Press for the Harvard University Center for the Study of World Religions, 1997.
- . " The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and Dhammapitaka ," in **Worldviews, Religion, and the Environment : A Global Anthology**. Richard C. Foltz (ed.), pp.181-192. Singapore : Thomson and Wadsworth, 2003.
- . "Buddhism and Abortion," **Socially Engaged Spirituality**. David W.Chappell (eds.), pp.226-240. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2003.
- ,and Somparn Promta (ed.).**The State of Buddhist Studies in the World 1972-1997**. Bangkok : Center for Buddhist Studies, Chulalongkorn University, 2000.

Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.). **Buddhism and Ecology : The Interconnection of Dharma and Deeds.** Massachusetts : Harvard University Press for the Harvard University Center for the Study of World Religions, 1997.

Vajiranavarorasa, Somdet Phra Maha Samana Chao. **Navakovada.** 3 rd.ed., Bangkok : Mahamakuta Buddhist University, 1990.

Wongsuwan, Nikhom. "Buddhist ethics and education : an analytical study of Phra Dhammapitaka(P.A.Payutto)'s philosophy of education". **Thesis on ethical studies.** Faculty of Graduate studies, Mahidol University, n.d.

สัมภาษณ์

ปรีดา จันท์แจ่มศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงราย เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2545.

พรชัย เจริญปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2545.

สมหวัง แก้วสิทธิ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2545.

สฤต อ้นมา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักงานบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2545.

Seeger, Martin B. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนภณ สมหวัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2545.

ประวัติและผลงานของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) นามเดิม ประยุทธ์ นามสกุล อารยางกูร เกิดเมื่อ 12 มกราคม 2481 ที่ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี

บรรพชาเมื่อ 10 พฤษภาคม 2494 ที่วัดบ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ เริ่มเรียนพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2495 ไปอยู่ที่วัดปราสาททอง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี เรียนพระปริยัติธรรมต่อ และได้เข้าศึกษาที่วิทยาลัยวิชาการศึกษา จบแล้ว พระอาจารย์ชวน ไปอยู่ประจำในสำนักวิทยาลัยวิชาการศึกษา แต่โยมบิดาไม่ยินยอม

พ.ศ. 2496 มาอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร เรียนพระปริยัติธรรมจนสอบ ป.ธ. 9 ได้ขณะยังเป็นสามเณร จึงได้อุปสมบทเป็นนาคหลวง เมื่อ 24 กรกฎาคม 2504 แล้วสอบได้ พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับ 1) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อ 2505 และสอบได้วิชาชุดครู พ.ม. เมื่อ 2506

ปัจจุบัน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก จังหวัดนครปฐม เป็นพระนักปราชญ์ผู้มีบทบาทที่สำคัญยิ่ง ซึ่งได้ปฏิบัติศาสนกิจ จนมีผลงานเป็นที่ปรากฏต่อสายตาของชาวโลกในหลายด้านและหลายลักษณะ ทั้งในด้านการสอน การบรรยาย การปาฐกถา การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแสดงพระธรรมเทศนา ท่านได้รับอาราธนาไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ มหาวิทยาลัยชั้นนำในต่างประเทศหลายครั้ง อาทิ University Museum, University of Pennsylvania ใน พ.ศ. 2515 Swarthmore College, Pennsylvania ใน พ.ศ. 2519 และ Harvard University ใน พ.ศ. 2524 และเป็นพระสงฆ์ไทยที่ได้รับการระบุนำมาแสดงปาฐกถาในที่ประชุมนานาชาติ ซึ่งจัดขึ้นภายในประเทศตามวาระสำคัญต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น ปาฐกถาในการประชุม The International Conference on Higher Education and the Promotion of Peace เรื่อง Buddhism and Peace ซึ่งจัดขึ้นที่โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ เมื่อ 3 ธันวาคม 2529 บรรยายในการประชุม Buddhist Knowledge Exchange Program in Honour of His Majesty the King of Thailand เรื่อง Identity of Buddhism ซึ่งจัดโดยองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) เมื่อ 9 พฤษภาคม 2530 ปาฐกถาในการประชุม Asian Workshop on Child and Adolescent Development เรื่อง Influence of Western & Asian Thought on Human Culture Development เมื่อ 11 ธันวาคม 2533 และผลงานชิ้นล่าสุด คือ A Buddhist Solution for the Twenty-first Century

(พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21) ซึ่งเสนอเป็นสารบรรยายหลักในการประชุมสภาศาสนาโลก 1993 ที่เมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา

ท่านพระภิกษุรูปแรก และคนไทยคนแรกที่ได้รับถ้วยรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education)

ผลงานในด้านปาฐกถาธรรม พระธรรมเทศนา และตอบปัญหาธรรม ท่านได้อธิบายธรรมะให้ความรู้ ให้การแนะนำเป็นระยะๆ เสมอมา แม้สุขภาพร่างกายของท่านจะไม่อำนวยนัก ในบทบาทนี้ ได้บันทึกเป็นเทปเสียงเก็บรักษาไว้มากกว่า 3,000 ม้วน

สำหรับงานเผยแผ่ในลักษณะตำราและเอกสารทางวิชาการนั้น งานนิพนธ์ของท่านได้รับตีพิมพ์ในแต่ละปีจนปัจจุบัน จำนวนมากกว่า 300 เล่ม และงานนิพนธ์ทุกเรื่องได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลาย ๆ ครั้ง และเป็นที่ยอมรับแพร่หลายในวงวิชาการ ว่าเป็นงานที่ดีเยี่ยมตามมาตรฐานของงานวิชาการ มีความถูกต้องชัดเจนทั้งด้านภาษาและหลักวิชาการพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยคุณสมบัติของระบบอ้างอิง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พุทธธรรม” ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นเพชรน้ำเอก

นอกจากนั้น พระธรรมปิฎกยังได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดล ในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์สำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก ทำให้การศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว สะดวก และมีความถูกต้องแม่นยำ

ผลงานของท่านพระธรรมปิฎก ไม่ได้มีเฉพาะแต่ผลงานนิพนธ์หนังสือเท่านั้น แต่ยังมีผลงานด้านอื่นๆ อีก เช่น การปฏิบัติหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาบวชเรียนในพระพุทธศาสนา ท่านได้ตั้งใจเอาใจใส่อบรมสั่งสอนธรรมให้รู้เข้าใจอย่างถูกต้อง ทำให้ผู้อุปสมบทแล้วมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามั่นคงยิ่งขึ้น

กรณีที่สังคมมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงปลอดภัยของพระพุทธศาสนา หรือจะทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจที่สับสน เมื่อมีผู้มาตีฆาณัฏฐ์ ท่านจะแสดงความคิดเห็นโดยมีหลักการและยึดความถูกต้องเป็นหลัก เพื่อให้ประชาชนได้มีวิธีคิดอย่างมีเหตุผล และเข้าใจพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง และเพื่อจะได้ช่วยกันปกป้องพระธรรมวินัยอย่างสันติวิธี

พระธรรมปิฎกได้รับปริญญาคุณวุฒิปันติโกติตติมศักดิ์และตำแหน่งทางวิชาการที่สำคัญ จากสถาบันการศึกษา 14 สถาบัน รวม 15 ปริญญา ดังนี้

- 0) พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2525
- 0) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ปรัชญา)
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2529
- 0) ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (หลักสูตรและการสอน)
จากมหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2529
- 0) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์-การสอน)
จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. 2530
- 0) อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2531
- 0) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ภาษาศาสตร์)
จากมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2531
- 0) การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ปรัชญาการศึกษา)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. 2533
- 0) ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์)
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2536
- 0) ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ พ.ศ. 2537
- 0) ตรีปิฎกาจารย์กิตติมศักดิ์
จากนวนาลันทามวิหาร รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พ.ศ. 2538
- 0) อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (จริยศาสตร์ศึกษา)
จากมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2538
- 0) วิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2541
- 0) ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พุทธศาสตร์)
จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2544
- 0) ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พระพุทธศาสนา)
จากสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา พ.ศ. 2545
- 15) ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (การบริหารองค์การ)

จากมหาวิทยาลัยศรีปทุม พ.ศ. 2545

ศาสนกิจ

- พ.ศ. 2505-2507 สอนในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2507-2517 สอนในชั้นปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ระหว่างนั้น บางปี บรรยายที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และใน
โครงการศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. 2507-2517 ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการ และต่อมาเป็นรองเลขานุการมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย
- พ.ศ. 2515-2519 เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
- พ.ศ. 2515 บรรยายวิชาพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทยที่ University Museum, University of
Pennsylvania
- พ.ศ. 2519 บรรยายวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่ Swarthmore College, Pennsylvania
- พ.ศ. 2524 ได้รับอาราธนาเป็น Visiting Scholar ที่ Center for the Study of World Religions
และบรรยายวิชาการทางพระพุทธศาสนา สำหรับ Divinity Faculty และ Arts
Faculty, Harvard University
- พ.ศ. 2537 เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม
จนปัจจุบัน
- พ.ศ. 2543 นายกสภามหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก

ประกาศเกียรติคุณและรางวัล

- พ.ศ. 2525 ได้รับการประกาศเกียรติคุณในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
ในการฉลอง 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์
- พ.ศ. 2525 ได้รับรางวัลวรรณกรรมชั้นที่ 1 ประเภทร้อยแก้ว สำหรับงานนิพนธ์
พุทธธรรม จากมูลนิธิธรรมาคาร กรุงเทพฯ
- พ.ศ. 2532 ได้รับพระราชทานโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์"
- พ.ศ. 2532 ได้รับโล่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อการศึกษาในวาระครบรอบ 20 ปี คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2533 ได้รับรางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ "สังข์เงิน" สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา

- พ.ศ. 2537 ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การ ยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education)
- พ.ศ. 2538 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศเชิดชูเกียรติเป็น "ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม"
- พ.ศ. 2541 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ถวายรางวัล TTF Award สาขาสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา สำหรับผลงานทางวิชาการดีเด่น หนังสือเรื่อง "การพัฒนาที่ยั่งยืน"
- พ.ศ. 2544 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมูลนิธิศาสตราจารย์ ดร.สาโรช-ศิริ บัวศรี ถวายรางวัล "สาโรช บัวศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล"
- พ.ศ. 2544 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นศาสตราจารย์พิเศษ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- พ.ศ. 2547 มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก ถวายตำแหน่งเมธาจารย์ (Most Eminent Scholar) แต่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ในฐานะนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา สายเถรวาท
- สมณศักดิ์**
- พ.ศ. 2512 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่พระศรีวิสุทธิโมลี
- พ.ศ. 2516 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่พระราชวรมุนี
- พ.ศ. 2530 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่พระเทพเวที
- พ.ศ. 2536 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่พระธรรมปิฎก
- พ.ศ. 2547 ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ ที่พระพรหมคุณาภรณ์

วรรณกรรมของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต)*

- เทพเวที, พระ (ประยูรค์ ปยุตฺโต). เครื่องวัดความเจริญของชาวพุทธ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2530.
- . ทำอย่างไรจะหายโกรธ และการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน. กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์, 2530.
- . พัฒนาปัญญา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2530.
- . ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- . ชีวิตกับการทำงาน. กรุงเทพฯ : เค็ดไทย, 2531.
- . ทำอย่างไร จะให้เชื่อเรื่องกรรม. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531.
- . สัมมาอาชีวะ. กรุงเทพฯ : บริษัท ส่องสยามจำกัด, ม.ป.ป.
- . การศึกษาแพทยศาสตร์ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2531.
- . “วัฒนธรรมกับการพัฒนา”. อาจารย์สาร. 17(พฤศจิกายน – ธันวาคม 2531) : 10-24.
- . พุทธธรรมกับชีวิตในสังคมเทคโนโลยี. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- . ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.
- . สังฆธรรมกับจริยธรรม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- . เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531.
- . อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2531.
- . รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมไทยร่วมสมัย. แปลโดย วิระ สมบูรณ์, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2531.
- . ประโยชน์ของพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2531.
- . พระพุทธศาสนาในอาเซียน. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.
- . “พระสงฆ์จะช่วยสังคมได้อย่างไร”. สมาธิ. 3 (กันยายน 2531) : 33-39.

* วรรณกรรมของพระธรรมปิฎก ในที่นี้ หมายถึง ผลงานที่พระธรรมปิฎกได้นิพนธ์ขึ้น รวมถึงผลงานที่รวบรวม เรียบเรียง หรือให้สัมภาษณ์เป็นต้น ทั้งนี้ การสำรวจในครั้งนี้ ยังถือว่า เป็นความพยายามเบื้องต้นเท่านั้น เพราะผลงานของท่านมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้วิจัยจะได้สำรวจให้สมบูรณ์ต่อไป

- . “ปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุমানราชชน “วัฒนธรรมกับการพัฒนา”. **ปาจารย์สาร**. 6 (พฤศจิกายน – ธันวาคม 2531) : 10-24.
- . “วรรณคดีวิจารณ์มติอรรถกถาว่านิพนพานเป็นอนัตตา”. **สมาธิ**. 7(ม.ป.ป.) : 8-12.
- . “คุณค่าของพระไตรปิฎก : ความเป็นจริงที่ถูกมองข้าม”. **สมาธิ**. 7(ม.ป.ป.) : 13-21.
- . “มองสถาบันสงฆ์และพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสังคมไทย จากกรณี สันตือโสภ : บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) โดยอภา จันทรสกุล”. **ศึกษาศาสตร์ปริทรรศน์**. 5(กุมภาพันธ์ 2532) : 6-32.
- . “ความมุ่งหมายของวิชาพื้นฐานทั่วไป”. **ศึกษาศาสตร์ปริทรรศน์**. 5(กุมภาพันธ์ 2532) : 33-61.
- . **ประทีปส่องสยาม**. นครนายก : มูลนิธิเสฐียร โกเศศ-นาคะประทีป, 2532.
- . “การรักษาสถานะของสถาบันพุทธศาสนา”. **สมาธิ**. 43 (พฤษภาคม 2532) : 26-31.
- . “บทเรียนและก้าวต่อไปในการแก้ปัญหากรณีสันตือโสภ”. **สมาธิ**. 40(กุมภาพันธ์ 2532) : 20-22.
- . “โพธิรักษ์ ทำผิดอะไร”. **สมาธิ**. 45 (ธันวาคม 2532) : 26-35.
- . “แนะนำหนังสือสังฆกรรมกับจริยธรรม”. **ศึกษาศาสตร์ปริทรรศน์**. 5(กุมภาพันธ์ 2532) : 155-158.
- . **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง , 2531.
- . **หลักสูตรสำหรับคนสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2531.
- . **สัมมาสติในพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2531.
- . **ทางออกของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531.
- . **และระวี ภาวิไล**. **พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย**. กรุงเทพฯ : ปัญญา, 2532.
- . **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- . **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2532.
- . “ศึกษาศาสตร์เพื่อสังคมไทย”. **ศึกษาศาสตร์สาร**. 14(ตุลาคม – กันยายน 2532) : 12-24.
- . **ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2532.
- . **แรงจูงใจในการเขียนกรณีสันตือโสภ**. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2532.
- . **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2532.
- . “ศึกษาศาสตร์เพื่อสังคมไทย,” **ศึกษาศาสตร์สาร**. 14 (1-2) : 12-24 ; ตุลาคม 2531- กันยายน 2532.

- . “รุ่งอรุณของการศึกษา”. มหาจุฬาฯ วิชาการ : พระพุทธศาสนาและสังคมศาสตร์. สนิท ไชยวงศ์คัด (บรรณาธิการ). หน้า 1-13. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532 .
- . อมฤตพวงนา. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2532.
- . สังฆธรรมกับจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป , 2532.
- . ฝรั่งเศสเจริญเพราะดินร่นให้พ้นจากการบีบคั้นของศาสนาคริสต์. กรุงเทพฯ : พรศิวการพิมพ์, 2533.
- . “การแพทย์แนวพุทธ”. พฤติกรรมสุขภาพ. บรรณาธิการโดยทวิทอง หงษ์วิวัฒน์, เพื่อผู้จันทร์ ประดับมุก และจรรยา สุทธิสุขคนธ์. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533.
- . แสงเงินแสงทองแห่งชีวิตที่งดงาม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2533.
- . “การรักษาฐานะของสถาบันพุทธศาสนา”. พุทธจักร. 8 (สิงหาคม 2533) : 13-23.
- . อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพฯ : ราชวิทยาลัยอายุรแพทย์แห่งประเทศไทย, 2533.
- . เพื่อความเข้าใจปัญหาโพธิรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2533.
- . หน้าที่กับธรรม ผู้นำที่เพื่อธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- . “คุณภาพชีวิตตามนัยแห่งพุทธธรรม”. สังคมวิทยา มานุษยวิทยาฉบับครบรอบ 25 ปี. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533, หน้า 1-6.
- . ชีวิตนี้เพื่องาน งานนี้เพื่อธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2533.
- . รุ่งอรุณของการศึกษา. กรุงเทพฯ : สหธรรมิกเชียงใหม่, 2533.
- . ทำไมคนไทยจึงต้องเรียนพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2533.
- . พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- . องค์พระรัฐสีมาคุณากรปิยชาติ. กรุงเทพฯ : ยูวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย, 2534.
- . ทางสายอิสราภาพของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- . โปษณงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2534.
- . พุทธศาสนกับการแนะแนว. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สมาคมแนะแนวแห่งประเทศไทย, 2534.

- _____ .พระกับป่ามีปัญหาอะไร. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2534.
- _____ .สมาธิ : ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2534.
- _____ .เทคโนโลยีกับศาสนา. กรุงเทพฯ : บุพนิมิต, 2534.
- _____ .ชวนคิด ฟินิจธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- _____ . “ความรับผิดชอบของพุทธศาสนิกชนกรณีพระสงฆ์ประพฤติเสียหาย”.สมาธิ. 64 (กันยายน 2534) : 12-27..
- _____ .พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับคอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.
- _____ .“มุมมองพุทธธรรมกับการศึกษา”. ครุศาสตร์. 21(ตุลาคม – ธันวาคม 2535) : 1-7.
- _____ .มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- _____ .พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับคอมพิวเตอร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- _____ .“ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”. พุทธจักร. 9 (กันยายน 2535) : 4-14.
- _____ .ความรัก : จากการเล่นไท่สู่ความเป็นไทย., กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536.
- _____ .กระแสธรรมเพื่อชีวิตและสังคม., กรุงเทพฯ : กองทุนวุฒิชัยธรรม, 2536.
- _____ .การทำแท้งในทัศนะของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.
- _____ .ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร : ความสุข. นนทบุรี : กองทุนวุฒิชัยธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2536.
- _____ .กลิ่นแรกที่สายใจธรรม. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2536.
- _____ .พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .“แพทย์กับปัญหาจริยธรรม”. กรณีศึกษาเพื่อการเรียนการสอนเวชจริยศาสตร์. เทวี วัฒนะและคณะ(บรรณาธิการ). หน้า 29-74. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- _____ .ธรรมปิฎก, พระ(ประยูรฯ ปรยุตโต).คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ .กรรมตามนัยพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2531.
- _____ .เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2531.
- _____ .กรรมและนรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2531.

- _____มองให้ลึก นึกให้ไกล : ข้อคิดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535. กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว
การพิมพ์, 2536.
- _____งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.
- _____ธรรมะฉบับเรียนลัด. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2536.
- _____ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2536.
- _____."ท่าทีของชาวพุทธกรณีข่าวยันตระ". สมานิตี. 74 (กันยายน 2534) : 8-11.
- _____."อริยะกับผู้วิเศษ". ธรรมจักษุ. 3(กรกฎาคม 2537) : 1-16.
- _____ไตรลักษณ์. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.
- _____และนิธิ เอียวศรีวงศ์. มุมมองสองปราชญ์ : สื่อมวลชนกับการสร้างสรรค์สังคม. กรุงเทพฯ
: ลิเบอร์ตีเพรส, 2537.
- _____กลืนสองที่สายใจธรรม. กรุงเทพฯ : สหธรรมิกจำกัด, 2537.
- _____พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โกมลคีมทอง, 2537.
- _____มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและผู้ให้. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะ
กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2537.
- _____."การคิดแบบวิทยาศาสตร์ในพระพุทธศาสนา". ใน.ครรชิต มาลัยวงศ์. วิทยาศาสตร์
พาชาติก้าวไกล. หน้า 23-50, กรุงเทพฯ : สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
แห่งชาติ(NECTEC), 2537.
- _____จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____."สื่อมวลชนกับการสร้างสรรค์สังคม," ใน ธรรมศาสตร์ 60 ปี. บรรณาธิการ
โดยดวงทิพย์ วรพันธ์. หน้า 27-43. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- _____รู้จักพระพุทธศาสนา ถึงเวลาชำระล้างหรือยัง. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
พุทธธรรม, 2537.
- _____ทำอย่างไร จะหายโกรธ. พิมพ์ครั้งที่ 14, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.
- _____ข้อคิดชีวิตทวนกระแส. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.
- _____ชีวิต การงาน หลักธรรม. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2537.
- _____อยู่สบาย ตายก็เป็นสุข. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.
- _____อุดมธรรม นำจิตสำนึกของสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- _____ชีวิต งาน และสังคมที่สมบูรณ์. กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์, ม.ป.ป.

- .ชีวิตที่สมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2537.
- .ชีวิตหนึ่งเท่านั้น สร้างความดีได้อันต์. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.
- .“หนึ่งศตวรรษพระพุทธศาสนาในสังคมไทย”. พุทธจักร. 9 (กันยายน 2537) : 3-23.
- .“ศีลกับเจตนารมณ์ทางสังคม”.ธรรมจักร. 9(กันยายน 2538) : 21-43.
- .“สังคม-ศาสนา สัมพันธภาพบนความอ่อนแอ”. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 42 (ตุลาคม 2538) : 11-18.
- .การพัฒนาจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .“ธรรมะกับสถานการณ์ปัจจุบัน”. ผู้จัดการรายวัน. 28 ธันวาคม 2539 : 23.
- .การศึกษาเพื่อสันติภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.
- .“บทบาทและหน้าที่ของพระธรรมทูตในต่างแดน”. อนุสรณ์พระธรรมทูตสายต่างประเทศรุ่นที่ 1. หน้า 22-36. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.
- .คนไทยหลงทางหรือไร. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.
- .สถานการณ์พุทธศาสนา : พลิกหายนะเป็นพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข.พิมพ์ครั้งที่5, กรุงเทพฯ:บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538.
- .อยู่กับปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538.
- .ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 138, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .เมืองไทยจะวิกฤติ ถ้าคนไทยมีศรัทธาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .วินัย เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .“ริเอนจิเนียร์สังคมไทยด้วยภูมิปัญญาแบบพุทธ”. สื่อพลัง. 4(ตุลาคม – ธันวาคม 2538) : 3-19.
- .การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย.พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- .ทำแท้ง ตัดสินอย่างไร ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.

- . คำถามสำหรับชาวพุทธ. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2538.
- . ธรรมะสำหรับผู้สูงอายุ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- . นรก สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- . นิพพาน - อนัตตา. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2538.
- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, 2538.
- . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, 2538.
- . สถานการณ์พระพุทธศาสนา : พลิกหายนะเป็นพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- . ธรรมกับการศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- . ลिंगศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538.
- . ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรมไทย ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2538.
- . “สันติวิธีในพุทธศาสนา.” *สู่สถานติเสรี*. หน้า (5)-(6). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการงานวันสันติภาพไทย, 2538.
- . “สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข.” *สู่สถานติเสรี*. หน้า 16-23.. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการงานวันสันติภาพไทย, 2538.
- . “ไอที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา (ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์)”, *ไอทีเพื่อประชาชน*. หน้า 93-117, กรุงเทพฯ : ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ, 2538.
- . “สถานการณ์พุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์ : บทสัมภาษณ์”. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*. 42 (1-7 ตุลาคม 2538) : 4-8.
- . “การเผยแผ่ธรรมในยุคข้อมูลข่าวสาร.” *พุทธจักร*. 9 (กันยายน 2538) : 8-19.
- . “ประทีปแห่งปัญญา : ประยุทธ์ ปยุตโต : บทสัมภาษณ์”. *ดอกเบ็ญการเมือง*. 5 (7 มกราคม 2539) : 9-13.
- . “พระธรรมปิฎกชี้จุดเสื่อม เสนอทางฟื้นฟูศาสนา : บทสัมภาษณ์”. *มติชนรายวัน*. วันอังคารที่ 12 กุมภาพันธ์ 2539.
- . *ตามทางพุทธกิจ*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.
- . *ระลึกถึงความตาย และวิธีปฏิบัติให้ถูกต้องต่อความตาย*. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.
- . *รักษาใจในยามป่วยไข้*. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.

- _____ .ไอที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- _____ .พรตลอดปี ชีวิตดีตลอดไป. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ .เทศน์งานสมเด็จย่า และคำปราศรัยเรื่องสันติภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- _____ .สืบสานวัฒนธรรมไทย บนฐานแห่งการศึกษาที่แท้. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ .จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : สมาคมจิตวิทยาแห่งประเทศไทย, 2539.
- _____ .การแพทย์ไทย : ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กองทุนมูลนิธิธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2539.
- _____ .การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2539.
- _____ .ลักษณะแห่งพระพุทธรศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ .มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลดคิมทอง , 2539.
- _____ .การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ .นิติศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ : สำนักอัยการสูงสุด, 2539.
- _____ . “บทบาทของศิลปศาสตร์กับสังคมและจริยธรรม”, รายงานการสัมมนาวิชาการเรื่องศิลปศาสตร์กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. หน้า 15-34, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- _____ . “ปาฐกถาเรื่อง การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย”, การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. หน้า 1-48, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.
- _____ .พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2539.
- _____ .ปฏิรูปการศึกษา : การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสตรี - สฤณีวงศ์, 2539.
- _____ .ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- _____ . “อัปปมาทกถา”, พุทธจักร. 4 (เมษายน – 2539) : 3-8.
- _____ . การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.
- _____ .ความจริงแห่งชีวิต : บททดสอบใจและเตือนให้หนีถึงความจริง. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.
- _____ .ความตายคือคติธรรมแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.

- .ความเป็นกัลยาณมิตรของหลวงปู่ชา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .พิธีกรรม ไครว่าไม่สำคัญ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .คู่สร้างคู่สม : ชีวิตคู่ในอุดมคติ. พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- .เรื่องที่คนไทยควรเข้าใจให้ถูก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพิธีศพและพุทธภาษิตชีวิตกับความตาย. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2539.
- .วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : ปัญญา, 2539.
- .จากจิตวิทยา สู่อุบัติภาวนา. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .ศาสนาและเยาวชน. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- .สถานการณ์พระพุทธศาสนา : กระแสไสยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- .สมาธิแบบพุทธ. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2540.
- .“การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต”, **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา**. หน้า 1-40. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- .“อุดมธรรม นำจิตสำนึกของสังคมไทย”, **พุทธจักร**. 10 (ตุลาคม 2540) : 3-27.
- .ความสุขที่สมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- .“พุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์”. รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง **บัณฑิตอุดมคติไทย : การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในแผนฯ ฉบับที่ 8**. หน้า 1-20. กรุงเทพฯ : ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2540.
- .พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- .ทำอย่างไร จะให้งานประสานกับความสุข. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- .พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพฯ : กรมการปกครอง, 2540.
- .พัฒนาวัฒนธรรมในตัวคนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- .ยุคโลกาภิวัตน์ : บทบาทของแพทย์กับความหวังจากคนไข้. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กองทุนวุฒิชัยธรรม, 2540.
- .ธรรมะกับการทำงาน. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- .“นิติศาสตร์แนวพุทธ”, **รวมคำบรรยายหลักวิชาชีพนักกฎหมาย**. แสง บุญเฉลิมวิภาส (บรรณาธิการ). หน้า 11-100. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

- . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว : พุทธศาสนากับชีวิตและสังคม.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว : สถาปนาธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว : อุดมคติของคนหนุ่มสาว.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว : หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **ธรรมะสำหรับนักศึกษาแพทย์.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **“แพทย์กับปัญหาจริยธรรม”.** ใน เทวี วัฒนาและคณะ(บรรณาธิการ). **กรณีศึกษาการเรียนการสอนเวชจริยศาสตร์.** หน้า 29-74. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- . **คนไทยสู่ยุคไอที.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักสหปฏิบัติ, 2540.
- . **คนไทยกับเทคโนโลยี.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.
- . **จารีกอโตก.** พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- . **ธรรมะกับการทำงาน.** พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- . **ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว รวม 8 เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, 2540.
- . **การเกิดเป็นทุกข์ เกิดดีเป็นสุข.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- . **“จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติดี.”** วารสารสุขโขทัยธรรมาธิราช. 1(มกราคม-เมษายน 2540) : 5-27.
- . **“การระดมความคิดเรื่องการบริหารแนวพุทธ”,** **สาส์นร่มพฤษ.** 64 (มกราคม-มีนาคม 2540)
- . **“การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อสร้างผลผลิต”.** ใน **รวมบทความทางวิชาการพระพุทธานุศาสน์และปรัชญา.** หน้า 1-40. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- . **ดูสภาพ : สาระแห่งความสุขและความสมบูรณ์.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- . **ไอที ภายใต้วรรณธรรมแห่งปัญญา.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- . **การสร้างสรรค์ปัญญา เพื่ออนาคตของมนุษยชาติ.** พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2540.
- . **“ไหว้ครูเพื่อผู้สั่งคมไทย”.** **ศึกษาศาสตร์ปริทรรศน์.** 12(พฤษภาคม – สิงหาคม 2540) : 1-15.
- . **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โกมลคีมทอง, 2540.
- . **ถ้าอยากพ้นวิฤติ ต้องเลิกติดไสยศาสตร์.** กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2540.
- . **ร่ำรวย ยิ่งใหญ่ เลื่อนลอย หรือเพื่ออะไร และชีวิตที่สมบูรณ์.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิ

- พุทธธรรม, 2541.
- .รวมหลักความรู้ เพื่อเข้าสู่แก่นธรรม. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2541.
- .จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมสันต์ทั่วสังคม. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2541.
- .ต้นเกิดชาวไทย. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2541.
- .“ความร่มเย็นในวิถีไทย : พุทธวิธีในการแก้ปัญหาวิกฤติของชาติ”. ไทย : ยุควัฒนธรรม
ทาส. หน้า 1-8. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, 2541.
- .ภาวะผู้นำ. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2541.
- .“ปัญหาเกี่ยวกับวัดพระธรรมกายในทศวรรษพระธรรมปิฎก”. มติชนรายวัน. วัน
พฤหัสบดีที่ 3 ธันวาคม 2541.
- .“กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”. กระบวนการเรียนรู้. หน้า 5-42.
กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2541.
- .บทเรียน 25 ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง?. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2541.
- .และระวี ภาวิไล. “ทิศทางการอุดมศึกษาในยุคไอที”. มหาจุฬาลงกรณ. หน้า 73 - 104.
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540.
- .การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กองทุน
วุฒิชัยธรรม, 2541.
- . “ถ้ากับชีวิตของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา”. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 5(กรกฎาคม
2542) : 80.
- . “ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์”. ข่าวสด. 14 กันยายน
2542 : 36.
- . “ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์”. ข่าวสด. 15 กันยายน
2542 : 31.
- .สิทธิมนุษยชน : สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, 2541.
- .รู้ไว้เสริมปัญญาและพัฒนาคน. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2541.
- .“พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต): สังคมไทยใช้ความรู้น้อย แต่ใช้ความรู้สึกมาก,”
สารคดี. 14 (ธันวาคม 2541) :80-94.
- .การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลิต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม, 2542.
- .“เราจะกู้แผ่นดินกันอย่างไร”. สภาวีกา. 2542 หน้า 13-86.

- _____ .เราจะกู้แผ่นดินกันอย่างไร ? .พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มุลินธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ .การศึกษาทางเลือก : สุวิวัฒน์หรือวิบัติในยุคโลกไร้พรมแดน. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มุลินธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ .พระพุทธศาสนา พัฒนาคอนและสังคม. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2542.
- _____ . “ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์.” ข่าวสด. (14 กันยายน 2542) : 31 .
- _____ . “ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์.” ข่าวสด. (15 กันยายน 2542) : 31 .
- _____ . “พระธรรมปิฎกถกเรื่องนิพพานตามพระไตรปิฎกบาลี.” มติชน. (14 กันยายน 2542) : 31.
- _____ . “พระธรรมปิฎกถกเรื่องนิพพานตามพระไตรปิฎกบาลี.” มติชน. (15 กันยายน 2542) : 31.
- _____ . “ปาฐกถาธรรมกายในสายตาพระธรรมปิฎก”. ศิลปวัฒนธรรม. 20(มกราคม 2542) :101.
- _____ .หลวงปู่ เพื่อวัด เพื่อบ้าน. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก , 2542.
- _____ .คนไทยกับสัตว์ป่า. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2542.
- _____ . “วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม”. บ้านเมือง. 7 พฤศจิกายน 2542 : 14-15.
- _____ . “ชำแหละความเข้าใจในบุญ-ทานตามหลักพุทธศาสนา”. ข่าวสด. 24 มกราคม 2542 : 24.
- _____ . คติธรรม คำคมพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.
- _____ . “ภาวะผู้นำ”. Productivity World. 22(กันยายน – ตุลาคม 2542) : 63-72.
- _____ . เริ่มวิวัฒน์ที่กลางวิกฤติ. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มุลินธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ . “ภาวะผู้นำของชาวพุทธกับการสืบสานพระศาสนา”. เนชั่นสุดสัปดาห์. 361 (พฤษภาคม 2542) : 13.
- _____ . “ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก”. เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก. หน้า 17-44. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.
- _____ . “ประเทศไทยกับมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาแห่งโลก”. สยามรัฐ. 24 มีนาคม 2542 : 15.

- _____ .ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ .มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.
- _____ .ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542.
- _____ .ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542.
- _____ .ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542.
- _____ .ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2542.
- _____ .คติธรรมแห่งชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2542.
- _____ .จริยธรรมนักการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, 2542.
- _____ .ปูจจา-วิสัยทัศน์ : เทคโนโลยีการแพทย์กับจริยธรรมพุทธ. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2542.
- _____ .สอนนาค สอนทิต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2542.
- _____ .จาริกบุญ จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2542.
- _____ .กรณีธรรมกาย : บทเรียนเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 23, กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2542.
- _____ .“การศึกษาแท้ นำคนให้ก้าวออกมาทำการสร้างสรรค์”. วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 12(มกราคม – เมษายน 2542) : 17-26.
- _____ .กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- _____ .จะอยู่อย่างเป็นเหยื่อ หรือขึ้นไปเหนือหน้าเขา. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2543.
- _____ .“ปีสากลเพื่อวัฒนธรรมแห่งสันติภาพและปีนานาชาติแห่งการแสดงความกตัญญู”. ศาสนปริทรรศน์. 1(พฤศจิกายน 2542-มิถุนายน 2543) : 12-16.
- _____ .รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2542.
- _____ .ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- _____ .พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- _____ .“พระธรรมปิฎก ไชยปริศนาเงื่อนงำปรินิพพาน : พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ”.

- ศิลปวัฒนธรรม. 21(กันยายน 2543) : 58-65.
- .“เจต โภศนหรือปรีชาเชิงอารมณ์ (Emotional Intelligence)”. กระแสวัฒนธรรม. 1(มกราคม 2543) : 4-7.
- .“เจต โภศนหรือปรีชาเชิงอารมณ์”. ใน. อัจฉรา สุขารมณ. รวมบทความทางวิชาการ EQ. หน้า 35-42. กรุงเทพฯ : ชมรมผู้สนใจอีคิว, 2543.
- .เจตวิฤตจะเลือกวิวัฒน์หรือจะเอาวิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์ จำกัด, 2543.
- .ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 13, กรุงเทพฯ : มูลนิธิ พุทธธรรม, 2543.
- .บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- .กรรมกับโรคพันธุกรรม ในทัศนะพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด, 2543.
- .“การวิจัยตามหลักพระพุทธศาสนา”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. หน้า 1-11, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, 2543.
- .และดำรงค์ ณะชานันท์ .ไขข้อข้องใจของคนไกลวัด. กรุงเทพฯ : บพิศการพิมพ์ จำกัด, 2543.
- .“จดหมายเปิดผนึก”. เสขิยธรรม. 10(มกราคม – มีนาคม 2543) : 6-7.
- .“ข้อคิดเห็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์”. เสขิยธรรม. 10(มกราคม – มีนาคม 2543) : 42-46.
- .เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- .ฝั่งลูกนิมิต-ผูกสีมา. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2543.
- .ก้าวไปในบุญ. พิมพ์ครั้งที่ 15, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2543.
- .มองวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- .กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร ?. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2544.
- .“พระพุทธศาสนากับการศึกษา”. เสขิยธรรม. 11(เมษายน – มิถุนายน 2544) : 1-5.
- .“มองไกลกรณีทาสีบันทำลายพระพุทธรูปล้ำค่า”. มติชนรายวัน. วันอาทิตย์ที่ 27 มีนาคม 2544 หน้า 12.
- .“พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21.” สภาวีกา . 39 (มกราคม 2544) : 10-59.

- . **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรี และการบวชเป็นภิกษุณี**. พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2544.
- . **วาทะธรรมเพื่อการพัฒนาตน**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊ค, 2544.
- . **3 ไตร**. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, 2544.
- . **การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกินอยู่เป็น**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2544.
- . **ปฏิรูปการศึกษา : พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2544.
- . **สารัตถธรรมของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)**. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, 2544.
- . **เสรีภาพ**. กรุงเทพฯ : กลุ่มจันทร์ 5, ม.ป.ป.
- . “โมทนพจน์”, ใน. อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2544.
- . **ธุรกิจฝ่าวิกฤติ : ตอบปัญหา-สนทนาธรรมกับคุณอานันท์ ปันยารชุน และคณะ**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2544.
- . **วินัยชาวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด, 2544.
- . **นิติศาสตร์แนวพุทธ รัฐศาสตร์แนวพุทธ เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2544.
- . “บทสัมภาษณ์เรื่องทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี.” **เสขิยธรรม**. 49(กรกฎาคม – กันยายน 2544) : 67-78.
- . **ประเวศ วะสี และเอกวิทย์ ณ ถลาง. วัฒนธรรมเสวนา**. กรุงเทพฯ : ภัคชรรส, 2544.
- . **ประเวศ วะสี และเอกวิทย์ ณ ถลาง. หนทางฝ่าวิกฤตชาติและทางรอดของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ภัคชรรส, 2544.
- . **กายหายไข้ ใจหายทุกข์**. กรุงเทพฯ : กลุ่มเพื่อนพัฒนา ผลิตสื่อเพื่อสันติภาพ, 2544.
- . **เหตุและผลของการอวดอุตริมนุชยธรรม**. กรุงเทพฯ : ปาปวิรุส พับลิเคชัน จำกัด, 2544.
- . **การเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ภัคชรรส, 2544.
- . “กลุ่มหาจุฬา”, ใน. **ประสบการณ์รอบโลก**. โดยพระกวีวิญาณ(จ้านงค์ ทองประเสริฐ), พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.
- . **แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคुरुสภา, 2544.

- _____ . “คำนำเสนอ,” ใน นางชากิ : เสียงครวญแห่งสันติ. แปลโดยฉัตรนกร อองคสิงห์.
หน้า 11-19. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.
- _____ . วิชาสร้างเองได้. กรุงเทพฯ : กองทุนเด็กในป่า, 2545.
- _____ . ตั้งกระทรวงพระพุทธศาสนา เหตุผลที่แท้อยู่ที่ไหน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . คู่มือของพระมโน สะท้อนสภาพโศกของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . คุณบิดามารดา สดุดีพระนามมหาศาล. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . เชื้อกรรม-ฐักรม-แก้กรรม. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด, 2545.
- _____ . ข้อคำตอบจาก ผบ.ทหารสูงสุด กรณีนายทหารทุจริต. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ :
พิมพ์สวย จำกัด, 2545.
- _____ . พุทธศาสนาจะวิกฤติ ต้องคิดให้ไกล ฐึให้ทัน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . การศึกษานับง่าย. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . จัดระเบียบสังคม ตามคตินิยมแห่งสังฆะ. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : กลุ่มขั้น 5, 2545.
- _____ . พ.ร.บ.คณะสงฆ์ เรื่องเก่า ที่เถียงกันใหม่ ข้อคิดเก่าๆ ของพระธรรมปิฎก. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- _____ . บารมี : ยี่งวดหรือยิ่งใหญ่. กรุงเทพฯ : ชมรมบัณฑิตอาสาสมัครและเพื่อน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- _____ . ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม,
2545.
- _____ . การศึกษากับเศรษฐกิจ ฝ่ายไหนจะรับใช้ฝ่ายไหน. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : โครงการ
ธรรมะสู่ชนบท, 2545.
- _____ . ไม่ยึดติดถือมั่น. กรุงเทพฯ : กลุ่มขั้น 5, 2545.
- _____ . กตัญญูทเวที. กรุงเทพฯ : กลุ่มขั้น 5, 2545.
- _____ . กาลเวลา. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด, 2545.
- _____ . ข้อคิดเพื่อชีวิตและสังคม เล่ม 1. กรุงเทพฯ : สี่ตะวัน จำกัด, 2545.
- _____ . ข้อคิดเพื่อชีวิตและสังคม เล่ม 2. กรุงเทพฯ : บริษัท สี่ตะวัน จำกัด, 2545.
- _____ . หลัแม่บทของการพัฒนาคน. พิมพ์ครั้งที่ 13, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด,
2545.
- _____ . พระธรรมทูตไทย เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม,

- 2545.
- . “ปีสากลเพื่อวัฒนธรรมแห่งสันติภาพและปีนานาชาติแห่งการแสดงความกตัญญู”.
ศาสน์อิสลาม. 2546 : 34-43.
- . “ความมั่นคงทางจิตใจ (Spiritual Security)”. **สารศึกษ์มหาจุฬาฯ**. 1 (กรกฎาคม 2546)
 :1-4.
- . **มรณกถา**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2545.
- . “200 ปี กรมพระปรมาภิไธย กับสังคมไทย”. ใน **สมเด็จพระญาณสังวรและคณะ**.
200 ปี กรมพระปรมาภิไธยกับสังคมไทย. หน้า 9-34. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-
 นาคะประทีป, 2534.
- . “ข้อคิดชีวิตทวนกระแส”. **ปาจารย์สาร**. 20 (มกราคม – มีนาคม 2536) : 147-157.
- . **เพื่อชีวิตที่ดี**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิกจำกัด, 2546.
- . **คู่มือชีวิต**. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2546.
- . **ก้าวใหม่ของโรงเรียนนายร้อยตำรวจกับการศึกษาเพื่อสันติสุขของโลก**. กรุงเทพฯ :
 ศุภสภาลาดพร้าว, 2546.
- . **ภูมิธรรมชาวพุทธ**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, 2546.
- . **และคณะ**. **คำว่า จิตวิญญาณในร่าง พรบ.สุขภาพแห่งชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ :
 เครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, 2546.
- . “สัมโมทนียกถา”. ใน **นันทสาร สีสลับ**. (บรรณาธิการ). **สัมมาทัศนะของพระนักปราชญ์**
ไทยเรื่องประเทศไทยกับมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก. หน้า 23-29. กรุงเทพฯ :
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2546.
- . **สลายความขัดแย้ง**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2546.
- . “สร้างพลัง หลังเกษียณ,” **สหวิทยาการ**. 1 (มกราคม-มิถุนายน 2546) : 1-8
- . **ต้องฟื้นฟูวัดให้ชนบทพัฒนา สังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง**. กรุงเทพฯ : สำนัก
 งานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2546.
- . “**การชื่นชมคนทำดี เป็นหน้าที่สร้างสันติสุขในสังคม**” ใน **วีณา** โดยพนานคร.
ผลึกแสงแห่งใจ. หน้า 9-12. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- . **กระแสนธรรม กระแสไท**. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2546.
- . **ศรัทธา**. กรุงเทพฯ : กลุ่มจันทร์ 5, 2546.
- . **คิดถูก คิดเป็น : โยนิโสมนสิการ**. กรุงเทพฯ : กลุ่มจันทร์ 5, 2546.
- . **มัชฌิมาปฏิปทา**. กรุงเทพฯ : กลุ่มจันทร์ 5, 2546.

- _____ .วาทะธรรมเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน. กรุงเทพฯ : ปาเจรา, 2546.
- _____ . รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2546.
- _____ . รู้จักอเมริกา หันมาดูศักยภาพของไทย. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2546.
- _____ . โรงเรียนต้องช่วยสังคมไทย อนุรักษ์ความเจริญทางจิตใจ และก้าวไปในปัญญา. พิมพ์ครั้งที่ 2, สหธรรมิกจำกัด, 2547.
- _____ . จาริกบุญ จาริกธรรม ฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 12, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2547.
- _____ . ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2547.
- _____ . “ความเห็นต่อวารสารพุทธศาสนศึกษา,” วารสารพุทธศาสนศึกษา. 1 (มกราคม-เมษายน 2547) : 63 – 88.
- _____ . เพิ่มพลังแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ : กองทุนเด็กในป่า, 2547.
- ราชวรมุนี, พระ(ประยูร) ปยุตฺโต. พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์, 2511.
- _____ . พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์, 2519.
- _____ . พัฒนาตน. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, 2520.
- _____ และคณาจารย์โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์. หลักสูตรและประมวลการสอนนิชาธรรม. กรุงเทพฯ : โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2521.
- _____ . “บทนำ” ใน. ชาย โพธิสิตา. มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย. หน้า 1-12 พ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2522.
- _____ . “ชี้แจงข้อเท็จจริงและเหตุผล แก่ความเห็นของคณะกรรมการบริหารคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,” ใน. ชาย โพธิสิตา มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย. หน้า 136-148. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2522.
- _____ . “เหตุผลในการดำเนินนโยบายให้มีการศึกษาแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์และการที่ต้องให้รัฐยอมรับฐานะของมหาวิทยาลัยสงฆ์,” ใน. ชาย โพธิสิตา. มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย. หน้า 149-169 ก. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2522.
- _____ . “ภาคผนวก ก เปรียญในรัชกาลที่ 5 สอบ 5 คราวแรก พ.ศ. 2413-2433,” ใน. ชาย โพธิสิตา. มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย. หน้า 169 ค-169ง. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2522.
- _____ . ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2522.

- _____ .ประเพณี พิธีพจนัน. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2525.
- _____ .ค่านิยมแบบพุทธ. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2526.
- _____ .ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2530.
- _____ .“ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา,” ใน ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ 1 ปรัชญาการศึกษา. หน้า 53-70. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2526.
- _____ .ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ชุมชนุมศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2526.
- _____ .อัตตา-อนัตตาในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูสวนดุสิต, 2526.
- _____ .“ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนาในรอบ 2 ศตวรรษ,” ใน.งานสังคทองประเสริฐ (บรรณาธิการ). พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. หน้า 29-48. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานสัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา, 2527.
- _____ .ลักษณะสังคมพุทธ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.
- _____ .สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.
- _____ .ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม. กรุงเทพฯ : สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2527.
- _____ .พุทธธรรม : กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, 2528.
- _____ .คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- _____ .สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : จุฬุการพิมพ์, 2529.
- _____ .“ความเป็นอนิจจังของสังขารกับอิสรภาพของสังคม”. ปรีดิธรรม. กรุงเทพฯ : บริษัทสยามสมัย จำกัด, 2529.
- _____ .สัมมาทิฐิ. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2529.
- _____ .ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- _____ .ลูอิสราภาพด้วยอนิจจัง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- _____ .อินเดียนแดนเทวดา. กรุงเทพฯ : โครงการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคพิเศษ ฝ่ายวิชาการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530.
- _____ .ทางสายกลางของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2530.
- _____ .จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.

- . **บทบาทบรมครู**. กรุงเทพฯ : จุฬารายการพิมพ์, 2530.
- . “ความงามในทัศนะทางพุทธศาสนา,” **ปาจารย์สาร**. 14 (1) : 90-92; มกราคม – กุมภาพันธ์ 2530.
- . **การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอกทางออก**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- . **การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2530.
- . “คำอานุโมทนา,” ใน **พระพุทธเจ้าของฉัน**. สันติสุข โสภณศิริ. หน้า (6)–(9). พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2536.
- . “คำอานุโมทนา,” ใน. พล.ต.นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภัง. (ผู้แปล). **หัวใจกรรมฐาน**. หน้า (6)–(8). พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2538.
- . “คำนำ,” ใน. ส.ศิริรักษ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง). **มนุษย์ที่แท้ : มรรควิถีของจางจื่อ**. หน้า 4-8. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2539.
- . “คำนำ,” ใน **พุทธศาสนากับลัทธิมนุษยชน**. เสน่ห์ จามริก. หน้า (9)–(12). กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2543.
- ศรีวิสุทธิโมลี, พระ(ประยูร ปยุตโต). “พุทธธรรม”. **วรรณไวทยากร**. หน้า 1-206. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2514.

- Debvedi, Phra. “Buddhist Education”, in **Radical Conservatism : Buddhism in The Contemporary World**. . Sulak Sivaraksa (ed.). pp.251-267. Bangkok : The Inter-Religious Commission for Development and International Network of Engaged Buddhists, 1990.
- . “Sangha : The Ideal World Community”, in **Buddhist Perception for Desirable Society in the Future**. Sulak Sivaraksa (ed.), pp.274-285, Bangkok : Thai Inter-Religious Commission for Development and Sathirakoses and Nagapradipa Foundation, 1993.
- Payutto, P.A. **Buddhist Economics : A Middle Way for the Market**. 2nd ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1994.
- . **Buddhism : a Layman’s Guide to Life**. Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1969.
- . **Student’s Thai – Pali-English Dictionary of Buddhist Terms**. Bangkok : Mahachula Buddhist University, 1968.

- _____ . **Great Buddhists.** Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1968.
- _____ . **Introduction to Buddhism Book I and II.** Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1976.
- _____ . **Jataka Tales Book I and II.** Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1982.
- _____ . **Mahachula English Course for Young Buddhists Book I, II, and III.** Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1984.
- _____ . **Mahachulalongkornrajavidyalaya Buddhist University under Royal Patronage, Catalogue B.E.2510-11.** Bangkok : Thai Watana Panich, 1967.
- _____ . **Sammasati : an Exposition of Right Mindfulness.** Trans.by Dhamma-Vijaya. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1988.
- _____ . **Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand.** Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1983.
- _____ . **English Lessons for Young Buddhists Book I Constitution for Living : Buddhist.** Bangkok : Mahachula Buddhist Sunday School, 1980.
- _____ and Phra Maha Chamlong Sarapadnuke. **English Lessons on Buddhism Book I.** Bangkok : the Pali Pre-University School, Mahachula Buddhist University, 1977.
- _____ and Phra Maha Chamlong Sarapadnuke. **English Lessons on Buddhism Book II.** Bangkok : the Pali Pre-University School, Mahachula Buddhist University, 1975.
- _____ . **Buddhist Solution for the Twenty-first Century.** Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1994.
- _____ . **Dependent Origination : The Buddhist Law of Conditionality.** Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1994.
- _____ . **Toward Sustainable Science : A Buddhist Look at Trends in Scientific Development.** 3rd ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1995.
- _____ . **Buddhadhamma : Natural Laws and Values for Life.** Trans.by Grant A.Olson, Albany : State University of New York, , 1995.
- _____ . **Beyond Tolerance and Pleasure.** Bangkok : Mahachulalongkorn Buddhist University, n.d.
- _____ . **A Constitution for Living : Buddhist Principles for a Fruitful and Harmonious Life.** Trans. By Bruce Evans. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1996.

- . **Good, Evil, and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching.** 4th ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1997.
- . "Good, Evil, and Beyond : Kamma in the Buddha's Teaching," **Visakha Puja.** Pp. 31-57, 2540 (1997).
- . "Sangha : The Ideal World Community," **Visakha Puja.** Pp. 58-69, 2540 (1997).
- . "A Buddhist Solution for the Twenty-first Century," **Visakha Puja.** Pp. 70-88, 2540 (1997).
- . "Samadhi in Buddhism," **Manusya.** 2 (1) : 48-68; March 1999.
- . "ระบบจริยธรรมพุทธศาสนา." In 1st International Congress on Ideal Graduates. Pp. 499-523. Bangkok : Thai Ideal Graduates Association, 14-17 November 2000.
- . "A Buddhist Solution for the Twenty-first Century," in **Buddhist Contemplation of Contemporary Issues.** Buddhist Summit, the 2nd World Buddhist Propagation Conference, pp. 27-45. Mahachulalongkorn Buddhist University, November 9-11 , 2000.
- . "A Buddhist Solution for the Twenty-first Century," in **Dhamma Rain.** Stephanie Kaza and Kenneth (eds.), pp.170-177. Boston : Shambala Publications, 2000.
- . **Thai Buddhism in the Buddhist World.** 7th ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 2001.
- . **Samathi in Buddhism .** 2nd ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 2002.
- . **Sammasati : An Exposition of Right Mindfulness.** 2nd ed. Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 2002.
- . **International Year for the Cultural Peace and the International Year of Thankgiving.** Founding of Meeting the World Council of Religious Leaders, Buddhamonthon Main Hall, Nakhon Pathom, and UN Conference Hall, Bangkok, Thailand, 12-14 June 2002.
- . **Freedom : Individual and Social.** Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 2003.
- . **Helping Yourself to Help Others.** Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 2003.
- . "What a True Buddhist should know about the Pali Canon", **Manusya.** 4(n.d.) : 93-132.
- . "Sacred, Objects, Efficacious Deities, and Miracles". trans.by Donald K.Swearer, **Becoming the Buddha.** Pp. 239-242. New Jersey : Princeton University Press, 2004.

Prayudh Payutto, Phra Maha. "Problems, Status and Duties of the Sangha in modern society",
trans. By Ted Strehlow, **Journal of the Siam Society.** (2511) : 58-72.

Rajavaramuni, Phra. "Reviews Visakha Puja B.E.2517," **Journal of the Siam Society.** 68
(1974) : 354-360.

———. "Reviews : The Buddha's Words," **Journal of the Siam Society.** 64
(1976) : 382-384.

———. "Reviews : The Buddha's Words in the Dhammapada by Sthienpong Wannapok,"
Journal of the Siam Society. 69 (1981) : 171-173.

———. "Notes on Thai Temples in the United States," **Visakha Puja.** : 85-89, 1978.

———. "Thai Buddhism : A Trend," **Visakha Puja.** : 68-72, 1979.

———. **Looking to America to Solve Thailand's Problems.** trans.by Grant A.Olson,
Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & The Thai-American Project
California, 1987.

———. "Foundation of Buddhist Ethics," in **Ethics, Wealth, and Salvation : A Study in
Buddhist Social Ethics.** Russell F. Sizemore and Donald K.Swearer (eds.), pp.29-53,
Carolina : University of South Carolina, 1990.

———. "Preamble"," in **สิทธิมนุษยชน : เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด.** เสน่ห์ จามริก. หน้า 1-5.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์และมหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.

Srvisudhimoli, Phra. "Reviews 'Life of Buddha Book 1,2,3'." **Visakha Puja B.E.2516.** (May
1973) : 111-112.

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต)*

กัณฑ์ วาฑฒนวิโส, พระ. การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในจริยศาสตร์
ของคานท์กับในพุทธจริยศาสตร์ตามพระคัมภีร์ของพระพุทธเจ้า (ประยูรค์ ปยุตฺโต).

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. “พัฒนามนุษย์ : ศึกษาเปรียบเทียบทัศนะระหว่างอับราฮัม มาสโลว์ กับพระ
ธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตฺโต),” *พุทธศาสนศึกษา*. 7 (3) : 35-51; กันยายน – ธันวาคม 2543.

“วิพากษ์นิยามแห่งยุคสมัย : ปฏิบัติจากศาสนาในโลกที่สาม,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*. 18
(1) : 61-76; กรกฎาคม – ธันวาคม 2539.

กองบรรณาธิการ. “พระธรรมปิฎก : ชีวิตบนวิถีแห่งพุทธปัญญา,” *สาวิกาฉบับพิเศษมงคลวาร 60 ปี
พระธรรมปิฎก*. หน้า 143-181.

กองบรรณาธิการ. “บทสัมภาษณ์พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตฺโต).” *ปาจารย์สาร*. 13 (มีนาคม –
เมษายน 2529) : 60-67.

กองบรรณาธิการ. “พระธรรมปิฎก : พระนักปราชญ์แห่งสยาม”. *โลกทิพย์*. 14 (มีนาคม 2538) : 23-
43.

กองบรรณาธิการ. “ประวัติและธรรมเนียมปฏิบัติของพระพุทธเจ้า (ประยูรค์ ปยุตฺโต)”. *โลกดีดัด*. 63
(มีนาคม 2533) : 17-25.

กองบรรณาธิการสยามรัฐ. “เรื่องจากปก : บทสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก.” *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*.
43(15-21 ธันวาคม 2539) : 8-10.

กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ศาสนสาร. “สกุ๊ปพิเศษ : สามนักต่อสู้เพื่อสันติภาพยุคโลกาภิวัตน์
: บทสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก(ประยูรค์ ปยุตฺโต),” ใน. *ฉัฐวุฒิ วัชรพินธุ์(รวบรวม)*.

3 นักต่อสู้เพื่อสันติภาพ. หน้า 171-194. กรุงเทพฯ : หนังสือพิมพ์ศาสนสาร, 2539.

* วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมปิฎก ในที่นี้ หมายถึง งานเขียนเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก
หรือผลงานของพระธรรมปิฎกโดยบุคคลอื่น ทั้งในรูปแบบของหนังสือวิชาการ ตำราเรียน รายงานการวิจัย
บทความค้นคว้าวิจัย วิทยานิพนธ์ บทสัมภาษณ์ จดหมาย บันทึก บทความเป็นต้น การสำรวจในครั้งนี้ ยังถือ
ว่า เป็นความพยายามเบื้องต้นเท่านั้น โดยเฉพาะแหล่งข้อมูลใหญ่ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่เผยแพร่ผลงานของท่านเป็นจำนวนมากและเป็นประจำทั้งในนิตยสารพุทธจักร และหนังสือที่ตีพิมพ์ในโอกาส
ต่างๆ และวัดญาณเวศกวัน ซึ่งมีบุคคล คณะบุคคล หน่วยงานหรือองค์กรอื่นๆ ตีพิมพ์ผลงานของท่านเป็นการ
เฉพาะในโอกาสต่างๆ เป็นจำนวนมาก

กองสารานุกรม. “บทสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก : เสมือนบทนำ เสด็จธรรม จะก้าวเดินไปทางใด ?”

เสด็จธรรม. 42 (กันยายน – ธันวาคม 2542) : 2-6.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. **ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ :

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

_____. **วัฒนธรรมของผู้นำผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2539.

จันทน์ ท่องประเสริฐ. “พระธรรมปิฎกกับงานวรรณกรรม,” ใน **ป.อ.ปยุตโต**. หน้า 229-246.

พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.

จิตรภา กุณทุบลบุตร. **พระธรรมปิฎกกับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ**. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2537.

จิราภรณ์ เจริญเดช (บรรณาธิการ). “พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) : เพชรน้ำหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย,” ใน **วัยเด็กคนดัง**. หน้า 146-161. กรุงเทพฯ : มุลนิธิเด็ก, 2532.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. “พระราชวรมุณีมองปัญหาผู้หญิง”. **สมาธิ**. 2 (มิถุนายน 2530) : 100-102.

เชิงชาญ จงสมชัย. **พุทธธรรมและการเมืองกับการพัฒนาประชาธิปไตยในทศวรรษของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต)**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538. อัดสำเนา.

เชิญอรุณ (นามแฝง). “ประทับใจ... ในรอยจำพระธรรมปิฎก,” **สวีกาฉบับพิเศษมงคลวาร 60 ปีพระธรรมปิฎก**. หน้า 89-139.

ชำนาญ วงศ์ศิริ. “พระธรรมปิฎก : ชีวแนวทางใช้ชีวิตอย่างไรในยุคไอที.” **ข่าวสด**. (4 พฤศจิกายน 2540) : 27.

คุณหญิง อังสุเมธางกูร. “สัมภาษณ์เจ้าคุณราชวรมุณี ผู้เขียนพุทธธรรม,” **ธรรมศาสตร์**. 11 (4) : 64-73; ธันวาคม 2525.

ทรงวิทย์ แก้วศรี (บรรณาธิการ). **สดุดีท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)**.

กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, 2543.

ทวีวัฒน์ ปุณทริกววัฒน์ “เมืองไทยในจินตนาการของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต),”

จินตนาการสู่ปี 2000 : เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2539.

_____. “การปฏิรูปสังคมไทย : ทรรศนะของพระธรรมปิฎก”. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**.

3 (19-20 พฤศจิกายน 2543) : 86-114.

_____. “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

พระพุทธศาสนาแห่งโลก, 2546.

ทองย้อย แสงสินชัย. วิเคราะห์ ว.ชัยภัค กรณีวิเคราะห์พระเทพเวที. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, 2533.

ทิวา ประดับตะวัน. “พาทีลีลา : จากใต้ ตามทาง ถึงพระเทพเวที,” **ปาจารย์สาร**. 9 (พฤศจิกายน –
ธันวาคม 2531) : 100-104.

เทพทวี โชควสิน. รายงานวิจัยเรื่องทรรศนะของมาร์ติน ไฮเดกเกอร์ และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ป
ยุตฺโต)ที่มีต่อเทคโนโลยี : การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ. นครราชสีมา : สำนัก
วิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2544.

ชนกณ สมหวัง. “อุดมการณ์รัฐไทยในศตวรรษที่ 21 : จากไตรภูมิพระร่วงถึงพุทธธรรม,” **ศรีปทุม**.
1 (1) : 68-81; กรกฎาคม – ธันวาคม 2541.

———. “อ่านเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ตามแนวพุทธศาสตร์,” **การอ่าน**. 11 (1-2) : 48 - 57;
มิถุนายน 2542.

———. “พระธรรมปิฎกกับสังคมไทย,” **บทความสัมมนาวิชาการทางปรัชญาและศาสนา**.
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยพายัพ 1-13 ; 21-22 ตุลาคม 2542. ถ่ายเอกสาร

———. “พุทธธรรม : คู่มือมนุษย์ศตวรรษที่ 21,” **มติชนรายวัน**. 11 มกราคม 2543 หน้า 12.

———. “พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กับกรณีธรรมกาย,” **มติชนรายวัน**.

———. “อ่านเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ตามแนวพุทธศาสตร์,” **การอ่าน**. 11 (1-2) : 48 - 57;
มิถุนายน 2542.

———. “สู่ต้นตอวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21 : ทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต),”
บทความนำเสนอในที่ประชุมทางวิชาการ สอ.ประเทศไทย ครั้งที่ 13, จัดโดย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น วันที่ 18 มิถุนายน 2547 ณ โรงแรมเจริญธานีปรีณเชส จังหวัด
ขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร

ชนกณ วิฑิตาภิกตติรัตน์. รายงานการวิจัยเรื่องความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการ
ศึกษาไทยในทรรศนะของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ศรีปทุม, 2540. (อัดสำเนา).

———. “การอ่านเพื่ออิสรภาพที่ยั่งยืน : อมตธรรมจากชีวิตและผลงานของพระธรรมปิฎก
(ประยุทธ์ ปยุตฺโต),” **การอ่านฉบับพิเศษ**. 13 (1) : 33-40; พฤศจิกายน 2543.

———. “ทางสายกลาง : เศรษฐศาสตร์และปรัชญาสังคม,” **มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. 2 (5) :
29-38; กันยายน – ธันวาคม 2544.

———. “ประชาธิปไตยแบบตลาดเสรีในวิถีธรรมาธิปไตย : แง่คิดข้อสังเกตเพื่อการสร้างสรรค์

- ประชาธิปไตยในทรรณะของพระธรรมปิฎก(ประยูทธ์ ปยุตโต),” วารสารข่าวดวงแก้ว.
22 กุมภาพันธ์ 2544 หน้า 6
- .“ความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการศึกษาไทยในทรรณะของพระ
ธรรมปิฎก(ประยูทธ์ ปยุตโต),” **ศรีปทุมปริทัศน์**. 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2544) :
69-82.
- .รายงานการวิจัยภาคโปสเตอร์เรื่อง“ความคิดทางจริยศาสตร์และการประยุกต์ใช้กับการ
ศึกษาไทยในทรรณะของพระธรรมปิฎก(ประยูทธ์ ปยุตโต),” **เอกสารประกอบการ
ประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 39**. 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2544) :
325-330.
- .“คู่มือชาวพุทธในสังคมไทยสมัยใหม่ : จากนวกวาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม-
พระยาวชิรญาณวโรรส ถึงธรรมนุญชีวิตของพระธรรมปิฎก (ประยูทธ์ ปยุตโต),” **ศรีปทุม
ปริทัศน์**. 2 (1) : 30-42; มกราคม - มิถุนายน 2545.
- .“จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ : มนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนาในทรรณะ
ของพระธรรมปิฎก (ประยูทธ์ ปยุตโต),” **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี
ครั้งที่ 14 สมาคมวิศวกรรมสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย**. 219-228; พฤษภาคม 2545.
(อัดสำเนา).
- . “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : ทรรณะของพระธรรมปิฎก
(ประยูทธ์ ปยุตโต) ต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทยปัจจุบัน,”
เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. 68-80; มกราคม 2545.
- .“การจัดระเบียบสังคมไทยในทรรณะของพระธรรมปิฎก (ประยูทธ์ ปยุตโต),”
เอกสารประกอบการสัมมนาสมาคมปรัชญาและศาสนา. : 1-12; ตุลาคม 2545.ถ่ายเอกสาร.
- .“นิเวศวิทยาพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : ข้อพิจารณาลำหรับสังคมไทย,”
เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติครั้งที่ 2. : 50-57; มกราคม 2546.
(อัดสำเนา).
- .“จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ : มนุษยนิเวศวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนาในทรรณะ
ของพระธรรมปิฎก (ประยูทธ์ ปยุตโต),” **ศรีปทุมปริทัศน์**. 1(มกราคม – มิถุนายน 2546)
: 41-50.
- .“65 ปี พระธรรมปิฎก : มองอเมริกาผ่านธรรมทัศน์ (1),” **มติชนรายวัน**. 11มกราคม 2547
: 6.
- .“65 ปี พระธรรมปิฎก : มองอเมริกาผ่านธรรมทัศน์ (2),” **มติชนรายวัน**. 18มกราคม 2547

: 6.

ธรรมเกียรติ กันอริ. “แนะนำพุทธธรรม”, ใน. สารานุกรมแนะนำหนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน. วิทยาการ เชียงกูล(บรรณาธิการ). หน้า 759-763. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

ธรรมรักษา (นามแฝง). พระเทพเวที : นักปฏิบัติในคราบของนักวิชาการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สติ, 2532.

ธำรง บัวศรี. “โยนิโสมนสิการในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),” สารานุกรมศึกษาศาสตร์. (27) : 73-79 ; กันยายน 2545.

บุบผา คณิตกุล. “เกร็ดชีวิตพระธรรมปิฎก”. ใน ป.อ.ปยุตฺโต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.

บรรจง สิริจินุโท, พระ. การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูรธ ฺปยุตฺโต). ปริญญาโทพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539. ถ่ายเอกสาร.

บรรณาธิการ. “บทสัมภาษณ์พระราชวรมุณี (ประยูรธ ฺปยุตฺโต)”. อาจารย์สาร. 13 (พฤษภาคม – มิถุนายน 2529) : 66-82.

ประเสริฐ ชุตินฺธโร, พระ. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต). ปริญญาโทพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

ประโชชน์ โชติสุข. “วิจารณ์หนังสือ Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand”, แปลโดยพระคุณฐิติ เมธางกูโร. อาจารย์สาร. 12 (มีนาคม – เมษายน 2528) : 144-147.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. ธรรมวัจนโวหารไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ปิยวัชร สุทธิวิช. การวิเคราะห์สาระหลักทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามหลักพุทธธรรมในผลงานของพระธรรมปิฎก(ประยูรธ ฺปยุตฺโต). ปริญญาโทครุศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

ปิฎกวัฒน์, พระครูปลัด(อินสรจินตปัญญา). “แง่คิดจากชีวิตของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”. พลิกความคิดเป็นปัญญา. หน้า 303-322. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ, 2542.

พงษ์ศักดิ์ โพธิ์ครูประเสริฐ. ความคิดด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระธรรมปิฎก (ประยูรธ ฺปยุตฺโต). ปริญญาโทรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541. ถ่ายเอกสาร.

พระพุทธศาสนาแห่งโลก, มหาวิทยาลัย และมูลนิธิพุทธธรรม. **ชีวประวัติพระธรรมปิฎก(ประยูรช ษยนต์).** กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2547.

พินิตา อัจฉนทรเพ็ญ. **วิถีแห่งปราชญ์ : ปฏิปทาและจริยาวัตรของพระธรรมปิฎก(ประยูรช ษยนต์).** พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2540.

_____. **วิถีแห่งปราชญ์ (ฉบับสมบูรณ์) : ปฏิปทา จริยาวัตร บทสัมภาษณ์เรื่องงาน และ งานหนังสือของพระธรรมปิฎก(ประยูรช ษยนต์).** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, 2547.

พิเชษฐ์ มุสิกะโปดก. “ความต่างในความเหมือน : ทัศนคติทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ กับพระธรรมปิฎก,” **กระแสวัฒนธรรม.** 2 (3) : 37-43. มกราคม – มิถุนายน 2544.

พะยอม กัลยาโณ, พระ(ผู้รวบรวม). **เปิดกรุพระดี.** กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.

ไพศาล วิสาโล, พระ. “วิจารณ์หนังสือ “พุทธธรรม”, **ปาจารย์สาร.** 10 (เมษายน – มิถุนายน 2526): 197-208.

_____. “วิจารณ์หนังสือ “พุทธธรรม”, **พุทธศาสนากับคุณค้ำร่วมสมัย.** หน้า 224-246, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529.

พูนสุข สอนองลักษณ์. **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระเทพเวที (ประยูรช ษยนต์).** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533. อัดสำเนา.

ไพศาล วิสาโล, พระ. **พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ : กองทุนวชิรธรรมเพื่อ การศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2542.

_____. “คุณค่าแห่งพุทธธรรม”. **ศิลปวัฒนธรรม.** 20 (มิถุนายน 2542) : 152-159.

_____. **และคณะ. พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ 21.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2542.

ภัทรพร สิริกาญจน . **วรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน.** เอกสารประกอบการสัมมนา ทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน. จัดโดยสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 24 - 25 สิงหาคม 2532. อัดสำเนา.

_____. **จารีตนักคิด/ปัญญาชนไทยทางพุทธศาสนา.** เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วิถีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ : อดีต ปัจจุบัน อนาคต. จัดโดยศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10-11 มีนาคม 2543. อัดสำเนา.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. **ชีวิตและผลงานพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เนื่องในมงคลวาระอายุครบ 60 ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 12 มกราคม 2542.
- . **เรียนรู้ชีวิตพระราชวรมุนี (ประยูรช ษุตฺโต) ศึกษางานพุทธธรรม.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530.
- . **พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) : ชีวิตประวัติและคำปราศรัย.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2537.
- แม่ไก่แจ้ (นามแฝง). “ตามรอยปราศรัย,” **สาวิกาฉบับพิเศษมงคลวาระ 60 ปี พระธรรมปิฎก.** หน้า 191-201.
- ว.ชัยภัก (นามแฝง). **วิเคราะห์พระเทพเวที กรณีโพธิรักษ์.** กรุงเทพฯ : ฟ้าอภัย, 2533.
- ว.วชิรเมธี (นามแฝง). “เคล็ดเล็ดแห่งความเป็นเลิศของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)”, **ปรัชญาหน้า กุฎี.** หน้า 27-30. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า 2000, 2545.
- วรากรณ์ ชยากโร,พระ. **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).** ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544. ถ่ายเอกสาร.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. “วิจารณ์หนังสือ “มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย.” **ปาจารย์สาร.** 12(ธันวาคม 2527-กุมภาพันธ์ 2528) : 136-140.
- วันจักร พงษ์สมัครไทย. **พระราชวรมุนี : นักคิดเชิงพุทธธรรม.** มหาสารคาม : ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- วุฒิชัย วชิรเมธี,พระมหา. “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก(ประยูรช ษุตฺโต).” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- วิทยากร เชียงกุล. “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ในทัศนะของพระธรรมปิฎก(ประยูรช ษุตฺโต).”ใน. **ธรรมะแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประชาชนได้อย่างไร.** หน้า 31-40. กรุงเทพฯ : บุญญปัญญา, 2543.
- วิศิษฐ์ จิตวัฒน์. **บทสัมภาษณ์พระคุณเจ้าพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)เรื่องพระพุทธศาสนากับการบริจาควัยวะ.** พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : ศูนย์รับบริจาคอวัยวะ สภากาชาดไทย, 2545.
- วีระ สมบูรณ์. **อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.
- ศึกษาธิการ,กระทรวง. **ชีวิตและงานผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2539.
- ศึกษาธิการ,กระทรวง. **ป.อ.ปยุตฺโต.** พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.

- ส.ศิริรักษ์(สุลักษณ์ ศิริรักษ์). “แนะนำพุทธธรรม,” วารสารธรรมศาสตร์. 11(ธันวาคม 2525)
: 60-63.
- . “วิจารณ์หนังสือ“พุทธธรรม,” พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่. หน้า 223-231.
พิมพ์ครั้งที่2, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, 2537.
- . “พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)กับรางวัลสันติภาพของยูเนสโก.” พุทธจักร.
49 (มกราคม 2538) : 10-24.
- . “วิจารณ์หนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ โดยพระราชวรมนี”, พุทธทัศนะเพื่อการ
สร้างสรรค์สังคมใหม่. หน้า 217-218. พิมพ์ครั้งที่2, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนา
เพื่อการพัฒนา, 2537.
- สมจินต์ สัมมาปัญญา, พระมหา. “ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) :
วิเคราะห์จากหนังสือทางสายกลางของการศึกษาไทย”, พุทธจักร. 5(มกราคม 2543)
: 58-66.
- สมยศ จันทะวงษ์.ความคิดทางการเมืองของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต).สารนิพนธ์รัฐศาสตร
มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535. อัดสำเนา.
- สันติสุข โสภณศิริ. “วิจารณ์หนังสือสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย,” ปาจารย์สาร. 13 (พฤษภาคม –
มิถุนายน 2529) : 152-154.
- . “วิจารณ์หนังสือ “วิเคราะห์พระเทพเวที กรณีโพธิ์รักษ์-ว.ชัยภัค”, ปาจารย์สาร. 19
(มกราคม – มีนาคม 2533) : 99-111.
- . “พระธรรมปิฎกกับการกอบกู้สถาบันสงฆ์ไทย,” เสขิยธรรม. 9 (40) : 5-11;
มกราคม – เมษายน 2542.
- . “พระธรรมปิฎก : พระผู้เป็นมงคลชีวิตแก่ผู้พบเห็น,” สภาวิชาการบัพพิศยมงคลวาร 60 ปี
พระธรรมปิฎก. หน้า 182-188. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2542.
- สุกรี เทพชาติ. การวิเคราะห์แนวคิดทางการสอนของพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) เพื่อพัฒนา
ปัญญาตามหลักพุทธศาสนา. ปริญญาานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- สุนทร พลามินทร์และชุตินา ชนะปุระ. นานาทัศนะเกี่ยวกับพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต).
กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2538
- สุมน อมรวิวัฒน์. การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530.
- . คิดเป็นตามนัยแห่งพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

- . การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2542.
- . หลักการบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัย
ธรรมมาธิราช, 2544.
- สมภาร พรหมทา, พระมหา. “สนทนากับพระราชวรมนู : นักวิชาการบนจุดยืนของพุทธศาสนา,”
ประทีปแห่งสยาม. หน้า 79-89. กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.,
- สิทธิ สมหวัง. “สันโดษ : สันทรัพย์ที่ต้องแปลงเป็นทุน,” กรุงเทพฯธุรกิจ. 25 พฤษภาคม 2547 :
15.
- สุริยา สมทุทนต์และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีเพื่อน”
ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา. นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี,
2540.
- สุรัชย์ สิริไกรและชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “สนทนาธรรมเพื่อชีวิตและโลก”. วารสารธรรมศาสตร์.
24 (กันยายน – ธันวาคม 2541) : 27-36.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “พระราชวรมนู : พระอรรถกถาจารย์แห่งยุคสมัย”, สวนทางนิพพาน.
หน้า 213-216. กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, 2530.
- . จากเสฐียรพงษ์ วรรณปกถึงพระเทพเวทีและพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์,
2532.
- . คิดเป็นทำเป็นตามแนวพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, 2541.
- . “จดหมายเปิดผนึกของพระธรรมปิฎก”. มติชนรายวัน. 25 กันยายน 2542 หน้า 15.
- เสน่ห์ จามริก. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2531.
- สันติกโร ภิกขุ. “นักวิชาการกับกรณีกรรมกาย – สัมภาษณ์พระสันติกโร”. ปาจารย์สาร. 26
(พฤศจิกายน 2542-กุมภาพันธ์ 2543) : 41-49.
- เสรีบุตร ทองนพคุณ. “พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต.)” ใน. ธรรมะและพระดีที่ชาวพุทธ
ควรศึกษา. หน้า 37-54. กรุงเทพฯ : เปรียญธรรมสมาคมแห่งประเทศไทย, 2544.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. ป.อ.ปยุตโต. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ
กระทรวงศึกษาธิการ, 2538.
- อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์
สาขาต่างๆ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.
- อมร รักษาสัตย์. “จริยธรรมของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในทัศนะของพระธรรมปิฎก,”

- สาธารณสุขมูลฐานภาคกลาง. 14 (4) : 49-50 ; เมษายน – พฤษภาคม 2542.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์(บรรณาธิการ). **สนทนาธรรมกับนักคิดชาวพุทธที่สวนโมกข์**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- . **ภารกิจของชาวพุทธรุ่นใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2530.
- . **ธรรมะและพระดีที่คนไทยควรรู้จัก**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.
- อรุณ พุทธินันโท,พระ. “ประวัติความเป็นมาของหนังสือพุทธธรรม”. **ศิลปวัฒนธรรม**. 20 (ตุลาคม 2542) : 150-152.
- อาภา จันทรสกุล. **ชีวประวัติของพระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต)**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2538.
- Ekachai,Snitsuda.“What is the status of women in Buddhism ?”, in **Socially Engaged Buddhism for the New Millennium**. Sulak Sivaraksa (ed.), pp. 227-234. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & Foundation for Children, 1999.
- . “Rethinking the place of women in Buddhism”, in. Sanitsuda Ekachai. **Keeping the Faith : Thai Buddhism at the cross roads**. Pp. 218-227. Bangkok : Post Books, 2001.
- Evans, Bruce. “Contributions of Venerable Prayudh to Buddhism and Society,” in **Socially Engaged Buddhism for the New Millennium**. Sulak Sivaraksa (ed.), pp. 3-12. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & Foundation for Children, 1999.
- Klausner, William J. “Reviews ‘Looking to America to Solve Thailand’s Problems’ trans.by Grant A. Olson.”, **Joural of The Siam Society**. 75 (1987) : 303-304.
- Dhanapon Thitapakittirat. “The Middle Path for the Modern Thai Society : A Perspective of Venerable Phra Dhammpitaka (P.A.Payutto) ,” **Proceedings on the theme of Culture Crisis**. Pp. 1-10, The 8th International Conference on Thai Studies, January 9-12, 2002.
- . “The Creation of a Peace Culture for the Twenty – first Century : : A Perspective of Phra Dhammpitaka (P.A.Payutto) ,” **The XIII IABS Conference : Abstract**. Pp. 223-224, Bangkok : The XIII th Conference of the International Association of Buddhist Sstudies, Chulalongkorn University, December 8-13, 2002.
- . “Looking at America Through Buddhist Wisdom : An Analysis from the perspective

- of Phra Dhammapitaka (P.A.Payutto). ,” **International Conference on Religion and Globalization**. The Institute for the Study of Religion and Cultures, Payab University, Chiang Mai, July 27 July – August 2, 2003 (abstract)
- Dulyakasem, Uthai. “Reviews ‘Social Dimension of Buddhism in contemporary Thailand by Phra Rajavaramuni”’, **Journal of The Siam Society**. 71 (June-July 1983) : 231-233.
- Jackson, Peter A. “Re-Interpretating the Traiphuum Phra Ruang : Political Functions of Buddhist Symbolism in Contemporary Thailand”. in **Buddhist Trend in Southeast Asia**. Trevor Ling.(ed.). pp. 64-100. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies,1993.Singapore : Institute of Southeast Asian Studies,1993.
- . “Thai – Buddhist Identity : Debates on The Thraiphum Phra Rung”. in **National Identity and Its Defenders Thailand Today**. Craig J. Reynolds.(ed.). pp. 155-188. 2nd.ed., Chaing Mai : Silkwormbooks,2002.
- Jacobson, Nolan Pliny. “Response to Phra Maha Prayudha Payutto’s Essay ‘Problems, status and duties of the Sangha in modern society”’, **Visakha Puja**. (2513)Pp.74-79.
- Olson, Grant A. **A Person-Centered Ethnography of Thai Buddhism : The Life of Phra Rajavaramuni(Prayudh Payutto)**. Ph.D. Dissertation. Cornell University , 1989.
- . “From Buddhadasa Bhikkhu to Phra Debvedi .” in **Radical Conservatism : Buddhism in The Contemporary World**. . Sulak Sivaraksa (ed.).pp.251-267. Bangkok : The Inter-Religious Commission for Development and International Network of Engaged Buddhists, 1990.
- . “Introduction.” In. **Buddhadhamma : Natural Laws and Values for Life**. P.A. Payutto. pp. 1-33. Albany :State University of New York, 1995.
- Sangsuwan,Phitux. “A critical study of the ethical thoughts regarding the rule of law of the international commission of jurists according to Phra Dhammapitaka (P.A.Payuto)’s view. **Thesis on ethical studies**. Faculty of Graduate studies, Mahidol University,n.d.
- Sanitsuda Ekachai. **Keeping the Faith : Thai Buddhism at the Crossroads**. Bangkok : Post Books, 2001.
- Sizemore, Russell F., and Donald K. Swearer (ed.).**Ethics, Wealth, and Salvation : A Study in Buddhist Social Ethics**. U.S.A. : University of South Carolina Press, 1990.
- S.Sivaraksa. “วิจารณ์ พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ”, **Journal of The Siam Society**.

70 (June-July 1982) : 164-170.

Somparn Promta. **Buddhism and Science in Thai Society**. A paper Presented at the 7 th

International Conference on Thai Studies, Amsterdam, The Natherlands, 4-8 July 1999.

Soraj Hongladarom. "Buddhism and Human Rights in the Thoughts of Sulak Sivaraksa and Phra

Dhammapitaka (Prayudh Payutto)," in **Buddhism and Human Rights**. Keown, Damien V., Charles S.Prebish, and Wayne R.Husted,(ed.).pp. 97-109. London : Curzon Press, 1998.

Swearer, Donald K. "The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand :

Buddhadasa and Dhammapitaka," in **Buddhism and Ecology : The Interconnection of Dharma and Deeds**. Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.). pp.21-44. Massachusetts : Harvard University Press for the Harvard University Center for the Study of World Religions, 1997.

———. "Dhammapitaka on Monks and the Forest ," in **Socially Engaged Buddhism for the New Millennium**. Sulak Sivaraksa (ed.), pp. 459-469. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation & Foundation for Children, 1999.

———. "Phra Dhammapitaka on Buddhism and Abortion," **Panna (ปัญญา : Wisdom)**. 10 (47) : 47-51 ; .February - March 2003.

———. "Phra Dhammapitaka on Buddhism and Abortion," **Panna (ปัญญา : Wisdom)**. 10 (48) : 51-56 ; April - May 2003.

———. " The Hermeneutics of Buddhist Ecology in Contemporary Thailand : Buddhadasa and Dhammapitaka ," in **Worldviews, Religion, and the Environment : A Global Anthology**. Richard C. Foltz (ed.), pp.181-192. Singapore : Thomson and Wadsworth, 2003.

———. "Buddhism and Abortion," **Socially Engaged Spirituality**. David W.Chappell (eds.), pp.226-240. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 2003.

———,and Somparn Promta (ed.).**The State of Buddhist Studies in the World 1972-1997**. Bangkok : Center for Buddhist Studies, Chulalongkorn University, 2000.

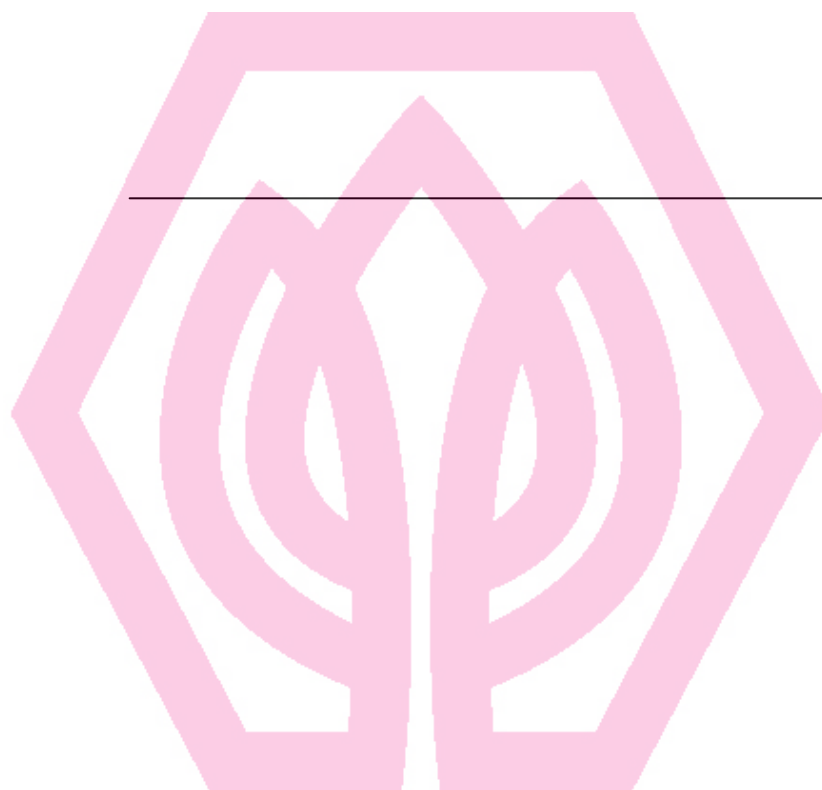
Tucker, Mary Evelyn and Duncan Ryuken Williams (eds.). **Buddhism and Ecology : The**

Interconnection of Dharma and Deeds. Massachusetts : Harvard University Press for the Harvard University Center for the Study of World Religions, 1997.

Wongsuwan,Nikhom.“Buddhist ethics and education : an analytical study of Phra

Dhammapitaka(P.A.Payutto)’s philosophy of education”. **Thesis on ethical studies.**

Faculty of Graduate studies, Mahidol University, n.d.

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

แบบสัมภาษณ์

โครงการวิจัยเรื่อง “ ทัศนะของพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ต่อวิถีการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน”

(The Viewpoints of Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto) on the Way of Life in Contemporary World)

ผู้ให้สัมภาษณ์.....
ผู้สัมภาษณ์.....
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....เวลา.....
สถานที่.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ชื่อ - นามสกุล.....
2. หน้าที่และการทำงานใน
ปัจจุบัน.....
.....
.....
3. ความสนใจในประวัติและผลงานของพระธรรมปิฎก.....
 - 1) ระยะเวลาที่ให้ความสนใจ.....
 - 2) แง่มุมที่
สนใจ.....
.....
 - 3) สาเหตุที่สนใจประวัติและผลงานของพระธรรม
ปิฎก.....
.....

ตอนที่ 2 ทัศนะที่มีต่อพระธรรมปิฎกและผลงานของพระธรรมปิฎก

1. ทัศนะที่มีต่อพระธรรมปิฎก.
.....
.....
2. ทัศนะที่มีต่อผลงานของพระธรรมปิฎก
.....
.....

- 3. ก่อนและหลังจากที่ได้รู้จักหรือศึกษาพระธรรมปิฎก มีทรศนะที่แตกต่างไปจากเดิมหรือไม่

.....

ตอนที่ 3 ปัจจัยทางชาติกำเนิด สังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อความคิดและทรศนะของพระธรรมปิฎก

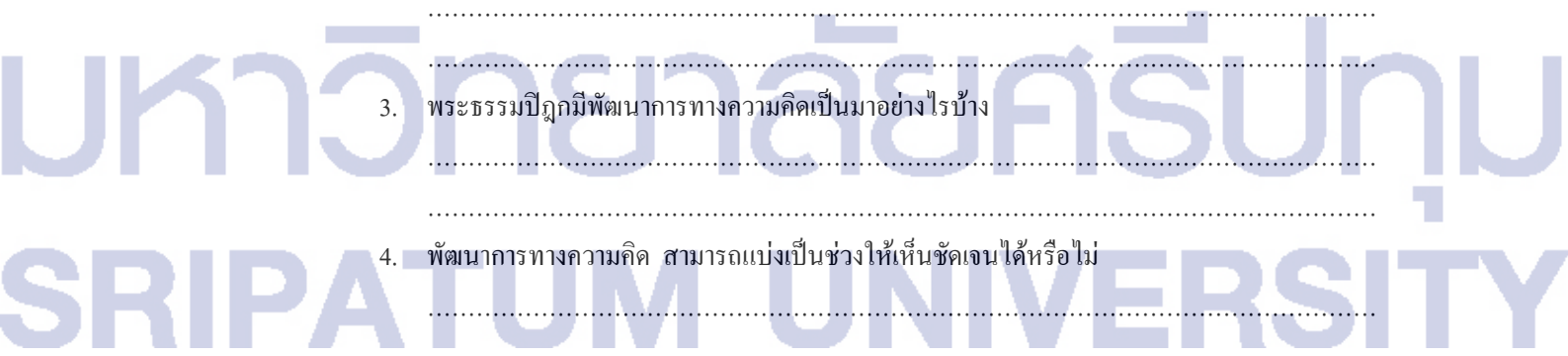
- 1. ท่านคิดว่า ปัจจัยทางด้านชาติกำเนิด มีอิทธิพลต่อพระธรรมปิฎกหรือไม่
- 2. ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อความคิดและทรศนะของพระธรรมปิฎก
- 3. ปัจจัยใดที่คิดว่า เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อความคิดของพระธรรมปิฎก
- 4. ลักษณะของปัจจัยที่มีอิทธิพลดังกล่าว แสดงออกมาในรูปแบบใดบ้างที่ชัดเจน

.....

ตอนที่ 4 ความคิดและพัฒนาการทางความคิดของพระธรรมปิฎก

- 1. ท่านคิดว่า พระธรรมปิฎกมีวิธีการคิดอย่างไรบ้าง
- 2. วิธีคิดดังกล่าวมีลักษณะสำคัญอย่างไร
- 3. พระธรรมปิฎกมีพัฒนาการทางความคิดเป็นมาอย่างไรบ้าง
- 4. พัฒนาการทางความคิด สามารถแบ่งเป็นช่วงให้เห็นชัดเจนได้หรือไม่
- 5. พระธรรมปิฎกมีการอธิบายและการนำเสนอทรศนะในลักษณะใด
- 6. แนวความคิดและทรศนะดังกล่าวมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน

.....

หรือไม่.....
.....
.....

7. แนวความคิดและทรศนะดังกล่าวเชื่อมโยงกับ โลกสมัยใหม่อย่างไรบ้าง

.....
.....

8. จากความคิดและทรศนะดังกล่าว ท่านได้ให้ความสำคัญต่อโลกปัจจุบันในเรื่องใดเป็นพิเศษ.....

.....
.....

9. ในทางสังคมและวัฒนธรรม ท่านได้แสดงทรศนะในเรื่องใดเป็นพิเศษ

.....
.....

10. ในทางการเมือง ท่านได้แสดงทรศนะในเรื่องใดเป็นพิเศษ

.....
.....

11. ในทางเศรษฐกิจ ท่านได้แสดงทรศนะในเรื่องใดเป็นพิเศษ

.....
.....

12. ความคิดและทรศนะของพระธรรมปิฎกมีผลกระทบต่อสังคมมากน้อยเพียงใด

.....
.....

13. ถ้ามีผลกระทบหรืออิทธิพล มีในลักษณะใดมากที่สุด

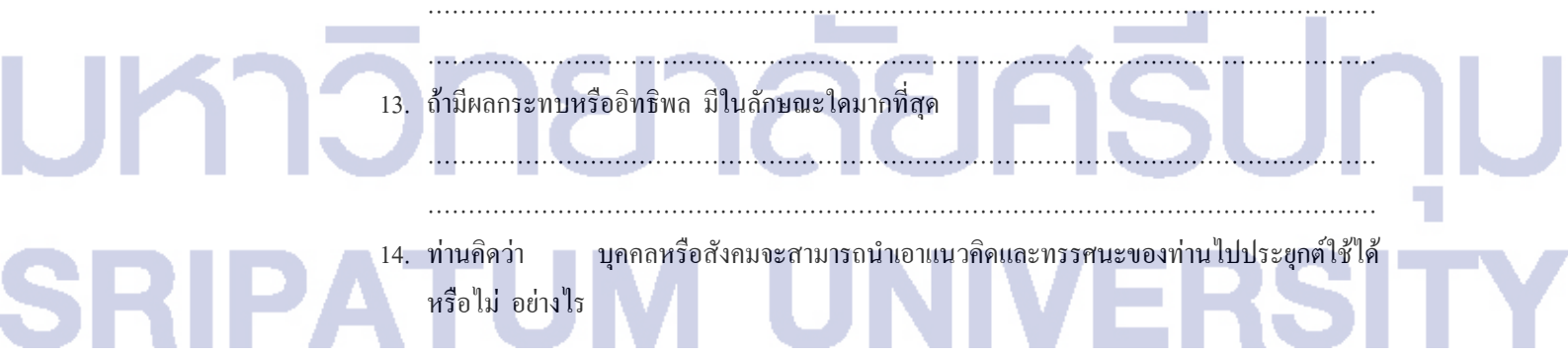
.....
.....

14. ท่านคิดว่า บุคคลหรือสังคมจะสามารถนำเอาแนวคิดและทรศนะของท่านไปประยุกต์ใช้ได้หรือไม่ อย่างไร

.....
.....

15. บุคคลหรือสังคมจะได้ประโยชน์จากแนวคิดและทรศนะของท่านในเรื่องใดมากที่สุด เพราะเหตุใด

.....
.....

16. ท่านคิดว่า อะไรเป็นจุดอ่อนในแนวความคิดของท่าน

.....
.....

มหาวิทยาลัยศรีปทุม
SRIPATUM UNIVERSITY

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นายธนภณ สมหวัง
วัน เดือน ปีเกิด	วันศุกร์ที่ 21 มกราคม 2509
สถานที่เกิด	จังหวัดยโสธร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	304/406 แฟลตเคหะบางบัว แฟลต 9 แขวงบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	หัวหน้าหมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	หมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สำนักวิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตบางเขน

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2532	พธ.บ.	จาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2535	ศษ.บ.	จาก มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
พ.ศ. 2536	อ.ม.	จาก มหาวิทยาลัยมหิดล